

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
ЦЕНТР УКРАЇНСЬКО-ЄВРОПЕЙСЬКОГО НАУКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Міжнародна конференція

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ»

08 жовтня 2026 року

Львів – Торунь
Liha-Pres
2026

УДК 340.11(477)(062.552)
А 43

Організаційний комітет:

Голова організаційного комітету – **Андрій БОРОВИК**, доктор юридичних наук, професор, відмінник освіти України, віцепрезидент із наукової роботи Науково-дослідного інституту публічного права (Україна).

Члени організаційного комітету:
Сергій КОРОЄД – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, виконувач обов'язків президента Науково-дослідного інституту публічного права (Україна);
Лариса СОРОКА – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка докторантурою і аспірантурою Науково-дослідного інституту публічного права (Україна);
Ксенія КУРКОВА – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка відділу науково-правових експертиз та законопроєктних робіт Науково-дослідного інституту публічного права (Україна);
Валерій БУЖОР – доктор юридичних наук, професор, президент Незалежної кримінологічної асоціації Республіки Молдова, почесний президент Інституту кримінального права та прикладної кримінології (Республіка Молдова);
Михайло ВІХЛЯЄВ – доктор юридичних наук, професор, директор Центру українсько-європейського наукового співробітництва (Україна);
Олексій ДРОЗД – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, начальник Департаменту організації забезпечення діяльності Бюро економічної безпеки України (Україна);
Олег ДУБИНСЬКИЙ – доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, проректор із науково-педагогічної роботи, економічних, юридичних та соціальних питань Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (Україна);
Наталія ДЕРЕВЯНКО – докторка філософії в галузі права, доцентка, академікиня Академії адміністративно-правових наук, деканка юридичного факультету Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (Україна);
Йозеф ЗАТЬКО – доктор юридичних наук, професор, президент Європейського інституту подальшої освіти (Словацька Республіка);
Максим КОРНІЄНКО – доктор юридичних наук, професор, полковник поліції, перший проректор Одеського державного університету внутрішніх справ (Україна);
Ярослав ЛАЗУР – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, декан юридичного факультету Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» (Україна);
Наталія МІШИНА – докторка юридичних наук, професорка, дослідниця Лабораторії SAGE Університету Стразбургу (Французька Республіка);
Євген СОБОЛЬ – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, ректор Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (Україна).

Актуальні питання розвитку правової системи в сучасній Україні» :
А 43 Міжнародна конференція. Науково-дослідний інститут публічного права, 08 жовня 2026 р. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2026. – 240 с.

ISBN 978-966-397-670-9

У збірнику представлено матеріали Міжнародної конференції «Актуальні питання розвитку правової системи в сучасній Україні» (08 жовтня 2026 р.).

УДК 340.11(477)(062.552)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2026
© Центр українсько-європейського наукового співробітництва, 2026
© Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres», 2026

ISBN 978-966-397-670-9

ЗМІСТ

Правове регулювання договору про надання освітніх послуг
в умовах рекодифікації Цивільного кодексу України
Алмаші Ірина Михайлівна **8**

Актуальні питання розвитку екологічного права як галузі права
Ананьєва Оксана Володимирівна, Яценко Олена Леонідівна **12**

Міжнародні конвенції в системі правового регулювання виконання
арбітражних рішень в Україні
Анісова Ольга Іванівна **16**

Окремі напрями розвитку та реалізації державної міграційної політики
в країнах Близького Сходу
Бандар Нізар Махмудович **20**

Судово-технічна експертиза документів у системі доказування:
сучасні методи та практичні аспекти
Білінський Маркіян-Андрій Павлович **23**

Окремі проблемні питання щодо розгляду відводу колегією щодо себе
Боровик Андрій Володимирович **26**

Журналістське розслідування та громадський контроль:
специфічні відмінності та спорідненість понять
Боровик Людмила Андріївна **29**

Правове регулювання туристичної діяльності в умовах
цифрової трансформації
Бугера Олена Іванівна **31**

Кримінально-правова протидія діяльності шахрайських кол-центрів:
необхідність удосконалення Кримінального кодексу України
Булгакова Юлія Миколаївна **35**

Свобода і рівність як ціннісні орієнтири суддівського розсуду
Ванджурак Роман Васильович **37**

Одне із пріоритетних завдань правоохоронних органів в умовах
воєнного стану в Україні – це запобігання рецидивній злочинності
Василюк Ігор Миколайович **40**

Правові критерії кваліфікації порушень бюджетного законодавства
в умовах воєнного стану
Галинська Каріна Юріївна **43**

Звільнення особи від кримінальної відповідальності
за корупційні злочини
Григор'єва Марина Євгеніївна **47**

Щодо меж адвокатської таємниці
Деревянко Наталія Зеновіївна **51**

Актуальні проблеми правового регулювання праці сільськогосподарських працівників в Україні
Дмитренко Діана Олегівна **53**

Верховенство права як засаднича умова трансформації правової свідомості та концепції правової держави крізь призму цифрового суспільства
Довгань Богдана Вікторівна **56**

Службові обмеження прав поліцейського: підстави, обсяг, конституційна допустимість
Дяченко Олександр Олександрович **60**

Методологія дослідження адміністративно-правового регулювання відновлення інфраструктури України
Д'ячук Максим Юрійович **62**

Етапи організаційного реформування податкових органів України: ретроспективний аналіз та сучасні тенденції
Єфімов Олександр Миколайович **67**

Незалежна верифікація результату генеративного штучного інтелекту у нотаріальній діяльності як елемент змістовного людського контролю
Журавльова Зоря **72**

Правові шляхи усунення подвійного забезпечення сплати митних платежів при реекспорті продуктів переробки із застосуванням процедури спільного транзиту (NCTS)
Іванченко Едуард Пилипович **76**

Самовідводи слідчого судді, суду у кримінальному провадженні in absentia: проблеми правового регулювання та шляхи їх вирішення
Калінніков Олексій Валерійович **80**

Правові виклики протидії загрозам цифрового походження крізь призму фінансового забезпечення висококваліфікованих фахівців на прикладі Служби безпеки України
Кіяшко Юрій Михайлович **84**

Правові засади реалізації контрольних повноважень керівника державного органу
Клімова Світлана Миколаївна **87**

Штучний інтелект у системі корупційних трансформацій воєнного часу: кримінально-правові виклики та напрями протидії
Клочко Альона Миколаївна **91**

Роль і місце кримінологічної інформації у правовому механізмі запобігання злочинам в Україні в умовах воєнного стану
Колб Олександр Григорович, Дучимінська Леся Миронівна **95**

Юридичні передумови поділу об'єктів незавершеного будівництва в судовому порядку
Короєд Сергій Олександрович **98**

Challenges in proving the origin of assets of persons subject to anti-corruption laws and improving the mechanism for civil forfeiture of unjustified assets
Korolenko Yevhenii Oleksandrovych **102**

Протидія насильницькій злочинності в країнах Європейського Союзу: тенденції, правові механізми та запобігання
Крайник Григорій Сергійович **106**

Принцип адаптивної технологічної нейтральності як вектор модернізації кримінального процесуального законодавства
Кривошеєв Микола Володимирович **108**

Європейські стандарти належного урядування в національній адміністративній процедурі
Кучеренко Марія Олегівна **112**

Понятійно-правове мислення у Давньому Римі: мистецтво систематизації
Кучеренко Денис Сергійович **115**

Перспективи розвитку переважного права купівлі земельної ділянки в умовах рекодифікації цивільного законодавства
Кушнір Петро Миколайович **119**

Правова невизначеність техногенних відходів і техногенних родовищ як проблема законодавчого забезпечення наукової та природоохоронної діяльності в Україні
Легеза Ю. О. **124**

Римсько-правові витоки трудового договору: від *locatio conductio operarum* до сучасного правового регулювання праці
Лежнєва Тетяна Миколаївна **128**

Правочиноздатність суб'єктів підприємницької діяльності та недійсність вчинених ними правочинів
Лихолетов Владислав Ярославович **132**

Контролюючі органи у системі інституційного механізму здійснення публічного контролю за формуванням та виконанням державного бюджету України
Мандзій Олександр Сергійович **135**

Відшкодування екологічної шкоди в інвестиційному арбітражі: підрив Каховської ГЕС
Махно Антон Олегович **139**

Правове регулювання сурогатного материнства та репродуктивних технологій
Мустафаєва Анна Іванівна **143**

Система правозастосовних органів, що вирішують сімейні спори між батьками щодо дітей
Муха Микола Євгенович **147**

Межі примусового забезпечення процесуального обов'язку
у кримінальному провадженні
Назаров Віктор Володимирович **151**

Методологічні проблеми оцінювання ефективності правового
регулювання в сучасній Україні
Нікітін Володимир Вікторович **155**

Європейські стандарти адміністративної процедури
та проблеми їх реалізації в Україні в умовах воєнного стану
Однорал Дарія Леонідівна **159**

Недійсність як різновид правового стану
Окунєв Ігор Сергійович **163**

Особливості адміністративно-правового регулювання відносин
інтелектуальної власності
Омельченко Андрій Володимирович **167**

Судовий контроль при оскарженні рішень щодо коригування митної
вартості товарів: процесуальні аспекти предмета та меж доказування
Пахолок Юлія Павлівна **171**

Цивільне судочинство як інституційний чинник розвитку
сучасної правової системи України
Перунова Олена Миколаївна **174**

До питання про угоду за результатами медіації: проблеми та перспективи
Позов Денис Аполлонович **179**

Щодо еволюції конституційного принципу незалежності адвокатури
Полюшко Андрій Михайлович **182**

Проблематика оцінки судово-експертних висновків
та меж використання спеціальних знань у судочинстві
Рубець Катерина Володимирівна **184**

Пріоритет прав людини у кризових умовах
Савайда Олена Іванівна **187**

Штучний інтелект у судовій експертизі: перспективи використання
та правові виклики
Савчук Олена Юріївна **191**

Правові запозичення як інструмент трансформації
правової системи України в умовах європейської інтеграції
Сапарова Анастасія Олександрівна **194**

Модернізація системи неізоляційних кримінально-правових заходів
в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду
Сийплокі Микола Васильович **198**

Повноваження органів місцевого самоврядування
у механізмі взаємодії з органами виконавчої влади
Смирний Олександр Сергійович **201**

До питання про мирову угоду в медіації: приватно-правові спори
Стрілько Валентина Юріївна **203**

Привід у кримінальному провадженні: правова природа
та гарантії прав людини
Тарасюк Сергій Миколайович **205**

Філософсько-правова деконструкція цифровізації права
Ткаченко Олександр Валерійович **209**

Забезпечення балансу між громадськими та приватними інтересами
у міському плануванні та нерухомості
Топор Іван Вікторович **212**

Історико-правові етапи формування державної політики
у сфері грального бізнесу в Україні
Топорецька Зоряна Миколаївна **216**

Адміністративно-правовий механізм забезпечення реалізації
правового статусу військовополоненого
Трегубенко Сергій Валерійович **220**

Захист майнових прав військовополонених – прогалини
в українському законодавстві та шляхи їх вирішення відповідно
до норм міжнародного гуманітарного права
Федчук Тетяна Юріївна **224**

Розвиток правової системи України в умовах воєнного стану
Чижиков Олександр Олександрович **228**

Сучасні біологічні загрози як чинник трансформації
кримінально-правової політики України
Шамсутдінов Олександр Володимирович **232**

Застосування статті 6 Європейської конвенції з прав людини
у практиці Вищого антикорупційного суду
Ярема Олена Олегівна **237**

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-1

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УМОВАХ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Алмаші Ірина Михайлівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри менеджменту, підприємництва та торгівлі,
Ужгородський торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету
м. Ужгород, Україна

В умовах євроінтеграційних процесів, адаптації національного законодавства до acquis ЄС одним із першочергових завдань держави є забезпечення передбаченого ст. 53 Конституції України права особи на освіту, в тому числі на вищу освіту. Як зазначає Є. Литвиненко якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого розвитку суспільства та початковим елементом трансформації суспільства до сталого розвитку [1, с. 235]. Одним із правових засобів забезпечення права особи на вищу освіту є договір про надання освітніх послуг, який як необхідна правова форма взаємовідносин між закладом вищої освіти та фізичною особою, з метою належного правового регулювання в умовах оновлення Цивільного кодексу України потребує наукового дослідження.

Дискусійним в юридичній науці є питання щодо правової природи договору про надання платних освітніх послуг. Аналізуючи предмет договору і характер відносин, що випливають із нього О. Котенко зазначає, що даний договір є складним інститутом, який поєднує елементи цивільно-правового й адміністративно-правового регулювання з переважанням цивільно-правових засад. Це зумовлено особливостями предмета договору: освітньою діяльністю і нематеріальним результатом такої діяльності у вигляді набутих знань, умінь, навичок [2, с. 46].

В національному законодавстві не визначено поняття договору про надання освітніх послуг. Однак, до даного договору застосовуються правові положення глави 63, зокрема, ст. 901 ЦК України[3] відповідно до якої за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором.

На думку Н. Зільник під договором про надання освітніх послуг слід розуміти домовленість, згідно з якою одна сторона (виконавець)

зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати освітні послуги, які повинні відповідати державним стандартам освіти та/або домовленості сторін, а замовник зобов'язується споживати надані послуги та оплатити їх виконавцеві, якщо інше не встановлено договором або законом. Особливістю договору про надання освітніх послуг, зазначає Л.Волчанська, є неможливість гарантування виконавцем досягнення високого результату своєї діяльності у зв'язку з залежністю такого результату і від особи, яка навчається [4, с. 112-113].

Правове регулювання договору про надання освітніх послуг здійснюється також згідно Типового договору про надання платної освітньої послуги для підготовки фахівців, що затверджений наказом Міністерства освіти і науки України № 1113 від 07.09.2020 року [5]. Предметом договору є фінансові зобов'язання замовника щодо оплати освітньої послуги, що надається здобувачу закладом освіти. Типовим договором врегульовано питання щодо форм оплати за надані освітні послуги, оплати освітніх послуг у разі поновлення на навчання здобувача, та інші умови переважно фінансового характеру.

Варто зауважити, що у Концепції оновлення Цивільного кодексу України, як зазначає І. Голоденко, запропоновано відступити від права видання органами державної влади типових і примірних договорів задля обмеження прав монополістів та інших суб'єктів, які мають ринкову владу щодо зловживання монопольним становищем. Це в свою чергу може призвести до ущемлення інтересів споживачів такої послуги внаслідок не включення ряду істотних умов до договору про надання освітніх послуг [6, с. 2].

Аналізуючи міжнародний досвід щодо правового регулювання договору про надання освітніх послуг, слід зазначити, що у Німеччині договір про навчання кваліфікується як договір про надання послуг. Однак, навчальний заклад не гарантує досягнення результату навчання, а лише відповідає за належне виконання своїх договірних обов'язків. У таких країнах як США та Велика Британія освітні відносини базуються на умовах договору. Наприклад, у США сформувалася концепція educational contract, відповідно до якої студент і університет є сторонами договору; а умови надання освітніх послуг визначаються внутрішніми документами закладу освіти[7, с. 516-518].

На думку Є. Савчук у договірних відносин із закладом вищої освіти останній шляхом оферти пропонує майбутнім контрагентам договір про надання освітніх послуг, а також заздалегідь повідомляє відомості про ліцензію на здійснення освітньої діяльності, надає сертифікати про акредитацію відповідної спеціальності певного напряму, інформує про перелік, правила, процедури, строки й форму вступних випробувань, порядок подання апеляцій на їх результати тощо. Відповіддю на таку пропозицію є подання вступником заяви про прийом та відповідних документів, письмове підтвердження ознайомлення з умовами вступу й

навчання, а також письмова згода на участь у процедурі допуску до вищої освіти [8, с. 132].

На практиці зустрічаються приклади щодо публічного договору надання освітніх послуг у вигляді публічної оферти, розміщеної на сайті закладу. Наприклад, Приватний заклад вищої освіти «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика», керуючись ст. 634 Цивільного кодексу України на своєму сайті надав публічну оферту приєднатися до договору про надання освітніх послуг шляхом заяви-приєднання до договору та/або внесення плати за замовлені послуги, що свідчить про прийняття ним публічної оферти. Договір вважається укладеним без його подальшого підписання.

В даній публічній оферті, крім фінансових зобов'язань, передбачено також обов'язки виконавця щодо надання якісних освітніх послуг, право не переводити одержувача на наступний рівень, якщо рівень його знань не відповідає вимогам навчальної програми, не допускати до занять одержувача у встановлених публічною офертою випадках[9].

Аналізуючи судову практику слід зазначити, що Конституційний Суд України у своєму рішенні від 11 березня 2026 року у справі № 3-29/2024(60/24) щодо конституційності п. 5 ч.1 ст.46 Закону України «Про вищу освіту» зауважив, що договір про надання освітніх послуг є різновидом цивільно-правового договору з ознаками споживчого договору, тому підлягає оцінюванню з погляду дотримання стандартів захисту прав споживача.

У разі зарахування на навчання за рахунок коштів фізичних (юридичних) осіб додатково укладається договір між закладом вищої освіти та такою фізичною (юридичною) особою, яка несе відповідальність тільки за невиконання фінансових зобов'язань за договором. Конституційним Судом України зазначено умови договору, які не можна вважати домірними (пропорційними), зокрема, які: покладають на здобувача освіти відповідальність за невиконання зобов'язань незалежно від причин такого невиконання; не передбачають можливості звільнення від відповідальності у разі порушення договору (контракту) закладом вищої освіти; установлюють автоматично та непропорційні санкції (відрахування, штрафи, стягнення повної вартості навчання) без урахування фактичних обставин [10].

Отже, договір про надання освітніх послуг є різновидом цивільно-правового договору, що характеризується особливим предметом, виконання якого залежить також від виконання обов'язків одержувача освітніх послуг, а не тільки від фінансових зобов'язань замовника. З метою забезпечення дотримання права особи на вищу освіту та недопущення порушення її інтересів та закладу вищої освіти необхідно внести зміни в Закон України «Про вищу освіту», доповнивши правовими положеннями щодо договору про надання освітніх послуг, визначити поняття договору, зазначити істотні умови договору та

відповідальність сторін у разі порушення обов'язків, передбачених договором.

Література:

1. Литвиненко Є.В. Адміністративно-правове регулювання у сфері надання освітніх послуг: кращі практики зарубіжних країн. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 233-239. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.39
2. Котенко О. М. Правове регулювання договору про надання оплатних освітніх послуг у сфері вищої освіти. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Випуск 2(37). С. 44-48. DOI: https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2.871
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
4. Зільник Н. М. Особливості договору про надання освітніх послуг. *Журнал східноєвропейського права.* 2019. № 69. С. 110-116. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.3555054
5. Типовий договір про надання платної освітньої послуги для підготовки фахівців. Наказ Міністерства освіти і науки України № 1113 від 07.09.2020 року**.** *Офіційний вісник України*. 2020. № 87.
6. Голоденко І.О. Правове регулювання надання освітніх послуг в контексті рекодифікації цивільного законодавства України. Шерешевські читання: Проблеми цивілістики в умовах пандемії та ІТ : матер. Всеукр. наук. конф. м. Одеса, 10 грудня 2021 р.; за заг. ред.д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2021. С. 266-270.
7. Захарчук І.В. Концепції цивільно-правового регулювання механізму надання освітніх послуг у зарубіжних країнах. *Європейські перспективи.* 2026. №2 ч.1. С. 515-520. DOI:10.71404/ep.2026.2-1.67
8. Савчук Є.Ю. Господарсько-правове регулювання надання освітніх послуг: Дисертація. 2021. Вінниця. 217 с. URL: https://opac.donnu.edu.ua/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=64124 (дата звернення 14.09.2026).
9. Публічний договір надання освітніх послуг. Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика. URL: https://mku.edu.ua/publichnyj-dogovir-nadannya-osvitnih-poslug/ (дата звернення 12.09.2026).
10. Рішення Конституційного Суду України № 2-р(I)/2026 від 11 березня 2026 року у справі № 3-29/2024(60/24). URL: https://ccu.gov.ua/sites/ default/files/docs/2_r_1_2026.pdf (дата звернення 12.09.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-2

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА

Ананьєва Оксана Володимирівна
викладач,
Миколаївський юридичний фаховий коледж
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Миколаїв, Україна

Яценко Олена Леонідівна
викладач,
Миколаївський юридичний фаховий коледж
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Миколаїв, Україна

Екологічне право є відносно новою галуззю права, що має комплексний характер та стрімко розвивається. Глобальні екологічні проблеми (зміна клімату, зникнення певних видів тварин і рослин, масштабні вирубки лісів, забруднення атмосферного повітря, зменшення запасів питної води, виснаження надр та ін.) вимагають від держав створення ефективних механізмів захисту навколишнього природного середовища та зменшення негативного антропогенного впливу на довкілля. Одним з таких механізмів є детальна правова регламентація суспільних відносин в сфері використання та охорони природних ресурсів.

Екологічне право як галузь права все більше стає предметом наукових досліджень. Зокрема, предмет та метод, принципи екологічного права вивчали такі науковці як Балок І.І., Барабаш А.Г., Бондар Н.А., Гетьман А.П., Ільків Н.В., Каракаш І.І., Краснова М.В., Краснова Ю.А., Липницька Є.О., Шульга М.В. та ін. Проблемні питання екологічного права в умовах євроінтеграції України досліджували Бондар Н.А., Васильчук Л.Б., Дорошенко А.С., Костицький В.В., Тімофєєва Л. та ін. Проте, як галузь, що швидко розвивається, екологічне право потребує подальшого дослідження. Особливої актуальності в умовах збройної агресії російської федерації проти України набуває питання посилення відповідальності за екоцид, визнання його окремим злочином за Римським статутом Міжнародного Кримінального Суду.

Екологічне право в науковій літературі характеризується як самостійна комплексна публічна галузь права, що являє собою систему правових норм, які регулюють суспільні екологічні відносини з метою раціонального

використання природних ресурсів, охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки та захисту екологічних прав [1, с. 219; 2, с. 22].

Аналізуючи тему актуальних питань розвитку екологічного права як галузі права в сучасній Україні, вважаємо за необхідне виділити наступні напрямки такого розвитку:

1. Реформування екологічного законодавства України з урахуванням вимог ЄС та Угоди про асоціацію з метою гармонізації. Управлінські рішення в сфері екології мають бути обґрунтованими, превентивними, прозорими. Погоджуємося з Васильчук Л.Б., що успіх євроінтеграції в сфері екологічного права залежить від подолання розриву між ухваленням євроінтеграційних законів та їх реальним практичним застосуванням [3].

2. Посилення відповідальності за екологічні правопорушення шляхом реформування інституту юридичної відповідальності (адміністративної та кримінальної) за забруднення ресурсів. Окремо необхідно зосередити увагу на деталізації правового регулювання підстав і порядку притягнення до відповідальності за екоцид, визнання екоциду на міжнародному рівні та включення до Римського статуту Міжнародного кримінального суду як окремого міжнародного злочину. Нині наукова спільнота [4; 5, 6 та ін.] та практичні юристи [7] наполегливо працюють над проблемою визнання екоциду як самостійного міжнародного злочину, що є надзвичайно важливим для України в умовах збройної агресії з боку російської федерації.

3. Розробка правових механізмів фіксації, оцінки та стягнення компенсацій за шкоду довкіллю, спричинену російською агресією, включно з питанням екоциду. Ліквідація наслідків збройної агресії російської федерації проти України для навколишнього природного середовища та забезпечення відшкодування такої шкоди, фіксація фактів заподіяння шкоди природному середовищу внаслідок збройної агресії російської федерації проти України визначена як стратегічна ціль 4 в Стратегії реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів на період до 2029 року [8].

4. Удосконалення правового регулювання в сфері цифровізації екологічного управління, впровадження автоматизованих електронних систем контролю та моніторингу стану довкілля, обсягів використання природних ресурсів, надання адміністративних послуг у сфері екології.

5. Розширення правової регламентації інструментів кліматичної політики, зокрема законодавчої бази у сфері регулювання зниження викидів парникових газів, адаптації до змін клімату та функціонування ринку вуглецевих одиниць. Науковці наголошують на необхідності

подолання незавершеності правового режиму вуглецевих кредитів в Україні шляхом прийняття спеціального закону, який системно визначить засади функціонування ринку торгівлі викидами, юридичний статус вуглецевих одиниць, механізми їх сертифікації, ведення національного реєстру та запобігання подвійному обліку, що є критично важливим для інтеграції країни до кліматичних механізмів ЄС (EU ETS, CBAM, CRCF) і виконання вимог ст. 6 Паризької угоди, збереження доступу до європейських ринків, залучення інвестицій та забезпечення прозорості ринку [9, с. 296].

6. Розширення та деталізація правового регулювання екологічних прав людини, зокрема визнання окремого права на безпечне для здоров'я довкілля, застосування комплексного підходу при гарантуванні права на здорове довкілля у поєднанні з правом на життя, здоров'я, житло [10, с. 24-25].

7. Переосмислення та реформування понятійно-категоріального апарату галузі екологічного права, зокрема щодо обґрунтованості терміну «екологічне право». Погоджуємося з думкою М. Я. Ващишина, що поширене вживання терміну «екологічне право» не повною мірою відповідає сучасному змісту як системи правових норм в об'єктивному розумінні, так і відповідного комплексу суб'єктивних юридичних прав людини і більш прийнятним є поняття «право довкілля», що також узгоджується з євроінтеграційним курсом України [11, с. 173-174].

Отже, головними орієнтирами для розвитку екологічного права як галузі національного права України мають стати пріоритети екологічної безпеки та реальне забезпечення екологічних прав людини, гармонізація законодавства та правозастосовної практики відповідно до стандартів ЄС та удосконалення законодавства щодо відповідальності за екоцид та інші протиправні діяння, що заподіюють значну шкоду довкіллю і підривають екологічну безпеку.

Література:

1. Барабаш А.Г., Шевченко В.С. Правова природа екологічного права як галузі права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 216-219. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/50.

2. Краснова М. В. Екологічне право України. Загальна частина: підручн./ М. В. Краснова, Ю. А. Краснова. К.: ВПЦ «Київський університет», 2021. 190с.

3. Васильчук Л. Б. Євроінтеграційні процеси в екологічній сфері України: правові орієнтири, судова практика та виклики імплементації acquis ЄС. *Український політико-правовий дискурс.* 2026. № 23. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20609962.

4. Ладиченко В.В., Світличний О.П., Яринко Б.В. Міжнародно-правові механізми притягнення до відповідальності за екологічні злочини у сфері охорони довкілля. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2026. Вип. № 2, ч. 3 С. 316-321. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.44.

5. Форостяний А.В, Омельченко О.І. Екоцид в умовах війни в Україні: кримінально-правова оцінка та наслідки для довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 4. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-4/80.

6. Шульга, А. М. Екоцид у спектрі Римського статуту. *Міжнародний кримінальний суд і Україна: шлях до справедливості:* матеріали міжнар. Кругл. столу (м. Харків, 23 квіт. 2025 р.) / [редкол.: М.Л. Пахнін, В.П. Ємельянов, В. Л. Давиденко та ін.]; Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. кримін. права та кримінології, Навч.-наук. ін-т № 5. Харків: ХНУВС, 2025. С. 67-70.

7. Національний і міжнародний виміри екоциду й перспективи притягнення держави-агресора до відповідальності: у Верховному Суді обговорили шляхи досягнення справедливості для довкілля. *Судова влада України*: офіційний вебсайт. 12.05.2026. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/2026126/ (дата звернення 11.09.2026).

8. Про схвалення Стратегії реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 червня 2025 р. № 625-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/625-2025-%D1%80#Text (дата звернення 11.09.2026).

9. Гудіма Т.С., Джабраілов Р.А., Єремєєва Н.В. Перспективи вдосконалення правового регулювання відносин з впровадження вуглецевих кредитів в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2025. Вип.90, ч. 2. С. 284-294. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.2.40.

10. Бондар Н.А., Дорошенко А.С. Екологічні права як інтегративна складова системи прав людини: теоретико-правові засади. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. № 50, ч. 2. С. 23-29. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.2.3.

11. Ващишин М.Я. Екологічне право vs право довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 171-175. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-6/41.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-3

МІЖНАРОДНІ КОНВЕНЦІЇ В СИСТЕМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОНАННЯ АРБІТРАЖНИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ

Анісова Ольга Іванівна
аспірантка
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна

В Україні сфера виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу (МКА) регулюється багаторівневою системою джерел, де особливу роль відіграють міжнародні конвенції: Нью-Йоркська конвенція 1958 року та Європейська конвенція 1961 року, які встановлюють уніфіковані стандарти, визначають межі судового контролю та обмежують неправомірне судове втручання національних юрисдикцій [1, с. 100]. Попередниками Нью-Йоркської конвенції, які заклали підвалини міжнародного регулювання і уніфікації нормативно-правового регулювання МКА, стали Женевський протокол про арбітражні застереження 1923 року [2] та Женевська конвенція про виконання іноземних арбітражних рішень 1927 року [3], [4, с. 325-328], на зміну яких та з урахуванням досвіду їх застосування, була прийнята Нью-Йоркська конвенція, що стала основоположним міжнародним нормативним актом універсальної дії та ратифікована 172 державами, в тому числі Україною.

Відповідно до п. 1 ст. I Нью-Йоркської конвенції, її конвенційна юрисдикція поширюється на рішення, винесені поза межами держави виконання, а також на рішення, які не кваліфікуються як внутрішні за національним правом [5]. Ці стандарти імплементовано у ст. 35 Закону України «Про МКА», яка закріплює універсальну обов'язковість арбітражних рішень незалежно від країни їх походження та детермінує порядок їх екзекватури через компетентні суди. Водночас ст. 81 Закону України «Про міжнародне приватне право» закладає матеріальну основу для визнання та виконання остаточних рішень іноземних арбітражів, що набрали законної сили, за винятком встановлених законом обмежень

Одночасно, на відміну від Нью-Йоркської конвенції, яка умовно поділяє арбітражні рішення на «іноземні» та «внутрішні», та наведеної ст. 81 Закону України «Про міжнародне приватне право», яка оперує поняттям рішення «іноземних» арбітражів та жодним чином не згадує про рішення «внутрішніх» арбітражів, Закон України «Про МКА» поширює загальні засади визнання та виконання арбітражних рішень

також і на внутрішні рішення, оскільки не містить застереження про їх виключення із сфери регулювання Закону. Більше того, ЦПК України розмежовує виконання арбітражних рішень, якщо місце арбітражу знаходиться в Україні (ст. 482 ЦПК України) та поза її межами (ст. 474 ЦПК України), проте таке розмежування є формальним та обумовленим лише особливостями черговості розгляду заяв про визнання і надання дозволу на виконання арбітражного рішення та про скасування такого рішень, а також можливістю об'єднання розгляду зазначених заяв в одному провадженні, тоді як загальний процесуальний порядок визнання та надання дозволу на виконання рішення МКА, в тому числі щодо порядку звернення і строків звернення до компетентного суду, вимог до заяви заінтересованої особи та додатків до неї, порядку розгляду заяви, підстав для відмови у визнанні рішення МКА, є спільними в силу вказівки ч.1 ст. 482 ЦПК України, тобто не залежать від місця арбітражу.

При цьому, Нью-Йоркська конвенція не містить ані визначення, ані критеріїв кваліфікації за якими визначається «внутрішнє» рішення, згадане в ст. І, що створює підґрунтя для широкої дискусії з даного приводу серед наукової спільноти.

Згідно зі статтею ІІІ Нью-Йоркської конвенції, на Договірні держави покладено міжнародно-правове зобов'язання визнавати арбітражні рішення обов'язковими та забезпечувати їх виконання відповідно до процесуальних норм території, де запитується примусова реалізація рішення. Ці універсальні стандарти, разом із вимогами статей IV та V Конвенції щодо вичерпного переліку супровідних документів та лімітованих підстав для відмови у визнанні, кореспондують положенням статей 476 та 478 ЦПК України.

Так, згідно з ст. 478 ЦПК України у визнанні і наданні дозволу на виконання рішення МКА суд відмовляє у наступних випадках: 1) за ініціативою сторони та умови надання нею доказів: недієздатності сторони арбітражної угоди, недійсності арбітражної угоди за обраним сторонами матеріальним правом або за законодавством країни винесення рішення; неналежного повідомлення сторони спору про призначення арбітра або арбітражне провадження або наявності інших поважних причин неможливості подання стороною своїх пояснень; винесення рішення стосовно спору, який не охоплюється арбітражною угодою або виходить за її межі; невідповідності складу МКА або арбітражної процедури домовленості сторін або законодавству країни арбітражу; ненабрання арбітражним рішенням обов'язкової сили або його скасування чи зупинення виконання судом країни винесення рішення або відповідно до застосовуваного права; 2) за ініціативою суду у випадку: якщо спір не може становити предмет арбітражного розгляду

відповідно до законодавства України; суперечності публічному порядку України.

Стосовно Європейської конвенції, то сфера її застосування поширюється на арбітражні угоди, укладені фізичними чи юридичними особами для врегулювання спорів, що випливають із зовнішньоторговельних операцій, за обов'язкової наявності транскордонного колізійного елементу: різного місцезнаходження або постійного місця проживання контрагентів у різних договірних державах на момент укладення правочину, та охоплює пов'язані з ними процесуальні провадження та остаточні арбітражні рішення, які ґрунтуються на таких угодах [6; 7, с. 303].

В той час як Нью-Йоркська конвенція констатує таку підставу для відмови у визнанні та приведені до виконання рішення МКА як «рішення ще не стало остаточним для сторін, або було скасовано, або його виконання зупинено компетентною владою країни, де воно було винесено, або країни, закон якої застосовується» (пп.«е» п.1 ст. V) та жодним чином не визначає порядку та підстав згаданого скасування арбітражного рішення, Європейська конвенція заповнює цю прогалину та встановлює у п. 1 ст. IX виключний перелік підстав для скасування арбітражного рішення, які майже дослівно збігаються із підставами, встановленими п. 1 ст. V Нью-Йоркської конвенції. Тобто фактично основні правові підстави для відмови у визнанні та виконання арбітражного рішення збігаються із підставами для скасування такого рішення, різниця полягає у компетентній юрисдикції, яка уповноважена на розгляд питання про приведення до виконання рішення МКА і відповідно встановлення підстав для відмови у такому виконанні та яка уповноважена на скасування арбітражного рішення. Так, встановлення підстав для відмови у визнанні та виконанні рішення МКА можливо тільки компетентним судом країни, в якій запрошується виконання рішення, тоді як скасування арбітражного рішення може бути реалізованим тільки компетентним судом країни винесення рішення або країни, чиє право підлягало застосуванню при його винесенні.

При цьому необхідно відмітити, що Європейська конвенція звужує підстави для скасування арбітражного рішення, що становлять передумову для відмови у визнанні та виконанні рішення, у порівнянні із Нью-Йоркською конвенцією, не відносячи до них таких підстав як встановлення неарбітрабельності предмета спору та невідповідності виконання арбітражного рішення публічному порядку країни виконання (п. 2 ст. V Нью-Йоркської конвенції). Безпосередньо в п. 2 ст. IX Європейської конвенції містить застереження, згідно з яким для країн, які є учасницями одночасно обох конвенцій – Нью-Йоркської та Європейської, п.1 ст. IX Європейської конвенції обмежує застосування пп. «е» п. 1 ст. V Нью-Йоркської конвенції переліком випадків,

встановлених п. 1 ст. IX Європейської конвенції. Таким чином, неарбітрабельність предмета спору та суперечність виконання арбітражного рішення публічному порядку країни виконання не можуть становити підстави для скасування арбітражного рішення, що, однак, не заважає вказаним обставинам залишатися підставами для відмови у визнанні та виконанні арбітражного рішення. Наведене положення п. 2 ст. IX Європейської конвенції призводить до певної правової колізії із національним законодавством України, в частині встановлення підстав для скасування арбітражного рішення, оскільки п. 2 ч. 2 ст. 34 Закону України «Про МКА», п. 2 ч. 2 ст. 459 ЦПК України до підстав скасування арбітражного рішення відносить встановлення судом законодавчої неможливості передання спору на вирішення МКА або невідповідність арбітражного рішення публічному порядку України, незважаючи на нормативне обмеження та вичерпний перелік можливих підстав для скасування арбітражного рішення, закріплений у п. 1 ст. IX Європейської конвенції, який таких підстав не містить.

Таким чином, саме через механізм публічного порядку та визначення меж арбітрабельності кожна юрисдикція зберігає суверенний вплив на остаточний результат виконання арбітражного рішення, не руйнуючи при цьому загальної логіки міжнародної арбітражної системи.

Література:

1. Петровський А.В. Європейські стандарти у сфері визнання та виконання рішень МКА та їх імплементація в національне законодавство. *Київський часопис права*, 2025, № 3. URL: https://kyivchasprava.kneu.in.ua/ index.php/kyivchasprava/article/view/660/627;
2. Protocol on Arbitration Clauses in Commercial Matters. *The American Journal of International Law. Cambridge University Press*. 1926. Vol. 20. № 4. C. 194-198.
3. Convention on the Execution of Foreign Arbitral Awards. *League of Nations, Treaty Series*.1929. Vol. 92. C. 301.
4. Цірат Г.А. Міжнародний комерційний арбітраж: навч. посіб. Київ: Алерта. 2019.
5. Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards (New York, 1958). URL: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/new-york-convention-e.pdf;
6. Європейська конвенція про зовнішньоторговельний арбітраж 1961 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_069;
7. Поляков Р.Б. Порівняльно-правовий аналіз нормативних актів, які регулюють порядок вирішення спорів міжнародним арбітражем. *Право і суспільство*. № 4/2020. С. 302-308. URI: https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/29544.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-4

ОКРЕМІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В КРАЇНАХ БЛИЗЬКОГО СХОДУ

Бандар Нізар Махмудович
аспірант кафедри конституційного і адміністративного права,
Державне некомерційне підприємство
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»»
м. Київ, Україна

Розвиток державної міграційної політики в країнах Близького Сходу доцільно зосередити у декількох стратегічних напрямах. Перший напрям передбачає впровадження концепції «дипломатії реінтеграції» та формування нового правового механізму, зокрема, спеціального «перехідного міграційного статусу», який має замінити чинний режим тимчасового захисту. Такий підхід означає трансформацію зовнішньої міграційної політики від переважно реактивного консульського супроводу до проактивної моделі, спрямованої на підтримання сталих зв'язків між українськими громадянами за кордоном і державою походження та створення умов для їхнього добровільного повернення [1].

Сутність «дипломатії реінтеграції» полягає у поєднанні зовнішньополітичних, правових та економічних інструментів, які спрямовані на збереження соціально-економічної та культурної прив'язаності мігрантів до України, а також на мінімізацію бар'єрів для їх подальшої репатріації.

Ключовим елементом цієї моделі має стати запровадження «перехідного статусу», для якого необхідно вже сьогодні ініціювати відповідні переговорні процеси з державами-партнерами. Такий статус може передбачати:

– збереження соціальних прав громадян шляхом гармонізації пенсійних та соціальних внесків із українською системою та запобігання втраті страхового стажу;

– спрощені механізми повернення, включно з пріоритетним доступом до державних програм підтримки (житлові ініціативи, гранти для започаткування бізнесу в регіонах відновлення);

– визнання освітніх і професійних кваліфікацій, здобутих за кордоном, через механізми взаємного визнання дипломів і сертифікацій, що сприятиме ефективній реінтеграції фахівців [2].

Реалізація цього підходу є не лише елементом міжнародно-правового захисту громадян, а й стратегічним інструментом збереження та відновлення національного людського капіталу України.

Другий напрям – цифрова інтеграція внутрішньо переміщених осіб та пріоритет житлової політики. Внутрішня міграційна політика держави має бути переорієнтована на довгострокову, системну інтеграцію ВПО в приймаючі громади з акцентом на економічне закріплення та цифрову відкритість усіх процесів.

У цьому контексті ключовим завданням є трансформація житлової політики шляхом відходу від підходу тимчасового розміщення на користь стійких інструментів забезпечення житлом. Йдеться, зокрема, про розширення державних компенсаційних механізмів (зокрема модернізацію програми «єВідновлення»), а також впровадження доступних іпотечних програм для ВПО, які мають бути тісно пов'язані з державними ініціативами відновлення регіонів. Такий підхід одночасно вирішує соціальну проблему забезпечення житлом і стимулює економічну активність, передусім у будівельному секторі та суміжних галузях.

Паралельно доцільним є впровадження комплексної цифровізації системи обліку вимушено переміщених осіб через створення платформи «Електронний мігрант». Вона може стати складовою екосистеми «Дія» або іншої релевантної електронної платформи та сприяти подоланню інституційної розрізненості.

До її функціоналу доцільно включити формування єдиного цифрового профілю ВПО та зовнішніх мігрантів із відображенням їхніх потреб, навичок і кваліфікацій; автоматизацію надання соціальних послуг і виплат, що мінімізує бюрократичні процедури та людський фактор; аналітико-прогностичний модуль, який дозволятиме моделювати міграційні тенденції та оцінювати потреби громад, що приймають населення, для розробки адресних програм інтеграції та відновлення [3]. Третій напрям – зміцнення інституційної спроможності органів виконавчої влади у сфері міграційної політики. Реалізація попередніх стратегічних завдань неможлива без глибокого інституційного оновлення системи управління.

Першочерговим кроком має стати централізація функцій шляхом створення єдиного координаційного органу з питань міграції. Такий орган повинен виконувати роль головного центру формування політики, збору та аналізу даних, міжнародної взаємодії, а також моніторингу ефективності реалізації державних рішень у міграційній сфері.

Другим ключовим елементом реформування є запровадження проактивних аналітичних підходів до управління, зокрема моделей прогнозування на основі ймовірнісного (марковського) аналізу, що дозволить перейти від реактивного реагування до випереджального планування міграційних процесів. Серед основних інструментів доцільно виокремити оцінку ймовірності повернення мігрантів залежно від рівня безпеки, економічних стимулів і житлових умов, а також моделювання потреб регіонів у соціальній інфраструктурі (освіта, охорона здоров'я, житло) з метою запобігання соціальним дисбалансам.

Комплексна реалізація зазначених підходів має бути закріплена в межах державної Концепції розвитку міграційної політики, орієнтованої на людиноцентричний підхід і захист прав людини, а її структура повинна охоплювати щонайменше три стратегічні блоки: внутрішню міграційну політику, зовнішню міграційну політику та інституційне посилення системи управління міграційними процесами [3].

Наразі в Україні вже триває підготовка відповідних програмних документів різними науковими та експертними інституціями, зокрема Всеукраїнською асоціацією компаній з міжнародного працевлаштування, Інститутом демографії та проблем якості життя НАН України, а також Маріупольським державним університетом у партнерстві з Міжнародним фондом «Відродження». У межах проєкту «Міграційна політика України: шляхи вдосконалення» планується розроблення Стратегії державної міграційної політики до 2035 року [4]. Таким чином, управління міграційними процесами в Україні постає як своєрідний індикатор зрілості державних інституцій та їхньої здатності забезпечувати верховенство права, особливо у сфері захисту прав людини.

Подолання кризи інституційної довіри з боку вимушено переміщених осіб можливе лише через глибоку трансформацію системи управління на засадах людиноорієнтованості, що забезпечить прозорість, ефективність і швидкість реагування як всередині країни, так і в міжнародному вимірі. Реалізація цих стратегічних змін створить передумови не лише для подолання поточної кризи, а й для перетворення людського капіталу мігрантів на один із ключових ресурсів повоєнного розвитку України.

Література:

1. Пилипченко О. О., Семенець-Орлова І. А. Проблеми забезпечення прав людини в контексті сучасних міграційних тенденцій. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2025. № 1(33). С. 52–58. DOI: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2025-1(33)-52-58

2. Kuryliuk Y., Slyvka M., Kushnir Y. Legal regulation of combating illegal migration in Ukraine and the EU. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39. No. 71. P. 472–491

3. Крутько Д. С. Напрями розвитку міграційної політики України в умовах вимушеної мобільності громадян. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2025. № 4(47). DOI: https://doi.org/10.32782/2310-9653-2025-4.7

4. Від депопуляції до зростання: стратегія міграційної політики України до 2035 року. Міжнародний фонд «Відродження». URL: https://www.irf.ua/vid-depopulyacziyi-do-zrostannya-strategiya-migraczijnoyi-polityky-ukrayiny-do-2035-roku/

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-5

СУДОВО-ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ДОКУМЕНТІВ У СИСТЕМІ ДОКАЗУВАННЯ: СУЧАСНІ МЕТОДИ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Білінський Маркіян-Андрій Павлович
судовий експерт лабораторії почеркознавчих та технічних досліджень документів, Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України м. Львів, Україна

У сучасних умовах розвитку інформаційних технологій, цифрового документообігу та ускладнення способів виготовлення й фальсифікації документів проблема встановлення їх достовірності набуває особливої актуальності. Документи залишаються одним із ключових джерел доказової інформації у кримінальному, цивільному, господарському та адміністративному судочинстві. Їх зміст, матеріальна структура та спосіб виготовлення можуть містити відомості, що мають істотне значення для встановлення фактичних обставин справи, а тому потребують застосування спеціальних знань у сфері судово-експертної діяльності.

У структурі криміналістичного забезпечення правосуддя важливе місце займає технічне дослідження документів, яке спрямоване на встановлення способу виготовлення документів, виявлення ознак змін у їх реквізитах, визначення послідовності нанесення текстів та інших зображень, а також виявлення ознак підробки. Завдяки використанню криміналістичних методів дослідження документів стає можливим отримання об'єктивної інформації щодо їх автентичності, встановлення факту втручання у первинний зміст документа та відтворення механізму внесення змін [3, с. 330].

Технічне дослідження документів є одним із важливих напрямів судово-експертної діяльності, результати якого мають значну доказову цінність у процесі судового розгляду. Висновок експерта, сформований на основі спеціальних знань і застосування науково обґрунтованих методів дослідження, дозволяє встановити обставини, які не можуть бути з'ясовані іншими процесуальними засобами. У системі доказування такий висновок виступає самостійним джерелом доказів, що дозволяє суду дати належну правову оцінку досліджуваним матеріалам справи.

Сучасний етап розвитку технічного дослідження документів характеризується активним використанням оптичних методів аналізу. Застосування мікроскопічних досліджень, у косопадаючому та

прохідному освітленні дозволяє встановлювати особливості нанесення штрихів, мікрорельєф тиску, структуру паперу, а також виявляти сліди механічного (підчистка, виправлення) або хімічного впливу на документ.

Одним із найбільш інформативних напрямів є використання інфрачервоного та ультрафіолетового випромінювання. Інфрачервоне випромінювання застосовується для диференціації різних видів чорнил, встановлення послідовності нанесення текстів і реквізитів у місцях перетину штрихів, а також для виявлення прихованих, згаслих або знебарвлених записів. Ультрафіолетове випромінювання дозволяє досліджувати люмінесцентні властивості матеріалів, виявляти підчистки, дописки, травлення, заміну фрагментів документа та інші ознаки втручання у його первинний зміст.

Важливим напрямом розвитку експертних досліджень є застосування спектральних методів аналізу. Використання спектрального аналізу дозволяє встановлювати особливості складу фарбувальних речовин, диференціювати різні матеріали письма та отримувати кількісні характеристики їх фізико-хімічних властивостей. Це значно розширює можливості ідентифікації матеріалів і підвищує точність та об’єктивність експертних досліджень.

Окрему роль у підвищенні об’єктивності експертних висновків відіграє метод тонкошарової хроматографії (ТШХ), який застосовується для поглибленого аналізу хімічного складу матеріалів письма. Сутність методу полягає у розділенні суміші барвників на окремі фракції при їх проходженні через сорбційний шар, що дозволяє чітко розрізняти фарбувальні речовини, які візуально та оптично здаються ідентичними. Це дає змогу експерту встановити якісний склад і виявити специфічні рецептурні компоненти чорнил, кулькових чи гелевих паст, а також штемпельних фарб і тонерів. Для усунення суб’єктивності візуального сприйняття хроматографічні дані та FTIR-спектроскопічні дослідження доповнюються денситометричним вимірюванням – інструментальним оцінюванням оптичної щільності отриманих зон (плям) у різних ділянках спектра. Таке поєднання фізико-хімічного розділення та математичного вимірювання дозволяє з високою точністю фіксувати факти внесення змін до документа, зокрема виявляти дописки, виправлення або виконання окремих реквізитів іншим приладом письма чи в інший проміжок часу. У результаті аналіз матеріальної структури документа спирається на об’єктивні, відтворювані фізико-хімічні параметри барвників, що виключає суб’єктивне трактування та формує беззаперечну доказову базу для суду [2].

Останніми роками значно зростає роль цифрових технологій у сфері судово-експертної діяльності. Використання сучасних цифрових камер, багатоспектральних систем фіксації зображень та спеціалізованого

програмного забезпечення дозволяє здійснювати високоточну фіксацію результатів дослідження. Подальша комп'ютерна обробка отриманих зображень дає можливість виявляти мінімальні відмінності у відбитті або поглинанні світла різними матеріалами, що значно підвищує ефективність експертного аналізу та спрощує наочне ілюстрування висновків для суду.

Розвиток інформаційних технологій сприяє також впровадженню систем автоматизованого аналізу документів. Використання алгоритмів комп'ютерного зору та елементів машинного навчання відкриває нові можливості для автоматизації процесів дослідження документів, порівняння зразків та аналізу значних обсягів інформації. Це дозволяє підвищити об'єктивність експертних висновків та забезпечити відтворюваність результатів досліджень.

Практика судово-експертної діяльності свідчить, що комплексне використання оптичних, спектральних, хроматографічних та цифрових методів дозволяє значно підвищити ефективність технічного дослідження документів. Такі методи широко застосовуються під час аналізу фінансових документів, договорів, розписок, офіційних бланків, паспортів, посвідчень водія та інших документів, що мають юридичне значення в судових справах[1, с. 16].

Важливою умовою ефективності та доказової цінності технічного дослідження документів у сучасних реаліях є стандартизація експертних методик та їх адаптація до міжнародних вимог (зокрема, стандарту ДСТУ EN ISO/IEC 17025). Це передбачає не лише використання сертифікованого та повіреного обладнання, а й розробку єдиних верифікованих критеріїв оцінки результатів, отриманих за допомогою різних фізико-хімічних та цифрових методів.

Уніфікація підходів до дослідження дає змогу забезпечити відтворюваність експертних досліджень та високу валідність висновків, незалежно від установи, що проводить експертизу. Таке методичне забезпечення є фундаментом для визнання результатів вітчизняних досліджень у міжнародному правовому полі та підвищує загальний рівень довіри до системи судово-експертної діяльності.

Підсумовуючи, варто зазначити, що судово-технічна експертиза документів є важливою складовою системи судово-експертної діяльності та відіграє фундаментальну роль у процесі доказування. Використання сучасних наукових методів і цифрових технологій сприяє підвищенню точності експертних висновків, забезпечує об'єктивність досліджень та створює надійну основу для використання результатів експертизи судом. Подальший розвиток цього напряму пов'язаний із впровадженням інноваційних технологій, удосконаленням методик дослідження, гармонізацією національних підходів із міжнародними

стандартами та інтеграцією цифрових інструментів у практичну діяльність судових експертів.

Література:

1. Ковальов К. М., Коваленко В. В. Методика технічної експертизи відбитків печаток та штампів. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2008. 19 с.
2. Sharma S., Garg D., Chophi R., Singh R. On the spectroscopic investigation of stamp inks using ATR-FTIR and chemometrics: Application in forensic document examination. Forensic Chemistry. 2021. Vol. 26. P. 100377. DOI: 10.1016/j.forc.2021.100377.
3. Бірюков В. В., Коваленко В. В., Бірюкова Т. П., Ковальов К. М. Криміналістичне документознавство : практ. посіб. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2007. 332 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-6

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО РОЗГЛЯДУ ВІДВОДУ КОЛЕГІЄЮ ЩОДО СЕБЕ

Боровик Андрій Володимирович
доктор юридичних наук, професор, відмінник освіти України,
віце-президент з наукової роботи,
Науково-дослідний інститут публічного права
м. Київ, Україна

За чинним КПК України існує суттєва відмінність між одноособовим і колегіальним розглядом справи. Якщо кримінальне провадження розглядає один суддя і йому заявлено відвід, питання про цей відвід вирішує інший суддя того самого суду, визначений у порядку, встановленому КПК. Натомість коли справа розглядається колегіально, відвід одному, кільком або всім суддям розглядає цей самий склад суду. Це прямо передбачено статтею 81 КПК України [1].

У цьому і полягає специфічна процесуальна проблема. При одноособовому розгляді законодавець фактично виходить із того, що суддя не повинен сам оцінювати обґрунтованість сумнівів щодо власної неупередженості. Тому таку оцінку здійснює інший суддя. При колегіальному розгляді логіка змінюється: ті самі судді, щодо яких сторона ставить питання про наявність обставин, що викликають сумнів у їхній неупередженості, беруть участь у вирішенні питання про те, чи є сумніви щодо них обґрунтованими.

Особливо гостро проблема проявляється, коли відвід заявлено всій колегії. Наприклад, справа розглядається трьома суддями. Сторона наводить конкретні факти щодо поведінки всіх трьох суддів і стверджує, що ці факти створюють об'єктивний сумнів у безсторонності складу суду. Однак питання про достатність цих фактів для відводу вирішують саме ці три судді.

Виникає своєрідне поєднання об'єкта процесуальної перевірки та суб'єкта, який здійснює цю перевірку.

Саме тут проблема виходить за межі суто формального застосування статті 81 КПК України.

Адже стаття 75 КПК передбачає як самостійну підставу для відводу наявність інших обставин, які викликають сумнів у неупередженості судді [1]. Отже, інститут відводу спрямований не лише на усунення доведено упередженого судді. Він повинен забезпечувати довіру до об'єктивної безсторонності суду.

Чому це особливо важливо з позиції ЄСПЛ. Європейський суд з прав людини розглядає безсторонність у двох аспектах: суб'єктивному та об'єктивному.

У справі «Олександр Волков проти України» ЄСПЛ сформулював об'єктивний критерій таким чином: необхідно встановити, чи забезпечував сам суд, зокрема його склад, достатні гарантії для виключення будь-якого обґрунтованого сумніву щодо його безсторонності [3].

Аналогічний стандарт ЄСПЛ застосував у справі «Михайлова проти України»: крім поведінки конкретного судді, необхідно встановлювати, чи існують переконливі факти, здатні викликати сумнів у його безсторонності [4].

Особливо важливо, що для колегіального складу суду об'єктивний підхід передбачає встановлення того, чи існують факти, які незалежно від особистого ставлення окремого судді дозволяють поставити під сумнів безсторонність усього складу суду.

Тому юридична проблема може бути сформульована так: Кримінальний процесуальний закон створює різний рівень зовнішнього процесуального контролю залежно від кількісного складу суду. При одноособовому розгляді обґрунтованість сумнівів щодо неупередженості судді оцінює інший суддя. При колегіальному розгляді аналогічні сумніви щодо одного, кількох або навіть усіх членів колегії оцінюються тим самим складом суду. У разі заявлення відводу всьому складу суду особи, щодо безсторонності яких виник процесуальний спір, одночасно беруть участь у вирішенні цього спору.

Це не означає автоматично, що стаття 81 КПК суперечить Конвенції або що кожна відмова такої колегії у відводі незаконна. Це важлива межа для реальної справи.

Але в конкретних обставинах можна ставити питання про те, чи забезпечила така процедура достатні гарантії об'єктивної безсторонності, яких вимагає стаття 6 Конвенції [2].

ЄСПЛ при цьому застерігає й від протилежної крайності: сам факт ухвалення суддею процесуальних рішень, несприятливих для сторони захисту, ще не доводить його упередженості.

Ще гостріша проблема виникає при відводі більшості колегії.

Уявімо колегію з трьох суддів. Відвід заявляється двом суддям на підставі конкретних обставин. Водночас питання про відвід при колегіальному розгляді вирішується самою колегією. Тобто виникає ситуація, за якої судді, щодо яких поставлено питання про можливу відсутність безсторонності, продовжують брати участь у процесуальному вирішенні цього питання.

Саме тому проблему можна розглядати через фундаментальну ідею nemo judex in causa sua – ніхто не повинен бути суддею у питанні, в якому безпосередньо поставлена під сумнів його власна неупередженість.

Водночас не можна прямо зазначати, що стаття 81 КПК прямо порушує цей принцип. Сильніше і юридично коректніше сформулювати так: «Особливість установленої частиною першою статті 81 КПК України процедури полягає в тому, що при колегіальному розгляді закон не передбачає зовнішнього щодо відповідної колегії механізму первинної перевірки обґрунтованості заявленого їй відводу. Унаслідок цього судді, щодо яких стороною наведені конкретні обставини, що, на її переконання, викликають сумнів у їхній неупередженості, одночасно наділені повноваженнями оцінювати достатність саме цих обставин для власного відводу».

За певних фактичних обставин така конструкція може поставити питання про достатність об'єктивних гарантій безсторонності суду у розумінні статті 6 §1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2].

Таким чином на нашу думку зараз у правосудді існує конструкція: «вони самі собі відмовили, отже ухвала незаконна», а враховуючи практику ЄСПЛ повинна існувати наступна: «чи існували достатні незалежні процесуальні гарантії перевірки конкретного об'єктивно обґрунтованого сумніву щодо безсторонності всього складу суду».

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Електронний ресурс. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення 08.09.2026);
2. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Електронний ресурс: Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 10.09.2026);
3. Справа «Олександр Волков проти України». Електронний ресурс: Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text (дата звернення 10.09.2026);
4. Справа «Михайлова проти України». Електронний ресурс: Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d28#Text (дата звернення 10.09.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-7

ЖУРНАЛІСТСЬКЕ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ: СПЕЦИФІЧНІ ВІДМІННОСТІ ТА СПОРІДНЕНІСТЬ ПОНЯТЬ

Боровик Людмила Андріївна
кандидат педагогічних наук, доцент,
академік Академії адміністративно-правових наук,
член-кореспондент Міжнародної кадрової академії,
проректор з наукової роботи та міжнародної діяльності
Baltic Research Institute of Information Economic Area
м. Рига, Латвія

До ознак громадського контролю за діяльністю публічної адміністрації віднесено: незалежність суб'єкта контролю від контрольованого об'єкта; здійснення контролю у формах, передбачених законодавством; застосування переважно морально-правових, а не адміністративно-примусових засобів впливу; спрямованість на забезпечення публічного інтересу; можливість використання його результатів як підстави для здійснення інших видів публічного контролю, забезпечених державним примусом [1, с. 69–70]. Журналістське розслідування за своїм змістом і функціональним призначенням загалом відповідає наведеним ознакам, водночас характеризуючись істотною специфікою, яка дає підстави виокремити його з-поміж інших форм громадського контролю.

По-перше, на відміну від громадських рад і громадської експертизи, які є інституціоналізованими формами взаємодії громадськості з публічною адміністрацією та функціонують у процедурно визначеному зв'язку з відповідним органом влади [3, с. 72–74], журналістське розслідування здійснюється поза організаційними межами контрольованого суб'єкта. Редакція або журналіст самостійно визначають предмет, методи, джерельну базу та послідовність розслідування, а орган публічної адміністрації не наділений повноваженнями погоджувати його проведення чи впливати на зміст майбутньої публікації. Водночас така незалежність має передусім функціональний характер і не усуває можливих економічних, політичних або власницьких чинників впливу на діяльність окремих медіа.

По-друге, звернення громадян, електронні петиції та громадські слухання здебільшого ґрунтуються на вже сформульованій суспільній проблемі, відомому факті або визначеній вимозі до органу влади [2, с. 27–29]. Натомість журналістське розслідування має виразний проактивний характер: воно спрямоване на самостійне виявлення, зіставлення та перевірку фактів, які ще не набули публічного розголосу, а в окремих випадках навмисно приховуються зацікавленими особами. Тому контрольна функція журналістського розслідування реалізується не лише шляхом оцінювання вже відомих рішень або дій публічної адміністрації, а й через виявлення обставин, які без професійного пошуку могли б залишитися поза увагою суспільства й компетентних органів.

По-третє, безпосереднім результатом журналістського розслідування є не індивідуальне звернення, скарга чи експертний висновок, адресовані конкретному суб'єкту, а оприлюднений журналістський матеріал, розрахований на невизначене коло осіб. Саме публічність зумовлює його мультиплікативний ефект: після оприлюднення встановлених обставин до їх перевірки та оцінювання можуть долучитися інші суб'єкти громадського контролю, правоохоронні й контрольні органи, парламентські комітети, правозахисні організації та міжнародні інституції. Отже, журналіст не підміняє собою орган, уповноважений ухвалювати юридично обов'язкові рішення, проте створює інформаційні та суспільні передумови для належного інституційного реагування.

У цьому контексті заслуговує на підтримку позиція дослідників, які виокремлюють медіаконтроль, тобто контроль, здійснюваний за допомогою медіа, як самостійну безпосередню форму громадського контролю поряд із загальними зборами громадян, громадськими радами, публічними акціями та громадською експертизою [4, с. 126]. Водночас поняття медіаконтролю є ширшим за журналістське розслідування, оскільки охоплює різні способи висвітлення й суспільного оцінювання діяльності органів публічної адміністрації. Журналістське розслідування становить особливий, професійно й ресурсно складний різновид такого

контролю, якому притаманні самостійний пошук, зіставлення та перевірка прихованих або неочевидних фактів, а не лише відтворення чи коментування вже оприлюдненої інформації.

Література:

1. Семенишин М. О., Бесчастний В. М., Вітвіцький С. С., Ткаченко Р. О. Громадський контроль за діяльністю органів Національної поліції України: науково-практичний посібник. Київ: ВД «Дакор», 2020. 152 с.

2. Фурашев В. М., Корж І. Ф. Контроль громадянського суспільства за діяльністю публічної влади. Інформація і право. 2025. № 2(53). С. 23–33.

3. Неугодніков А. О. Громадський контроль за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації: наближення до міжнародних стандартів. Lex Portus. 2019. № 6(20). С. 66–79.

4. Зражевська Н. І. Медіа як інструмент медіаконтролю і як засіб соціального примусу. Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. 2022. № 1(49). С. 122–129. DOI: https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2022.1(49).18.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-8

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Бугера Олена Іванівна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри менеджменту і маркетингу,
Київський національний лінгвістичний університет
м. Київ, Україна

Сучасний стан туристичної галузі України характеризується значними викликами, пов'язаними з необхідністю швидкої адаптації до нових реалій та відновлення туристичних потоків. При цьому, ключовою проблемою є недостатній рівень впровадження інноваційних технологій та цифрових рішень у туристичній сфері, що створює суттєвий розрив між можливостями галузі та очікуваннями сучасних туристів. Вирішення цієї проблеми потребує комплексного підходу до цифрової трансформації галузі, що включає як технологічні інновації, так і розвиток відповідних компетенцій персоналу та створення сприятливого середовища для впровадження інновацій у туристичній сфері [1, с. 217–218]. Важливим є

також удосконалення правового регулювання туристичної діяльності в умовах цифрової трансформації.

При цьому, туризм тісно пов'язаний з цифровими технологіями. Сучасний турист потребує доступу до цифрових інфраструктур – від телекомунікаційних мереж до інструментів безготівкових розрахунків. Подорожувати країною та мати доступ до Інтернету є однією з головних цифрових трансформацій світового туризму. Для багатьох туристів, особливо молоді, одночасно подорожувати та не відриватися від бізнесу, справ, родичів, друзів є важливою умовою під час вибору туристичних маршрутів. Розбудова швидких та доступних мереж на транспортній інфраструктурі, вздовж туристичних маршрутів, у природних заповідниках, на об'єктах культури та історії, дозвілля та відпочинку забезпечить повноцінну реалізацію туристичної привабливості України. Завдяки цифровим технологіям українські міста зможуть повною мірою використати туристичний потенціал та створити нові можливості його зростання. Модель «розумних» туристичних дестинацій (Smart Tourist Destination) на регіональному та місцевому рівнях є новою моделлю територіального розвитку, управління та маркетингу туристичних дестинацій з метою повноцінного задоволення потреб сучасних туристів. Крім цифрової інфраструктури та моделі «розумних» туристичних дестинацій, іншими важливими ініціативами щодо цифровізації туризму є створення веб-сайтів туристичних дестинацій з локалізованим під потреби туристів контентом; збір та аналіз статистики в режимі реального часу за допомогою технологій Інтернету речей, великих та відкритих даних; створення віртуальних турів, 3D-моделювання, облаштування веб-камерами туристичних об'єктів, впровадження QR-кодів, RFID-міток, системи безготівкових розрахунків; впровадження програм лояльності та електронних карток туриста; створення туристичних мобільних додатків (з картами маршрутів, аудіогідами, геолокацією); електронні квитки на туристичних об'єктах і в закладах дозвілля; цифровізація музеїв (електронні різномовні каталоги, віртуальної та доповненої реальностей, аудіогіди та електронні гіди) [2].

Необхідно зазначити, що важливим елементом правового регулювання туристичної діяльності в умовах цифрової трансформації є ведення Єдиного туристичного реєстру (ЄТР) – інформаційно-комунікаційної системи, яка забезпечує ведення обліку суб'єктів туристичної діяльності, об'єктів туристичної інфраструктури, статистичної інформації у сфері туризму та курортів шляхом створення, збирання, розміщення, накопичення, оброблення реєстрових даних, надання реєстрової інформації, захисту, електронної інформаційної

взаємодії, оприлюднення та обміну інформацією і документами в електронній формі [3].

При цьому, оновлення Єдиного туристичного реєстру є ключовим кроком у трансформації туристичної галузі України. Реєстр має стати центральним інструментом для збору та систематизації даних про всі суб'єкти туристичної діяльності, включно з готелями, хостелами, садибами, туроператорами та гідами. Модернізований реєстр забезпечить прозорість роботи галузі, дозволяючи державним органам контролювати легальність діяльності та справляння туристичного збору. Це, у свою чергу, зменшує тінізацію ринку та підвищує довіру бізнесу й громадян до державних механізмів регулювання. Розширення переліку публічних послуг через ЄТР створить можливості для інтеграції з іншими державними системами та платформами, що дозволить автоматизувати процеси звітування та адміністрування турзбору, а також забезпечить ефективну взаємодію бізнесу та органів місцевого самоврядування. Через цифрові кабінети різних типів користувачів, включно з кваліфікованим електронним підписом (КЕП) для юридично достовірної реєстрації та звітності, підприємці отримають чіткі й прогнозовані умови роботи. Це створить більш стабільне податкове середовище та стимулюватиме розвиток туристичного бізнесу. Підготовка до введення в промислову експлуатацію ЄТР також передбачає підсилення кіберзахисту та захист персональних і бізнес-даних, що є критично важливим для безпечної роботи як на національному, так і на міжнародному рівні. Крім того, новий реєстр дозволить вести детальну аналітику, збирати дані про кількість туристів, ночівель та доходи від турзбору, а також створювати візуалізації та дашборди для стратегічного планування розвитку туризму. Це сприятиме ефективному управлінню туристичною інфраструктурою, розвитку меморіального та внутрішнього туризму, а також впровадженню інклюзивних та безбар'єрних рішень. У 2025 році Державне агентство розвитку туризму України (ДАРТ) провело комплексний аудит програмного продукту Єдиного туристичного реєстру відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 28 червня 2024 року № 754. За результатами аудиту було систематизовано технічні та функціональні недопрацювання, визначено потребу в оновленні модулів реєстрації, інтеграції з іншими державними інформаційними системами та посиленні кіберзахисту [4].

Отже, глобальна діджиталізація туристичної індустрії суттєво змінила поведінку та очікування сучасних туристів. Споживачі туристичних послуг все частіше надають перевагу цифровим інструментам для планування подорожей, бронювання житла та отримання інформації про дестинації. Україна має відповідати цим

глобальним трендам для забезпечення конкурентоспроможності на міжнародному туристичному ринку. Зокрема, цифрова трансформація туристичної галузі дозволяє оптимізувати операційні процеси, знизити витрати та підвищити якість обслуговування туристів [1, с. 223].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що для удосконалення правового регулювання туристичної діяльності в умовах цифрової трансформації доцільним є розроблення відповідної Концепції, яка має відображати такі напрями, як: укладання договорів на туристичне обслуговування в умовах цифровізації; розвиток цифрової інфраструктури туризму та впровадження інноваційних технологій, зокрема технологій штучного інтелекту; правове регулювання діяльності онлайн-платформ з надання туристичних послуг; захист персональних даних туристів у цифровому середовищі та ін.

Література:

1. Сімків Л. Є., Шейдаі Т. А. Цифрова трансформація туристичної галузі України: виклики, можливості та перспективи розвитку. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки».* 2025. № 53. С. 217–224. DOI: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.20.06.2025.024.

2. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80/ed20180117# Text.

3. Порядок ведення Єдиного туристичного реєстру: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 28 червня 2024 р. № 754. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/754-2024-%D0%BF/ed20240628#n18.

4. Публічний звіт Голови Державного агентства розвитку туризму України Наталі Табаки за 2025 рік. URL: https://tourism.gov.ua/blog/publichniy-zvit-golovi-derzhavnogo-agentstva-rozvitku-turizmu-ukrayini-natali-tabaki-za-2025-rik%20.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-9

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ШАХРАЙСЬКИХ КОЛ-ЦЕНТРІВ: НЕОБХІДНІСТЬ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Булгакова Юлія Миколаївна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права,
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»
м. Дніпро, Україна

Цифровізація суспільних відносин, активне користування дистанційними банківськими послугами, соціальними мережами, месенджерами та електронними платіжними системами зумовили появу нових форм кримінально-протиправної діяльності. Шахрайський кол-центр є якісно новим проявом організованої злочинності, що поєднує традиційні способи обману із цифровими технологіями. Існування так званих «шахрайських кол-центрів» становить суттєву загрозу не лише для громадян України, а й для іноземців. Окреслена проблема набуває особливої уваги в контексті євроінтеграційних процесів України та її поступового наближення до правового й інституційного простору Європейського Союзу. Більше того, в умовах воєнного стану доступ до цифрових акаунтів також становлять інтерес для осіб та організацій, пов'язаних із державою-агресором. На думку автора, вдосконалення кримінального законодавства має розглядатися іще і як складова загальної політики протидії організованій злочинності та кіберзлочинності.

За інформацією Офісу Генерального прокурора, за останні 12 місяців проведено понад 1050 обшуків та припинено діяльність близько 340 шахрайських кол-центрів і понад 5 тисяч операторських місць [1]. Українські прокурори брали участь у роботі 37 міжнародних спільних слідчих груп за координації Євроюсту та підтримки Європолу [1]. Наразі розслідується 147 кримінальних проваджень [1]. Про підозру повідомлено понад 183 особам, щодо 93 осіб обвинувальні акти скеровано до суду [1]. Встановлений розмір збитків потерпілим становить десятки мільйонів гривень [1]. Водночас, проблематика полягає не лише у кількості викриття таких кримінальних правопорушень. Значно більш небезпечним є поступове перетворення шахрайських кол-центрів на професійно організовані стійкі злочинні об'єднання із ієрархією та розподілом функцій між учасниками. У межах одного кол-центру можуть діяти організатори, оператори, технічні спеціалісти, особи, відповідальні за пошук та придбання баз даних,

працівники, які здійснюють переказ та подальше переведення коштів у готівку, а також особи, які забезпечують функціонування відповідної цифрової інфраструктури. Таким чином, йдеться про складний механізм, у якому телефонна комунікація є лише одним із елементів реалізації злочинного умислу. Сучасне телефонне шахрайство часто має декілька послідовних етапів. Спочатку отримуються персональні дані потенційної жертви. Далі формується психологічний портрет особи та визначається найбільш ефективна модель комунікації з нею. Після цього оператор встановлює контакт, створює ситуацію терміновості або небезпеки та переконує потерпілого самостійно надати додаткову інформацію, коди підтвердження, реквізити банківського рахунку або здійснити переказ коштів. В окремих випадках наступним етапом може бути отримання контролю над електронним акаунтом жертви. Злочинці використовують фішингові посилання, підроблені вебсайти, фальшиві боти та повідомлення нібито від служб підтримки. Таким чином, проблема шахрайських кол-центрів виходить далеко за межі класичного заволодіння чужим майном шляхом обману чи зловживання довірою. У певних випадках така діяльність може становити елемент комплексної злочинної діяльності, що поєднує шахрайство, незаконне використання інформації, втручання у роботу інформаційних систем, легалізацію доходів та інші кримінальні правопорушення.

Таким чином, необхідність посилення протидії шахрайським кол-центрам зумовлена також надзвичайною складністю їх виявлення та документування. Такі злочинні організації, як правило, не здійснюють свою діяльність відкрито. Вони можуть орендувати офісні приміщення під виглядом звичайних компаній, використовувати значну кількість телефонних номерів, віртуальну телефонію, VPN-сервіси, підставні банківські рахунки та криптовалютні інструменти. Крім того, оператор безпосередньо може не мати доступу до всієї інформації про злочинну схему. Один працівник здійснює телефонний дзвінок, інший забезпечує технічну підтримку, третій працює з банківськими операціями, а організатор може взагалі не контактувати з потерпілими. Такий розподіл функцій істотно ускладнює встановлення ролі кожного учасника кримінального правопорушення.

Водночас чинне кримінальне законодавство України не містить визначення поняття «шахрайський кол-центр». Стаття 190 Кримінального кодексу України встановлює відповідальність за шахрайство – заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою [2]. При цьому закон передбачає кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки шахрайства, зокрема вчинення його у великих чи особливо великих розмірах або організованою групою [2].

Безумовно, відсутність спеціального поняття у вказаній вище статті не означає неможливість притягнення винних осіб до кримінальної

відповідальності. На практиці правоохоронні органи кваліфікують відповідні діяння за ст. 190 Кримінального кодексу України [2], а залежно від конкретних обставин також за іншими статтями вищевказаного кодексу. Однак, відсутність законодавчого визначення поняття «шахрайський кол-центр» є певним законодавчим упущенням. Йдеться не про необхідність заміни загальної норми про шахрайство новою спеціальною статтею за будь-яку ціну, а про необхідність удосконалення кримінального законодавства, що дозволить чіткіше ідентифікувати специфічну форму організованої злочинної діяльності.

Законодавче визначення такого поняття сприятиме формуванню єдиного підходу правоохоронних органів до виявлення та документування діяльності такого виду організованої злочинності. Враховуючи зазначене, вважаємо доцільним розглянути можливість доповнення Кримінального кодексу України визначенням поняття «шахрайський кол-центр». При цьому таке поняття повинно бути сформульоване таким чином, щоб не створювати ризик повторів або криміналізації законної діяльності операторів телефонних та контактних центрів.

Література:

1. Шахрайські кол-центри: результати протидії та позиція ОГП. *Офіс Генерального прокурора*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/shahrajski-kol-centri-rezultati-protidiyi-ta-poziciya-ogp (дата звернення: 11.09.2026).

2. Кримінальний Кодекс України : Відомості Верховної Ради України (ВВР) від 05.04.2001, № 2341-III : станом на 17.06.2025.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-10

СВОБОДА І РІВНІСТЬ ЯК ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СУДДІВСЬКОГО РОЗСУДУ

Ванджурак Роман Васильович
доктор філософії з права,
старший науковий співробітник відділу проблем публічного права,
Науково-дослідний інститут публічного права
м. Київ, Україна

Цінність характеризує значущість певних явищ і об’єктів реального світу, а також абстрактних ідей чи стандартів, які служать для задоволення духовних та матеріальних потреб, інтересів і цілей людини. Вони накопичують суспільний досвід і слугують орієнтирами

прийнятного в соціумі та культурі. Право є одним із головних інструментів втілення цінностей та ідеалів, виступаючи як система правил, що регулює суспільні відносини та забезпечує основні життєві блага для його учасників.

Водночас саме право теж спирається на певні ціннісні основи, які «визначають зміст, напрямки розвитку та формують характеристики права та його інститутів і використовуються з метою оцінки діючого права» [1, с. 1052] на предмет його відповідності цільовим параметрам правового регулювання. Тож з позиції фундаментальних правових цінностей відбувається легітимація правового та справедливого характеру як самого закону, так і прийнятих на його основі процесуальних рішень.

Належність свободи та рівності до фундаментальних європейських правових цінностей знаходить своє відображення у статті 2 «Договору про Європейський Союз», де зазначено, що «союз заснований на цінностях поваги людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави та дотримання прав людини».

Розглядаючи свободу та рівність, варто зазначити, що вони являють собою ті аксіологічні засади, без реалізації яких немислима сама ідея демократії. Без них людська гідність не отримує повноцінного суспільного та правового виявлення. Наприклад, античний раб цілком міг усвідомлювати себе як повноцінного представника роду людського, але його суспільний статус був надто віддаленим від гідного ставлення з боку вільних громадян полісу, які не сприймали його як рівного собі. Відповідно, людська гідність передбачає насамперед суб'єктивну свободу та рівність, які ще з античних часів пов'язувались з ідеєю справедливості [2, с. 28].

У сучасному суспільстві правова свобода є універсальною людською цінністю, конституційно закріпленою й в Україні, зокрема у спосіб гарантування її громадянам права на свободу та особисту недоторканість (ч. 1 ст. 29 Конституції України). Проте свобода є засобом, яким не всі здатні в однаковій мірі успішно користуватися, адже реалізація свободи за неоднакових фактичних можливостей може зумовлювати відмінності в їхньому соціальному становищі.

Одним із компенсаторних засобів, спрямованих на амортизацію таких тенденцій, є принцип правової рівності. Як зазначає В. Хірсін: «аксіологічні цінності, як свобода та рівність, знаходяться у відношенні взаємної протилежності, а тому вектори руху суспільства у напрямку їх здійснення... «компенсують» один одного» [3, с. 156]. У такому розумінні реалізація свободи за умов відмінності природних і соціальних можливостей людей може посилювати фактичну нерівність, тоді як

досягнення фактичної рівності в окремих випадках може потребувати обмеження свободи.

Протидією цьому є організація правового регулювання на засадах правової рівності – наділення всіх членів суспільства однаковим правовим статусом [4, с. 735], адже сама ідея права полягає не у встановленні фактичної рівності, а у забезпеченні рівних «стартових умов» та однакового становища всіх людей перед законом [5, с. 176]. Подібна модель простежується у спортивних змаганнях: учасники можуть мати різні природні здібності й досягати неоднакових результатів, однак рівність правил забезпечує їм однакові вихідні умови та рівне становище в межах змагання.

Відтак, аксіологічний вимір суддівського розсуду полягає у постійному пошуку та підтриманні оптимуму між свободою та рівністю як взаємодоповнюючими й водночас діалектично суперечливими категоріями. Суддівський розсуд виступає саме тим правозастосовним механізмом, який дозволяє подолати надмірний формалізм застосування норми права та адаптувати її до обставин конкретної справи. Спираючись на аналіз фактичних обставин, суддя через призму власного розсуду здійснює вибір між забезпеченням суб'єктивної свободи учасників процесу та дотриманням принципу їхньої правової рівності, створюючи передумови для ухвалення не лише юридично обґрунтованого, а й ціннісно-справедливого процесуального рішення.

Література:

1. Оборотов Ю.М., Горобець К.В. Ціннісні засади права. *Велика українська юридична енциклопедія. Т.2. Філософія права.* Харків: Право, 2017. С. 1052-1055.

2. Ванджурак Р. В. Аксіологічний аспект розсуду суб'єктів правозастосування (Питання цінностей в правозастосуванні). *«Ампаро» Запорізького національного університету,* 2024 р. № 4. С. 24-35. DOI https://doi.org/10.26661/2786-5649-2024-4-048.

3. Хірсін А.В. Методологія обґрунтування права: від класики до сучасності. К.: ТОВ «НВП Інтерсарвіс», 2013. 380 с.

4. Грищук О.В. Рівність. *Велика українська юридична енциклопедія. Т.2. Філософія права.* Харків: Право, 2017. С. 735-738.

5. Чепульченко Т.О. Принцип рівності у праві як регулятор суспільних відносин: ґенеза та загальна характеристика. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2014. Вип. 3/4 (23/24). С. 172-176.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-11

ОДНЕ ІЗ ПРІОРИТЕТНИХ ЗАВДАНЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ – ЦЕ ЗАПОБІГАННЯ РЕЦИДИВНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Василюк Ігор Миколайович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права та фінансів,
Луцький інститут розвитку людини
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»,
адвокат
м. Луцьк, Україна
https://orcid.org/0000-0002-7999-6212

Як показує практика, однією з потенційних загроз, що посягає на правопорядок та основи національної безпеки України, особливо в умовах воєнного стану, є так звана рецидивна злочинність, поняття якої визначено в ст. 34 КК України [1, с. 463–467]. При цьому суспільна небезпека зазначеного виду множинності вчинення кримінальних правопорушень полягає у тому, що продовжуючи таким чином свою попередню протиправну діяльність особа, яка була засуджена за вчинення умисного злочину, до погашення чи зняття судимості в порядку, що закріплений в законі (ст. ст. 89–91 КК), здійснює нове умисне діяння, кримінальна відповідальність за яке передбачена у чинному Кодексі.

Таке ігнорування колишніми засудженими визначеного у КК завдання щодо запобігання злочинам (ч. 1 ст. 1) та одного з елементів мети покарання (ч. 2 ст. 50), не тільки знижує ефективність діяльності відповідних правоохоронних органів та суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, але й свідчить про наявність системних проблем, що характерні для правоохоронної практики, яка визначена на законодавчому рівні для їх успішного вирішення.

Як показали результати даного наукового пошуку, на рівень показників рецидиву у загальній кількості облікованих кримінальних правопорушень у воєнний період (2022–2025 рр.) вплинуло декілька обставин, а саме:

1. Прийняття в Україні низки державних програм, спрямованих на підвищення ефективності діяльності у сфері запобігання та протидії злочинності, до яких можна віднести: Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 рр.; Стратегію реформування

пенітенціарної системи України на період до 2026 року; План заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю (2022 р.) та ін. [2, с. 86–93].

2. Мобілізація у 2022–2025 рр. колишніх засуджених до лав Збройних Сил України (ЗСУ) та інших військових формувань для участі у відбитті збройної агресії росії проти України, що призвело до зменшення загальної кількості засуджених.

3. Підвищення рівня результативності координаційної діяльності органів прокуратури у сфері запобігання та протидії злочинності (ст. 25 Закону України «Про прокуратуру»), у тому числі й з питань, що стосуються рецидивної злочинності, виключаючи й сферу виконання кримінальних покарань і пробації [3].

4. Прийняття у березні 2022 року Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство», який ввів у чинний КК таку кваліфікуючу ознаку складів кримінальних правопорушень, як вчинення їх в умовах воєнного або надзвичайного стану [4, с. 59–64].

5. Інші кримінологічно значущі явища і події, що стосуються даної проблематики, мова про які ведеться в доктринальних джерелах.

Без сумніву, на ефективність і результативність запобігання і протидії рецидивній злочинності в Україні значний позитивний вплив мають і рішення ООН, що тісно пов’язані з підвищенням результативності діяльності держав-членів, а також з необхідністю рівня їх взаємодії як поміж собою [5, с. 61–64], так і з загальновизнаними міжнародними організаціями (Інтерпол, Європол, ін.).

Проте, у силу існуючих на сьогодні проблем, які стосуються досліджуваної у цій науковій статті тематики, які є актуальними та такими, що мають теоретичне і практичне значення, слід визначити ті питання і кримінологічні феномени, які пов’язані із запобіганням і протидією рецидивній злочинності у подальші (повоєнні) роки функціонування України, а також з діяльністю у зв’язку з цим відповідних суб’єктів профілактики зазначеним суспільно небезпечним явищам і процесам.

Отже, виходячи з результатів аналізу сучасного стану рецидивної злочинності в Україні (1992–2025 рр.), можна констатувати про наступне.

По-перше, не дивлячись на те, що в останні роки, зокрема, в умовах воєнного стану в Україні, суттєво знизилася питома вага рецидивних проявів у загальній кількості облікованої злочинності, їх суспільна небезпека залишається досить високою, створюючи таким чином потенційні та реальні загрози не тільки для встановленого правопорядку, але і для об’єктів національної безпеки, що обумовлює необхідність

активізації діяльності суб'єктів законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України) та зусиль правоохоронних органів, які мають бути спрямовані на нейтралізацію, блокування, усунення тощо детермінаційного комплексу причин і умов, що сприяють даному виду множинності вчинення кримінальних правопорушень. По-друге, визначення на законодавчому рівні основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених (ст. 6 КВК) обумовлює необхідність по-новому підійти до з'ясування змісту рецидиву злочинів, яке закріплено в ст. 34 КК, що дасть можливість враховувати при цьому як вчинені умисно, так і з необережності кримінальні правопорушення, де основним критерієм криміналізації останніх має бути саме стан винної особи, а не форма вини. Такий підхід, крім цього, дозволить на правозастосовному рівні правильно застосовувати закріплений у законодавчих актах (ст. 24 Конституції України та ст. 5 КВК) принцип рівності засуджених перед законом. По-третє, враховуючи соціально-правову природу правового інституту пробації в Україні, необхідно на законодавчому рівні доповнити перелік об'єктів правового впливу, який здійснюється уповноваженими органами пробації, усіма іншими категоріями засуджених, які відбули покарання, але на підставі положень ст. ст. 88–91 КК мають стан судимості, а отже, є носіями потенційної небезпеки для оточуючих осіб, суспільства і держави, допоки судимість з них не знята і не погашена в установленому законом порядку. По-четверте, з огляду зазначеного, без сумніву, слід розширити й перелік об'єктів адміністративного нагляду, що на сьогодні визначений у Законі України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», доповнивши його вказаною категорією засуджених.

Література:

1. Сперкач Н. А., Дубець А. В. Кримінологічна характеристика рецидивної злочинності серед неповнолітніх. *Аналітично-порівняльне правознавство*: електронне наукове видання. 2025. Вип. 03. Ч. 2. С. 462–467. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.74.

2. Луценко Ю. В. Політика держави у сфері боротьби зі злочинністю в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2024. № 4. Т. 35 (74). С. 86–93. DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.4/15.

3. Про затвердження Порядку координаційної діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності: наказ Офісу Генерального прокурора від 08.02.2021 № 28. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua.

4. Лизогуб Я. Г. Мародерство: у пошуках розуміння змісту діяння. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 30 (2). С. 59–64. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.05.

5. Луценко Ю. В. Протидія злочинності у світлі міжнародного правопорядку. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2023. № 5. Т. 34 (73). С. 60–64. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/11.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-12

ПРАВОВІ КРИТЕРІЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ПОРУШЕНЬ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Галинська Каріна Юріївна
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри фінансового права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

Функціонування публічних фінансів в умовах воєнного стану поєднує потребу в оперативності фінансових рішень із необхідністю збереження законності, бюджетної дисципліни та підконтрольності щодо використання публічних коштів. Зміна пріоритетів фінансування й спрямування ресурсів на оборону, безпеку, критичну інфраструктуру та соціальні зобов'язання істотно впливає на реалізацію фінансово-правових обов'язків [1]. За таких умов особливого значення набуває юридична визначеність кваліфікації порушень бюджетного законодавства.

Спеціальний фінансово-правовий режим може змінювати строки, процедури, компетенцію суб'єктів та способи виконання бюджетних повноважень, однак не усуває необхідності встановлення юридичних підстав для покладення відповідальності. Тому відхилення від загального порядку саме по собі не є достатнім для висновку про правопорушення. Необхідно встановити нормативну вимогу, чинну на момент відповідної поведінки, та з'ясувати, чи не була вона змінена спеціальним регулюванням.

Бюджетний кодекс України визначає порушення бюджетного законодавства та заходи впливу [2]. Водночас фінансовий контроль може виявляти ширше коло обставин: процедурні відхилення, недоліки,

ризики, неефективні рішення або недотримання показників. Отже, контрольний факт і юридично кваліфіковане порушення не є тотожними. Контрольний факт є встановленою під час контролю фактичною обставиною, тоді як юридична кваліфікація передбачає її співвіднесення із застосовною нормою, конкретним фінансово-правовим обов'язком та передбаченими законом наслідками.

Принципове значення має розмежування управлінського недоліку, процедурного порушення та фінансового правопорушення. В умовах війни управлінське рішення може не забезпечити очікуваного результату через зміну безпекової ситуації, порушення логістики, втрату активів або терміновий перерозподіл ресурсів. Якщо конкретний фінансово-правовий обов'язок не порушено, негативний результат може бути предметом оцінки ефективності, але не повинен автоматично визнаватися правопорушенням.

Процедурне відхилення також потребує самостійної правової оцінки. Спеціальне регулювання може змінювати строки, порядок погодження та інші елементи бюджетної процедури. Тому встановленню порушення має передувати з'ясування того, яка процедура була юридично обов'язковою на момент відповідної дії або бездіяльності. Це дозволяє відмежувати протиправне недотримання вимоги від правомірного відступу, передбаченого спеціальним режимом.

Для юридичної кваліфікації запропоновано 7 взаємопов'язаних критеріїв: нормативний, суб'єктний, поведінковий, процедурний, наслідковий, каузальний і санкційний. Нормативний критерій вимагає встановити застосовну норму та її редакцію; суб'єктний – компетенцію особи й покладений саме на неї обов'язок; поведінковий – конкретну дію або бездіяльність; процедурний – обов'язковий порядок її здійснення.

Наслідковий критерій застосовується, якщо конструкція порушення пов'язує відповідальність із певними наслідками. Каузальний критерій передбачає встановлення причинного зв'язку між поведінкою та юридично значущим результатом. Це особливо важливо під час війни, коли фінансові втрати чи невиконання показників можуть бути зумовлені зовнішніми обставинами. Санкційний критерій завершує кваліфікацію, визначаючи передбачений законом захід впливу.

Сучасна фінансово-правова наука характеризується інтегрованістю підходів до осмислення механізму юридичної відповідальності, що зумовлює необхідність комплексного врахування нормативних, процедурних, контрольних і гарантійних складових фінансово-правового реагування. При цьому правильною видається позиція щодо того, що встановлення контролюючим органом певного відхилення у сфері публічних фінансів не повинно автоматично ототожнюватися з наявністю юридично доведеного порушення бюджетного законодавства.

Між результатом контрольної діяльності та застосуванням заходу фінансово-правового впливу обов'язково має здійснюватися юридична кваліфікація встановлених обставин на підставі нормативних, суб'єктних, поведінкових, процедурних, наслідкових, каузальних і санкційних критеріїв.

Автору імпонує позиція, відповідно до якої фінансово-правове реагування має бути послідовним і юридично обґрунтованим. Спочатку необхідно визначити спеціальний фінансово-правовий режим та застосовну нормативну вимогу. Далі визначаються зміст фінансово-правового обов'язку та контрольний факт. Після цього здійснюється юридична кваліфікація порушення та визначається відповідний захід впливу. При цьому правильною видається позиція щодо того, що результат фінансового контролю не може автоматично визнаватися підставою для фінансово-правової відповідальності.

Удосконалення законодавства доцільно спрямувати насамперед на нормативне впорядкування юридичної кваліфікації. Першим напрямом має стати чітке розмежування контрольного факту та порушення бюджетного законодавства. Другим – закріплення загальних вимог до кваліфікації з урахуванням названих семи критеріїв. Третім – визначення особливостей кваліфікації під час дії спеціального фінансово-правового режиму, коли загальна вимога, процедура або компетенція суб'єкта можуть бути модифіковані спеціальними нормами [2; 3].

Окремого значення набуває розмежування оцінки ефективності та юридичного висновку про правопорушення. Розширення можливостей фінансового контролю й аудиту не повинно розширювати відповідальність поза межі закону. Аудиторське судження про неефективність не є тотожним бюджетному правопорушенню, якщо не встановлено порушення конкретного фінансово-правового обов'язку.

Важливим напрямом є посилення вимог до мотивування рішення про застосування заходу впливу. Доцільно передбачити кваліфікаційний блок із зазначенням фактичних обставин, застосовної норми, змісту порушеного обов'язку, належного суб'єкта, юридичної оцінки поведінки, значення спеціального режиму та мотивів вибору заходу. Обставини воєнного стану, на які посилається суб'єкт, мають отримувати окрему мотивовану оцінку [4].

Також необхідним є нормативне закріплення пропорційності фінансово-правового реагування. Вибір заходу має враховувати характер і тривалість порушення, юридично значущі наслідки, можливість відновлення правомірного стану, поведінку суб'єкта після виявлення порушення, повторність та об'єктивні умови виконання обов'язку. Пріоритетною має бути відновлювальна спрямованість

реагування, а обмежувальний захід – застосовуватися лише в межах, необхідних для досягнення визначеної законом мети.

Результати фінансового контролю мають бути узгоджені з адміністративним і судовим переглядом. Перевірці повинні підлягати нормативна підстава кваліфікації, належність фінансово-правового обов'язку конкретному суб'єкту, дотримання процедури, причинний зв'язок (якщо він юридично значущий) та пропорційність застосованого заходу [4].

Об'єктивні воєнні обставини не можуть бути універсальною підставою ані для звільнення від відповідальності, ані для автоматичного визнання поведінки протиправною. Необхідно індивідуально встановлювати їхній вплив на можливість виконання конкретного обов'язку, наявність правомірної альтернативи поведінці, причинний зв'язок із наслідками та вжиття суб'єктом доступних заходів для їх мінімізації.

Зарубіжний досвід *fiscal rules, compliance, enforcement* та кризової гнучкості доцільно використовувати функціонально, а не шляхом механічного перенесення. Для України важливим є принцип, відповідно до якого правомірний відступ від загальної фінансової вимоги має мати нормативну підставу, часові межі, компетентного суб'єкта та визначені умови застосування [5; 6].

Отже, юридична кваліфікація порушень бюджетного законодавства в умовах воєнного стану повинна забезпечувати визначений перехід від контрольного факту до пропорційного заходу впливу. Запровадження такого механізму в бюджетному законодавстві сприятиме захисту публічних фінансів, передбачуваності правозастосування та недопущенню необґрунтованої фінансово-правової відповідальності.

Література:

1. Romenska K., Datsenko V., Samoday V., Puhach Y., Dudchyk O. Management of budget flows under martial law. Public and Municipal Finance. 2024. Vol. 13, No. 1. P. 55–69. DOI: 10.21511/pmf.13(1).2024.05.

2. Бюджетний кодекс України : Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text (дата звернення: 17.09.2026).

3. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26.01.1993 № 2939-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text (дата звернення: 17.09.2026).

4. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text (дата звернення: 17.09.2026).

5. Brändle T., Elsener M. Do fiscal rules matter? A survey of recent evidence. Swiss Journal of Economics and Statistics. 2024. Vol. 160. Art. 11. DOI: 10.1186/s41937-024-00128-z.

6. Council Directive (EU) 2024/1265 of 29 April 2024 amending Directive 2011/85/EU on requirements for budgetary frameworks of the Member States. Official Journal of the European Union. 2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1265/oj (дата звернення: 17.09.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-13

ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОРУПЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ

Григор'єва Марина Євгеніївна
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінального права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

Корупційні кримінальні правопорушення в умовах воєнного стану набули нового значення. Ступінь суспільної небезпечності їх стрімко зросла завдяки тій величезній шкоді, яку вони заподіюють державі та суспільству. Саме зараз корупційні кримінальні правопорушення можна поставити в один ряд із військовими злочинами, злочинами проти міжнародного миру та правопорядку за розміром тієї шкоди, яку вони завдають нашій державі у найскладніший період її існування. І на перший погляд здається, що привілейовані склади кримінальних правопорушень у розділі XV КК України, який носить назву «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» зовсім недоречні, але не можна забувати, що розбудова демократичної правової держави, формування повноцінного громадянського суспільства – це той курс, який тримає Україна останні роки. Тому реалізація відновлювальної функції кримінального права зараз особливо актуальна.

Поняття корупційного кримінального правопорушення у КК України відсутнє але в примітці до ст. 45 КК дається вичерпний перелік кримінальних правопорушень, які є корупційними та таких, які пов'язані з корупцією. Корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно вважаються кримінальні правопорушення, передбачені

статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК. Кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, вважаються кримінальні правопорушення передбачені статтями 366-2, 366-3 КК. Серед всіх корупційних кримінальних правопорушень та правопорушень, які пов'язані з корупцією законодавець визначив тільки один привілейований склад кримінального правопорушення ч. 5 ст. 354 КК (Підкуп працівника підприємства, установи чи організації) при цьому зазначив, що положення ч. 5 ст. 354 КК розповсюджуються також і на злочини, передбачені статтями 354 (Підкуп працівника підприємства, установи чи організації), 368-3 (Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми), 368-4 (Підкуп особи, яка надає публічні послуги), 369 (Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі), 369-2 (Зловживання впливом) КК.

КК передбачає звільнення від кримінальної відповідальності як в Загальній, так і в Особливій частині. У розділі IX, який так і називається «Звільнення від кримінальної відповідальності» у статтях 45, 46, 47, 48 КК не може виступати передумовою звільнення від кримінальної відповідальності вчинення особою корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, які пов'язані з корупцією, навіть у тому випадку, коли є підстави, які містяться у зазначених статтях. Проте у ч. 5 ст. 354 КК передумовою звільнення особи від кримінальної відповідальності є вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 та 2 ст. 354, тобто корупційного кримінального правопорушення. Значить таке виключення стосується також інших зазначених корупційних правопорушень, які передбачені ч. 1 та 2 ст. 368-3, ч. 1 та 2 ст. 368-4, 369, 369-2 КК.

При визначенні передумови звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочинні дії, які зазначені у ч. 5 ст. 354 КК необхідно врахувати обмеження за колом осіб, що підлягають звільненню від кримінальної відповідальності – всі суб'єкти, крім осіб визначених у ч. 4 ст. 18 КК (посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені),

а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів).

Відповідно ч. 5 ст. 354 КК законодавець встановив підставу звільнення особи від кримінальної відповідальності за підкуп працівника підприємства, установи чи організації. Вона передбачає певні особливості посткримінальної поведінки такої особи: якщо після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона – до отримання з інших джерел інформації про цей злочин органом, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру, – добровільно заявила про те, що сталося, такому органу та активно сприяла розкриттю злочину, вчиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку [1, с. 112; 4, с. 22].

Таким чином, підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності за підкуп працівника підприємства, установи чи організації є своєчасна певна посткримінальна поведінка цієї особи, яка складається із двох елементів, а саме: 1) добровільної заяви особи про свою пропозицію, обіцянку чи надання неправомірної вигоди органу, службова особа якого наділена законом правом повідомляти про підозру, до отримання з інших джерел інформації про цей злочин і 2) активного сприяння розкриттю злочину, вчиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку[2, с. 287].

Добровільна заява особи про свою пропозицію, обіцянку чи надання неправомірної вигоди органу, службова особа якого наділена законом правом повідомляти про підозру, до отримання з інших джерел інформації про цей злочин є різновидом з'явлення зі зізнанням і визнається підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності за наявності декількох умов [6, с. 230]. Така заява повинна бути від особи, яка сама пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду. Адресатом, до кого звертається ця особа із заявою, є орган державної влади, службова особа якого наділена правом повідомляти про підозру згідно із законом. Така заява повинна бути добровільною, тобто такою, в основу якої покладено самостійно прийняте винною особою рішення, коли заяву зроблено за власною волею, без примусу і з будь-яких мотивів, але не у зв'язку з тим, що про злочин стало відомо компетентним органам [3, с. 346-347; 5, с. 41].

Добровільна заява особи про свою пропозицію, обіцянку чи надання неправомірної вигоди визнається своєчасною, якщо вона зроблена винною особою після оголошення своєї пропозиції, обіцянки чи після надання неправомірної вигоди і до моменту отримання з інших джерел інформації про цей злочин органом, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру.

Активне сприяння розкриттю злочину, що вчинене особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку полягає у наданні допомоги іншою особою, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, якщо після своєї пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона допомагала працівникам правоохоронних органів у проведенні слідчих, оперативно-розшукових чи криміналістичних дій по виявленню та фіксації доказів про злочин, передбачений ст. 354 КК. Таким чином, надання будь-якої допомоги особою у розкритті злочину можна вважати активним сприянням розкриттю злочину.

Особою, яка підлягає імперативному і безумовному звільненню від кримінальної відповідальності за підкуп працівника підприємства, установи чи організації, визнається осудна особа, яка досягла 16-річного віку до дня вчинення зазначеного злочину, за наявності встановлених передумов і підстав.

Очевидно, що в умовах воєнного стану зросла суспільна небезпечність багатьох злочинів і корупційних злочинів у тому числі, тому що шкода, яка завдається корупціонерами створює такі тяжкі наслідки, які ми, навіть, до кінця не маємо змоги зараз усвідомити. І об'єктивно оцінити їх зможемо тільки після війни. Відтак виникає питання, чи істотне посилення кримінальної відповідальності за корупційні злочини буде сприяти їх зменшенню? Чи все ж таки звільнення особи від кримінальної відповідальності за деякі корупційні кримінальні правопорушення будуть мати більш позитивні наслідки? Тому ці питання потребують подальшого вивчення та наукового розроблення, а особливо питання звільнення від кримінальної відповідальності в умовах воєнного стану.

Література:

1. *Баулін Ю.В.* Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ: Атіка, 2004. 296 с.

2. *Житний О.О.* Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 320 с.

3. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / За ред. В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна, В.І. Борисова. Харків: Право, 2020. 584 с.

4. *Куц В.* Звільнення від кримінальної відповідальності: деякі аспекти правової природи та порядку застосування. *Вісник Академії прокуратури України.* 2006. № 2. С. 25–30.

5. *Лемешко О. М.* Проблеми забезпечення якості та підвищення ефективності застосування законодавства про звільнення від

кримінальної відповідальності. *Правові засади підвищення боротьби зі злочинністю в Україні*. Харків, 2008. С. 40–42.

6. *Наден О.В.* Спеціальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: монографія. Харків: Право, 2003. 364 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-14

ЩОДО МЕЖ АДВОКАТСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ

Деревянко Наталія Зеновіївна
доктор філософії в галузі права, доцент,
голова Рівненського відділення
Центру українсько-європейського міжнародного співробітництва
м. Рівне, Україна
https://orcid.org/0000-0002-4749-6782

Відповідно до статті 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатською таємницею є будь-яка інформація, що стала відома адвокату про клієнта, питання, з яких він звертався, зміст наданих порад і консультацій, складені адвокатом документи, інформація на електронних носіях та інші відомості, одержані під час здійснення адвокатської діяльності [1]. Кримінальний процесуальний кодекс України, своєю чергою, формує процесуальний вимір захисту такої інформації, забороняючи допит захисника як свідка щодо обставин, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням функцій захисника, а також відомостей, що становлять адвокатську таємницю [2]. Відповідні гарантії закріплено й у Правилах адвокатської етики, у яких збереження конфіденційності постає не лише як юридичний обов'язок адвоката, а й як одна з фундаментальних етичних засад професії [3].

Традиційне розуміння меж адвокатської таємниці значною мірою ґрунтувалося на фізичному контролі адвоката над інформацією та носіями, на яких вона зберігалася. Цифрове середовище істотно змінює цю логіку щонайменше у трьох взаємопов'язаних аспектах.

По-перше, формується мультиплатформність зберігання даних: одна й та сама інформація може одночасно існувати на пристрої адвоката, пристрої клієнта, у хмарному сховищі, резервній копії та кеші відповідного застосунку. У цьому контексті показовою є позиція ЄСПЛ у справі «Černý and Others v. the Czech Republic», яка засвідчує, що обсяг

гарантій конфіденційності не повинен визначатися виключно технічним способом або місцем зберігання інформації [5].

По-друге, дедалі менш виразною стає межа між особистою та професійною цифровою комунікацією. Використання загальнодоступних месенджерів призводить до того, що інформація, яка може становити адвокатську таємницю, обробляється в інформаційній інфраструктурі приватних технологічних компаній, а рівень її фактичної захищеності залежить не лише від поведінки адвоката, а й від архітектури відповідного сервісу, застосованих протоколів шифрування, правил резервного копіювання та політик зберігання метаданих. Саме тому практико-орієнтовані джерела наголошують на доцільності використання каналів комунікації із наскрізним шифруванням та інших засобів мінімізації ризику несанкціонованого доступу [4; 6].

По-третє, розмивається межа між професійним і приватним цифровим середовищем самого адвоката. Один і той самий ноутбук, смартфон або планшет нерідко використовується як для роботи з матеріалами справи та спілкування з клієнтами, так і для особистого листування, доступу до соціальних мереж чи інших сервісів. Водночас професійна діяльність дедалі частіше здійснюється поза межами традиційного офісу – із домашніх мереж, під час відряджень, у коворкінгах або із використанням публічних точок доступу до мережі Інтернет [7; 8].

За таких умов конфіденційність перестає бути лише питанням охорони окремого документа чи приміщення і набуває характеру постійного режиму захисту цифрового середовища професійної діяльності адвоката.

Література:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI / Верховна Рада України. Електронний ресурс: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17 (дата звернення 28.08.2026).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. Електронний ресурс: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення 28.08.2026).

3. Правила адвокатської етики : затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 9 червня 2017 року. Електронний ресурс: URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17 (дата звернення 28.08.2026).

4. Гордусь І. Захист адвокатської таємниці у цифрову епоху. Вища школа адвокатури НААУ. 2026. 9 січня. Електронний ресурс:

URL: https://www.hsa.org.ua/lectors/gordus-igor/articles/zaxist-advokatskoyi-tajemnici-u-cifrovu-epoxu1 (дата звернення 28.08.2026).

5. Černý and Others v. the Czech Republic: A Step Forward in the Protection of Lawyer-Client Communications. ECHRCaseLaw. 2025. Електронний ресурс: URL: https://www.echrcaselaw.com/en/echr-decisions/cerny-and-others-v-the-czech-republic-a-step-forward-in-the-protection-of-lawyer-client-communications/ (дата звернення 28.08.2026).

6. Winner. Адвокати у цифрову епоху: як захистити конфіденційність клієнтів. Адвокати Захисники. 2025. 26 квітня. Електронний ресурс: URL: https://advocates.com.ua/lawyers-digital-era/. (дата звернення 28.08.2026).

7. Гордусь І. Основи цифрової безпеки для адвокатів. Вища школа адвокатури НААУ. 2025. 21 серпня. Електронний ресурс: URL: https://www.hsa.org.ua/blog/osnovi-cifrovoyi-bezpeki-dlia-advokativ (дата звернення 28.08.2026).

8. Рада В. Чому цифрова гігієна важлива для адвоката. RADAKO. Рада адвокатів Київської області. 2025. 5 серпня. Електронний ресурс: URL: https://radako.com.ua/chomu-czyfrova-gigiyena-vazhlyva-dlya-advokata/ (дата звернення 28.08.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-15

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ

Дмитренко Діана Олегівна
доктор філософії в галузі права,
старший викладач кафедри кримінального права та правосуддя,
Національний університет «Чернігівська політехніка»
м. Чернігів, Україна

В умовах сьогодення сільське господарство через широкі горизонтальні зв’язки з логістикою, переробкою та торгівлею демонструє найкращі передумови для стійкого відновлення економіки України. Попри значні руйнування виробничих потужностей і транспортної інфраструктури, мінування земель, кадровий голод, енергетичну та паливну кризи, блокування морських портів та інші наслідки повномасштабного вторгнення, аграрний сектор формує понад

половину загального товарного експорту України та залишається основним джерелом валютних надходжень.

Феноменальна адаптація сільськогосподарських підприємств до нових умов функціонування та обмежень є визначальним фактором утримання економічної рівноваги країни. Надзвичайно важливим є й той факт, що сільське господарство залишається одним із найбільших роботодавців України не лише для сільського населення, а й для пов'язаних з ним галузей, адже одне робоче місце в аграрному секторі створює до п'яти робочих місць у сферах харчової та переробної промисловості, логістики, торгівлі, виробництва та обслуговування сільськогосподарської техніки, а також IT (точне землеробство).

Повномасштабне вторгнення зумовило надзвичайний кадровий голод через втрату кваліфікованих кадрів у зв'язку з мобілізацією. Державна підтримка забезпечує безкоштовне навчання та програми з перекваліфікації фахівців, однак зазначені кроки не покривають потреби сільськогосподарських підприємств у робочій силі, адже складові освітніх і професійно-кваліфікаційних структур підготовки кадрів здебільшого не відповідають потребам ринку праці.

Брак кадрів особливо відчутний під час посівної та збиральної кампаній, коли попит на працівників є найвищим. Зазначений фактор неймовірно ускладнює процес виробництва, значно знижує продуктивність та збільшує витрати сільськогосподарських підприємств у зв'язку з найманням сезонних та тимчасових працівників.

Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (далі – Закон) дозволив роботодавцям встановлювати випробувальний термін для всіх категорій працівників, а також переводити працівників на іншу роботу та в іншу місцевість без їхньої попередньої згоди [1]. Водночас п. 5 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 24.09.1974 № 310-09 суворо забороняє встановлення будь-яких випробувань для сезонних працівників [2]. Аналогічне положення містить і ч. 2 ст. 59 Проєкту Трудового Кодексу України, яка забороняє встановлювати умову про випробування при укладенні трудового договору про сезонну роботу [3].

Законом також встановлено збільшену тривалість робочого часу, що становить до шістдесяти годин на тиждень, і скасовано заборону на працю у вихідні, святкові та неробочі дні. Стаття 5 Закону допускає звільнення працівника з ініціативи роботодавця у період його тимчасової непрацездатності та у період його перебування у відпустці, із зазначенням дати звільнення, яка є першим робочим днем після закінчення тимчасової непрацездатності або першим робочим днем після відпустки [1]. Зазначені положення закону спричиняють

домінування економічних інтересів роботодавців над інтересами найманих працівників, зокрема сезонних та тимчасових.

Не менш важливою проблемою є бронювання військовозобов'язаних працівників. Відповідно до Критеріїв та порядку, за якими здійснюється визначення підприємств, установ та організацій, які є критично важливими для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період, критичність надається підприємству за умови: відсутності заборгованості зі сплати податків; сплати податків, зборів до державного і місцевих бюджетів; якщо сума сплаченого ЄСВ протягом податкового року перевищує півтора мільйона євро; сума надходжень в іноземній валюті перевищує 32 мільйони євро; якщо розмір середньої нарахованої заробітної плати становить не менше трьох мінімальних заробітних плат та ін. [4].

Попри високі встановлені критерії, кількість військовозобов'язаних, які підлягають бронюванню для сільськогосподарських підприємств, може становити не більше п'ятдесяти відсотків кількості військовозобов'язаних працівників. Зазначене положення є доволі суперечливим, адже збереження кадрового резерву дає більший кумулятивний ефект для обороноздатності через збільшення податкових надходжень, що фінансують Сили Оборони та Збройні Сили України, ніж мобілізація трактористів, водіїв зерновозів, інженерів та інших працівників АПК.

Підготовка вищезазначених працівників потребує значних коштів, зусиль та часу, адже сучасна сільськогосподарська техніка (обприскувачі, комбайни, трактори) є надзвичайно високотехнологічними комплексами, оснащеними навігацією, системою точного землеробства та бортовими комп'ютерами, вартістю в мільйони гривень.

Вирішенням проблеми дефіциту кваліфікованих кадрів може стати зміна об'єкта бронювання, а саме перехід від персоніфікованого до позиційно-функціонального підходу [5]. З метою підвищення правової визначеності та прозорості процедур бронювання законодавством мають бути закріплені «критичні посади» та сформовано їх реєстр з урахуванням галузевої специфіки.

У разі переходу від персоніфікованого до «посадового» бронювання штатна структура кожного АПК може бути затверджена державним органом, а підприємство безпосередньо надаватиме звіти щодо заповнення «критичних посад». Зазначені кроки зумовлять посилення економічної безпеки держави та кадровий захист критичних підприємств.

З огляду на вищевикладене, необхідний перехід від персоніфікованого до позиційно-функціонального підходу бронювання, що передбачає 100% бронювання для визначених реєстром критичних посад. Зазначений крок дозволить не лише забезпечити продовольчу безпеку України, збільшити валютні та податкові надходження для

фінансування Сил Оборони та Збройних Сил України, а й сприятиме підтримці зайнятості у сільській місцевості в умовах воєнного стану та активної трудової міграції.

Література:

1. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. № 2136-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text

2. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 24.09.1974 № 310-09. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0310400-74#Text

3. Проєкт Трудового Кодексу України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/70660

4. Деякі питання реалізації положень Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.2023 р. № 76. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2023-%D0%BF#Text

5. Правдивець О.М. Інституційно-економічні дисфункції бронювання військовозобов'язаних та напрями його модернізації в системі економічної безпеки держави. *Електронний науковий журнал «Економічна парадигма».* 2026. № 5 (109). 2026. С. 159–171. URL: https://humanitarian.com.ua/index.php/economics/article/view/2124/2281

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-16

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ЗАСАДНИЧА УМОВА ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ТА КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Довгань Богдана Вікторівна
аспірантка, спеціальність D8 «Право»,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна

Як зауважує П. Вовк, правова держава як сучасна форма діяльності державної влади – це управлінсько-правова форма організації та діяльності публічних органів влади й суспільства, цінністю якої є людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність та інші права і свободи, що забезпечуються через взаємопов'язану діяльність усіх

гілок влади на засадах верховенства права [1, с. 21]. Як стверджує П. Рабінович, верховенство права – це пріоритетність у суспільстві так званих природних прав і свобод людини, але не верховенство самих по собі цих прав, а їх реалізація узгоджена з такими ж правами і свободами інших індивідів, людських спільнот, об'єднань і всього суспільства, а також реалізація основоположних (природних) обов'язків [2, с. 70]. У сучасну європейську правову ідеологію (яка є елементом правової свідомості) закладено три загальновизнані цінності: демократію, права людини та верховенство права [3, с. 77]. Як стверджує О. Устименко, дотримання базових принципів демократії, верховенства права та прав людини, розвиненість правової ідеології не лише дають змогу мати високий рівень правосвідомості та правової культури населення, а й допомагають досягти єдності держави і створити розумний суспільний устрій [4, с. 55-56].

Зважаючи на те, що в основу принципу верховенства права закладено ідею людиноцентризму, пріоритету прав і свобод людини, вбачається безпосередній причиновий зв'язок між рівнем правової свідомості та фактичним пануванням права в суспільстві – правова свідомість виступає умовою досягнення постулатів правової держави. У той же час, верховенство права формує і зміцнює правову свідомість, слугуючи гарантією реалізації прав і свобод. У зв'язку з цим викликає науковий інтерес дослідження верховенства права як засадничої умови трансформації правової свідомості та концепції правової держави. Особливо це питання є актуальним у розрізі розвитку інформаційно-комунікативних технологій, що є базисом розвитку цифрового суспільства.

Так, Т.А. Пушкар становлення цифрового суспільства розглядає як один з етапів (сучасний) розвитку інформаційного суспільства (Індустрія 4.0). Наголошено, що цифрове суспільство – це суспільна форма організації, у якій ключові сфери життя інтегровані з цифровими технологіями та базуються на масовому використанні інформаційно-комунікаційних технологій, мережевої інфраструктури та цифрових сервісів [5, с. 7-8].

Згідно з Цифровою стратегією ПРООН 2022-2025 (один з небагатьох документів міжнародного рівня, який оперує поняттям саме цифрового, а не інформаційного суспільства та пропонує конкретну дефініцію) цифрове суспільство – це суспільство, у якому цифрові технології переплетені з фізичним світом і повністю увійшли в повсякденне життя [6, с. 49]. На національному рівні відповідна офіційна дефініція відсутня.

Варто наголосити, що загальновідомою є позиція пріоритетності права над законом. На прикладі аналізу судової практики розглянемо, яким чином працює цей принцип. У Пленумі Верховного Суду України

№ 7 від 30.05.1997 визначено, що надійний захист прав та свобод людини і громадянина можливий за умови дійсної незалежності суду… Шляхом розгляду судових справ у повній відповідності з Конституцією та законами України суди зобов'язані забезпечити рівність громадян перед законом і судом [7].

Принцип юридичної визначеності (як складова частина принципу верховенства права) є істотно важливим у питаннях довіри до судової системи загалом та дієвості верховенства права (правовладдя) (рішення від 18.06.2020, № 5-р(II)/2020) [8].

У рішенні від 22.05.2018 № 5-р/2018 Суд вказав, що особи розраховують на стабільність та усталеність юридичного регулювання, тому часті та непередбачувані зміни законодавства перешкоджають ефективній реалізації ними прав і свобод, а також підривають довіру до органів державної влади, їх посадових і службових осіб… [9].

В умовах розвитку цифрового суспільства верховенство права як один з ключових принципів правової держави виступає основою цифрової легітимності держави, а також гарантією довіри громадян до електронних сервісів, захисту персональних даних, рівного доступу до публічних послуг і правосуддя. Не дивлячись на те, що інформаційне суспільство передбачає трансформацію усталених уявлень про відносини між людьми (переносячи їх у віртуальний простір), навіть за нових умов принцип верховенства права має бути пріоритетним. В інакшому випадку процес цифровізації суспільства та державних інституцій може зазнати неконтрольованості, хаосу, що веде за собою руйнування усталених правових цінностей. Водночас, належне правове регулювання процесу діджиталізації суспільства та держави із забезпеченням принципу верховенства права дозволить говорити про формування «цифрової правової держави» як удосконаленої традиційної концепції правової держави.

У рішення КСУ від 18 грудня 2024 року № 11-р(II)/2024 зазначено, що держава має втілювати у своїй діяльності принцип добропорядного врядування (good governance), який означає, що держава повинна втілювати фундаментальні засади побудови, організації та реалізації державної влади для утвердження правдивої демократії, додержання людських прав та верховенства права (правовладдя) як загальноєвропейських цінностей [абз. 3 п.п. 4.7 п. 4 мотивувальної частини] [10].

Отже, дослідження взаємозв'язку та взаємовпливу правосвідомості та принципу правової держави свідчить про їхню діалектичну єдність. Правова держава заснована передусім на верховенстві права, захисті прав та свобод людини та громадянина, а тому її розвиток неможливий без високого рівня правосвідомості суспільства. У той же час,

функціонування правових інститутів (у тому числі в руслі діджиталізації) може трансформувати правосвідомість.

Аби уникнути надмірної ідеалізації відповідного питання, варто також наголосити на тому, що концепція верховенства права сьогодні переживає кризу. Цю проблему піднімає у своїх дослідженнях Л. Чеханюк, посилаючись на доповідь «The compounding rule of law crisis» (Інститут Брукінгса), науковиця зазначає, що основними причинами такої кризи є поширення неповаги до прав людини, послаблення контролю над владою уряду та неправильне функціонування систем правосуддя; як наслідок – діяльність низки керівників урядів супроводжується низькою результативністю, а громадяни втрачають віру в демократію, займаючи пасивну позицію [11, с. 87].

Таким чином, подальше дослідження трансформації правової свідомості в умовах розвитку цифрового неможливе без аналізу модернізації основоположних прав людини під впливом цифрового суспільства.

У розрізі наведених вище думок доцільно також говорити про потребу утвердження принципу добропорядного електронного врядування як одного з базових принципів розбудови цифрової правової держави на засадах верховенства права.

Література:

1. Вовк П. Правова держава: вітчизняні наукові підходи до змісту поняття. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 19-23. DOI: https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1531.

2. Рабінович П.М. Основи теорії та філософії права: навчальний посібник. Львів: видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.

3. Лук'янов Д.В., Погребняк С.П., Смородинський В.С. Теорія держави і права: посіб. для підгот. до держ. іспитів / за заг. ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2016. 198 с.

4. Устименко О.С. Правова ідеологія як структурний елемент правової свідомості. *Право і суспільство.* 2018. № 5. С. 54-57.

5. Пушкар Т. А. Цифрова трансформація та розвиток інформаційного суспільства: конспект лекцій для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти всіх форм навчання зі спеціальності С.01 – Економіка та міжнародні економічні відносини (Економіка)) / Т. А. Пушкар ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2025. 35 с.

6. United Nations Development Programme. Digital Strategy 2022–2025. 2022. URL: https://digitalstrategy.undp.org/documents/Digital-Strategy-2022-2025-Full-Document_ENG_Interactive.pdf (дата звернення: 09.09.2026).

7. Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 7. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-97#Text (дата звернення: 09.09.2026).

8. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко О.М…. від 18.06.2020 № 5-р(II)/2020. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-20#Text (дата звернення: 09.09.2026).

9. Рішення Конституційного Суду України від 22.05.2018 № 5-р/2018. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#top (дата звернення: 09.09.2026).

10. Рішення Конституційного Суду України від 18.12.2024 № 11-р(II)/2024. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-24#Text (дата звернення: 09.09.2026).

11. Чеханюк Л. Принцип верховенства права та правова визначеність: співвідношення й окремі аспекти. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2025. Т. 1, № 29. DOI: https://doi.org/10.33270/02252901.10.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-17

СЛУЖБОВІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО: ПІДСТАВИ, ОБСЯГ, КОНСТИТУЦІЙНА ДОПУСТИМІСТЬ

Дяченко Олександр Олександрович
доктор філософії у сфері права
https://orcid.org/0000-0001-8077-9920

Поліцейський перебуває у подвійному правовому становищі: він є людиною, наділеною конституційними правами, і водночас носієм публічно-владних повноважень. Друга обставина зумовлює встановлення для нього низки обмежень, які становлять не винятковий захід, а постійну складову його службово-правового статусу. Саме тому питання про підстави, обсяг і конституційну допустимість таких обмежень має безпосереднє практичне значення.

Підстави встановлення обмежень мають дворівневий характер. На конституційному рівні можливість обмеження окремих прав осіб, які перебувають на публічній службі в правоохоронних органах, прямо передбачена приписами Основного Закону, зокрема щодо членства в

політичних партіях та участі у страйках. На законодавчому рівні відповідні обмеження закріплено Законом України «Про Національну поліцію» та законодавством про запобігання корупції. Метою їх запровадження є забезпечення неупередженості поліцейського, його політичної нейтральності, безперервності служби, запобігання конфлікту інтересів і, зрештою, підтримання довіри суспільства до поліції.

За обсягом службові обмеження доцільно поділити на чотири групи. Політичні обмеження стосуються членства в політичних партіях, участі в політичній діяльності та у страйках. Майнові охоплюють заборону підприємницької діяльності, обмеження сумісництва, заборону одержання неправомірної вигоди та подарунків. Особисті обмеження стосуються вираження поліцейським поглядів щодо службової діяльності, яке допускається з урахуванням установлених законом вимог, а також подання декларацій, що передбачає розкриття певних відомостей про нього та членів його сім'ї. Організаційно-службові обмеження полягають у можливості безоплатного залучення до виконання обов'язків понад установлену тривалість службового часу, у переміщенні по службі та у виконанні наказу як обов'язковій вимозі.

Конституційна допустимість кожного обмеження має перевірятися за трьома послідовними вимогами. Перша – встановлення обмеження виключно законом; підзаконне доповнення переліку обмежень є неприпустимим. Друга – наявність правомірної мети, передбаченої Конституцією України. Третя – необхідність обмеження в демократичному суспільстві, що передбачає його співмірність меті та збереження сутнісного змісту права. Ця остання вимога є вирішальною з огляду на конституційну заборону звуження змісту й обсягу існуючих прав при ухваленні нових законів.

Наведений підхід узгоджується з практикою Європейського суду з прав людини. У справі «Rekvényi v. Hungary» Суд визнав сумісним із Конвенцією обмеження політичної діяльності працівників поліції з огляду на потребу забезпечення політичної нейтральності правоохоронної служби [1]. Водночас у справі «Vogt v. Germany» наголошено, що особа, яка перебуває на публічній службі, не втрачає гарантованих Конвенцією прав, а тому кожне обмеження потребує переконливого обґрунтування [2].

Здійснений аналіз дає підстави виокремити такі недоліки чинного правового регулювання. По-перше, окремі обмеження сформульовані надмірно широко, унаслідок чого межа між забороненою політичною діяльністю та правомірним висловленням особистої позиції залишається невизначеною. По-друге, частина обмежень фактично розширюється підзаконними та відомчими приписами, що не відповідає вимозі встановлення обмежень законом. По-третє, обмеження, запроваджені у

зв'язку з дією правового режиму воєнного стану, не мають визначених часових меж і порядку відновлення попереднього становища. По-четверте, розширення обмежень не супроводжується посиленням гарантій, хоча саме гарантії становлять зустрічне забезпечення тих обтяжень, яких зазнає поліцейський.

Викладене дозволяє сформулювати такі положення. Службові обмеження прав поліцейського є конституційно допустимими лише за одночасного дотримання трьох умов: встановлення законом, наявності правомірної мети та співмірності обмеження цій меті за збереження сутнісного змісту права. Перелік обмежень має бути вичерпним і закріпленим на рівні закону, а їх обсяг – відповідати обсягові наданих гарантій. Обмеження, запроваджені у зв'язку з особливим правовим режимом, мають бути визначеними в часі та супроводжуватися відповідним грошовим відшкодуванням.

Література:

1. Case of Rekvényi v. Hungary: judgment of the European Court of Human Rights of 20 May 1999, application no. 25390/94. URL: https://hudoc.echr.coe.int.
2. Case of Vogt v. Germany: judgment of the European Court of Human Rights of 26 September 1995, application no. 17851/91. URL: https://hudoc.echr.coe.int.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-18

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

Д'ячук Максим Юрійович
доктор філософії у сфері права
https://orcid.org/0009-0004-1791-4850

Масштаби руйнувань інфраструктури внаслідок збройної агресії проти України зумовили формування нового за змістом і динамікою масиву правового регулювання – від спеціальних фондів і компенсаційних процедур до механізмів залучення міжнародної допомоги та державно-приватного партнерства. Таке регулювання створюється безпосередньо в умовах триваючих руйнувань, а тому характеризується фрагментарністю, частими змінами нормативних актів

і поширенням тимчасових процедур воєнного стану. За таких обставин традиційний формально-догматичний аналіз, попри його незамінність, виявляється недостатнім: юридична конструкція, закріплена нормативним актом, не завжди реалізується відповідно до задуму нормотворця.

Юридична конструкція, закріплена нормативним актом, не завжди реалізується відповідно до задуму нормотворця. Саме тому догматичний аналіз повинен поєднуватися з іншими дослідницькими засобами, здатними врахувати соціальний контекст права. Комплексність відновлення інфраструктури потребує залучення знань та інструментарію економіки, соціології й науки публічного управління. Міждисциплінарний підхід дозволяє уникнути вузькогалузевого бачення та врахувати різні виміри предмета. У роботі його реалізація пов'язана передусім із використанням економіко-правового аналізу й конкретно-соціологічного методу.

Економіко-правовий підхід зумовлений безпосередньою залежністю інфраструктурного відновлення від фінансування, інвестицій, вартості матеріалів і робіт, державно-приватного партнерства та впливу проєктів на розвиток регіонів. Його зміст полягає в оцінюванні впливу правових приписів на економічні показники й поведінку учасників, а також у перевірці економічної обґрунтованості нормативних рішень.

За допомогою цього підходу аналізуються спеціальні фонди, бюджетні субвенції, кредити міжнародних банків, донорська допомога та інші фінансові механізми. Досліджується визначеність джерел і порядку використання коштів, наявність стимулів для приватного капіталу, зокрема податкових переваг та інвестиційних гарантій, а також можливі адміністративні бар'єри. Оцінювання закупівельних процедур дозволяє встановити, чи забезпечують вони належне співвідношення вартості та якості й чи не спричиняють надмірне регулювання затримок і здорожчання робіт.

Економічний аналіз охоплює зіставлення планових показників із фактичними витратами та результатами, дослідження територіальних диспропорцій у фінансуванні й прогнозування ресурсних потреб. Такі відомості порівнюються з бюджетними нормами, порядком діяльності спеціалізованих органів і правилами отримання міжнародної допомоги. Це дозволяє встановити відповідність юридичних механізмів реальним економічним потребам, оцінити можливості оперативного перерозподілу коштів, використання резервних фондів і випуску цільових облігацій.

Результати економіко-правового аналізу можуть бути покладені в основу пропозицій щодо типових договорів державно-приватного партнерства, гарантій інвесторам, прозорого моніторингу витрат і

посилення фінансового контролю. Поєднання економічного та юридичного підходів забезпечує оцінювання відбудови за критеріями «витрати – вигоди» й довгострокової стійкості її фінансової моделі.

Соціологічний метод необхідний для перевірки реальної дієвості правового регулювання. У правничому дослідженні він передбачає вивчення функціонування права на основі конкретних соціальних фактів і емпіричних даних [1]. Його використання дозволяє з'ясувати, як приписи щодо відбудови реалізуються на практиці та як відповідні процеси оцінюють їх безпосередні учасники й населення.

Емпіричну основу можуть становити статистичні відомості про кількість пошкоджених і відновлених об'єктів, виділені й освоєні кошти, строки виконання проєктів та регіональні показники. Їх зіставлення з нормативними вимогами допомагає встановити, чи здатні органи реалізовувати програми в межах бюджетних періодів, які погодження або експертизи зумовлюють затримки та наскільки ефективними є чинні процедури.

Іншим джерелом є результати опитувань громадської думки, експертних інтерв'ю та оцінок профільних фахівців. Вони відображають сприйняття темпів і якості робіт, рівень довіри до органів влади та оцінку прозорості використання фінансування. Аналіз успішних і проблемних місцевих проєктів дає змогу встановити чинники, які сприяють або перешкоджають реалізації норм.

До соціологічного інструментарію належить і документальний аналіз практики: вивчення звітів Рахункової палати, матеріалів журналістських розслідувань та судових справ щодо відновлювальних контрактів. Він дозволяє виявляти розрив між нормативною моделлю й фактичними діями, наприклад використання прямих угод замість відкритих торгів або затримки компенсацій через підзаконні колізії та бюрократичні процедури. Аналіз статистики, анкетування та інші конкретно-соціологічні засоби показують, чи досягають норми поставлених цілей – швидкої та якісної відбудови, справедливого розподілу ресурсів, прозорості й підзвітності.

Використання міждисциплінарних методів істотно поглиблює юридичне дослідження. Економіко-правовий аналіз розкриває ресурсну раціональність і матеріальну результативність приписів, тоді як соціологічний метод дає змогу оцінити їх фактичну ефективність та суспільну легітимність. У поєднанні з догматичним інструментарієм вони забезпечують більш переконливі й практично орієнтовані висновки.

Залучення методів суміжних наук обґрунтовано визнається ознакою зрілості сучасного правового дослідження, адже право функціонує у нерозривному зв'язку з економічними, політичними, управлінськими та психологічними процесами. Вихід на міждисциплінарний рівень

водночас потребує коректного пристосування інструментів інших наук до особливостей юридичного предмета [2].

Проведений методологічний аналіз підтверджує, що об'єктивне й повне пізнання адміністративно-правового регулювання відновлення інфраструктури можливе лише за умови комплексного застосування загальнонаукових, спеціально-юридичних та міждисциплінарних методів. Перша група формує філософську й логічну основу; друга забезпечує поглиблене опрацювання нормативної матерії, юридичних інститутів і процедур; третя пов'язує право з реальними економічними та соціальними процесами. Взаємодоповнення цих засобів мінімізує методологічну однобічність, оскільки теоретичні положення перевіряються фактичними даними, а зміст правових норм зіставляється з практикою їх застосування.

Запропонована система відповідає сучасній тенденції до методологічного плюралізму та гнучкості юридичного пізнання. Сформований інструментарій створює надійну основу для подальшого дослідження, підвищує достовірність його результатів, обґрунтованість рекомендацій і практичну спрямованість пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання. Належно вибудувана методологія дає змогу одержати висновки, корисні як для розвитку доктрини адміністративного права, так і для формування державної політики відбудови України у воєнний та післявоєнний періоди.

Методологічна цінність наведеного комплексу визначається не тільки одночасним використанням різних дослідницьких засобів, а й обґрунтованою послідовністю їх застосування. На початковому етапі діалектичний і системний підходи формують загальну модель предмета, дають змогу сформулювати проблему, виявити її внутрішні суперечності та встановити коло елементів, що потребують окремого аналізу. Аналіз і синтез забезпечують подальший поділ механізму на компоненти та об'єднання отриманих відомостей. Індукція й дедукція пов'язують емпіричні факти з теоретичними конструкціями, запобігаючи висновкам, які не підтверджуються практикою або не узгоджуються із загальними положеннями адміністративного права.

На наступному рівні спеціально-юридичні методи переводять загальну модель у площину правового аналізу. Формально-догматичне дослідження встановлює нормативний зміст і виявляє прогалини, колізії та термінологічну невизначеність. Історико-правовий метод пояснює походження відповідних конструкцій і причини збереження окремих регуляторних моделей. Порівняльно-правовий підхід дозволяє оцінити національні рішення з урахуванням іноземного досвіду, не допускаючи механічного перенесення правил, сформованих в іншому правовому та соціально-економічному середовищі. Системно-структурний аналіз

упорядковує нормативний матеріал, а прогностичний метод трансформує встановлені закономірності в аргументовані пропозиції щодо майбутніх змін.

Міждисциплінарний рівень виконує конкретизуючу й перевірочну функції. Економіко-правовий аналіз дає змогу встановити, чи є запропонована юридична модель фінансово здійсненною, чи не створює вона непропорційних витрат і чи формує належні стимули для учасників. Соціологічний метод показує, наскільки нормативні приписи фактично виконуються та як вони впливають на громади, інвесторів, підрядників і користувачів публічних послуг. Економічні й соціологічні відомості, таким чином, не підміняють юридичного аналізу, а забезпечують емпіричну перевірку його результатів.

Використання кожного методу має відповідати принципу функціональної достатності. Дослідницький інструмент залучається для виконання конкретного завдання, а не лише для формального розширення методологічного переліку. Виявлення законодавчого змісту поняття потребує формально-юридичного тлумачення; оцінювання розподілу повноважень – структурно-функціонального аналізу; встановлення причин нормативної фрагментарності – історико-правового підходу; дослідження результативності фінансових процедур – економіко-правового методу; перевірка виконання програм – соціологічного інструментарію. Така диференціація усуває зайве дублювання та робить логіку наукового пошуку прозорою.

Необхідною умовою достовірності виступає критичне оцінювання джерельної бази. Нормативні акти мають досліджуватися з урахуванням їх юридичної сили, чинності, конкретної редакції та місця в системі законодавства. Статистичні показники потребують перевірки методики формування, повноти й зіставності. Відомості органів державної влади, міжнародних організацій, громадських інституцій та медіа необхідно оцінювати з огляду на їх походження, мету створення і можливі обмеження. Зіставлення різних типів джерел дозволяє взаємно перевіряти дані та зменшувати ризик упереджених оцінок.

Особливого врахування потребує часова мінливість предмета. Регулювання інфраструктурного відновлення формується безпосередньо в умовах триваючих руйнувань, тому характеризується частими змінами нормативних актів, появою тимчасових процедур і перерозподілом компетенції. Методологія повинна фіксувати редакцію норм на момент аналізу, відмежовувати тимчасові механізми воєнного стану від положень довготривалої дії та оцінювати допустимість збереження надзвичайних процедур у післявоєнний період. Інакше ситуативне управлінське рішення може бути помилково сприйняте як усталена модель державної політики.

Комплексний підхід передбачає постійний зворотний зв'язок між етапами пізнання. Проблема, виявлена під час аналізу практики, може вимагати повторного тлумачення правової норми, перегляду початкової гіпотези або уточнення структури механізму. Порівняльний аналіз здатний поставити нові питання до національного законодавства, а економічні розрахунки – продемонструвати практичну нездійсненність формально бездоганної юридичної конструкції. Отже, методологічна схема функціонує не як жорстка лінійна послідовність, а як система взаємопов'язаних інструментів, що коригують і доповнюють один одного.

Література:

1. Філатов В. Загальнонаукові та спеціальноправові методи дослідження моделі перехідного правосуддя. Юридичний вісник. 2022. № 2. С. 23–29. DOI: 10.32837/yuv.v0i2.2317

2. Легеза Ю.О. Судовий контроль: методологія наукового дослідження у сфері права. *Law. State. Technology.* 2025. № 2. С. 3–8. doi: https://doi.org/10.32782/LST/2025-2-1

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-19

ЕТАПИ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО РЕФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Єфімов Олександр Миколайович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного права,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0003-1751-4780

Аналіз нормативно-правових актів, змісту структурних перетворень та зміни функціональної моделі податкових органів дає підстави виокремити сім основних етапів їх організаційного реформування в незалежній Україні.

Перший етап становлення національної системи державної податкової служби (1991/1992–1996 рр.). Його зміст полягав в адаптації успадкованої системи податкових інспекцій до державно-правових та економічних умов незалежної України. Законом України «Про внесення

змін до Закону Української РСР «Про державну податкову службу в Українській РСР» від 7 липня 1992 року № 2555-XII було оновлено законодавчі засади функціонування державної податкової служби [1]. Для цього періоду характерною залишалася територіально-інспекційна модель, водночас поступово формувалися передумови інституційного посилення податкових органів та централізації податкового контролю. Тому цей етап доцільно визначити як адаптаційно-установчий.

Другий етап – формування системи державних податкових адміністрацій (1996–2010 рр.). Принциповою організаційною зміною стало прийняття Указу Президента України «Про утворення Державної податкової адміністрації України та місцевих державних податкових адміністрацій» від 22 серпня 1996 року № 760/96, яким утворено Державну податкову адміністрацію України та місцеві державні податкові адміністрації [2]. Це означало перехід до більш централізованої моделі з посиленою вертикаллю управління та структурним упорядкуванням територіальних органів. Подальше законодавче оформлення нової системи відбулося у 1998 році [3]. Одночасно в її межах було інституціоналізовано податкову міліцію, що призвело до поєднання адміністративно-контрольної та правоохоронної складових [4]. Положення про Державну податкову адміністрацію України 2000 року конкретизувало її правовий статус, завдання та організаційні засади діяльності [5]. Отже, цей період характеризувався централізацією, інституціоналізацією та функціональним розширенням податкової системи.

Третій етап – реформування в межах адміністративної реформи 2010–2012 рр. Указ Президента України від 9 грудня 2010 року № 1085/2010 започаткував оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади [6]. У її межах Державну податкову адміністрацію було трансформовано у Державну податкову службу України, адміністративно-правовий статус якої визначено Указом Президента України від 12 травня 2011 року № 584/2011 [7]. Відтак податкові органи були організаційно інтегровані у загальну модель центральних органів виконавчої влади.

Четвертий етап – інтеграція податкового і митного адміністрування в межах Міністерства доходів і зборів України (2012–2014 рр.). Указом Президента України «Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» від 24 грудня 2012 року № 726/2012 Державну податкову службу та Державну митну службу було реорганізовано шляхом об’єднання у Міністерство доходів і зборів України [8]. Правовий статус нового органу визначено Указом Президента України від 18 березня 2013 року № 141/2013 [9]. Таким чином, самостійна податкова адміністрація була замінена інтегрованою

моделлю адміністрування державних доходів, яка передбачала концентрацію податкових і митних функцій у межах одного центрального органу.

П'ятий етап – функціонування Державної фіскальної служби України (2014–2018 рр.). Постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення Державної фіскальної служби» від 21 травня 2014 року № 160 Міністерство доходів і зборів було реорганізовано у Державну фіскальну службу України [10], а постановою «Про Державну фіскальну службу України» від 21 травня 2014 р. № 236 затверджено Положення про ДФС [11]. Податкове і митне адміністрування залишалося організаційно об'єднаним, однак інституційна форма міністерства була замінена центральним органом виконавчої влади. Для цього етапу характерними стали оптимізація територіальної мережі та укрупнення окремих органів. Водночас збереження в одній інституції податкових, митних і правоохоронних функцій актуалізувало питання їх подальшого функціонального розмежування.

Шостий етап – відновлення самостійної Державної податкової служби та перехід до моделі єдиної юридичної особи (2018–2022 рр.). Постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення Державної податкової служби України та Державної митної служби України» від 18 грудня 2018 року № 1200 Державну фіскальну службу було реорганізовано шляхом поділу на Державну податкову службу та Державну митну службу [12]. Таким чином, держава відмовилася від інтегрованої фіскальної моделі на користь функціональної спеціалізації.

Важливе значення мало схвалення концептуальних напрямів реформування органів, що реалізують державну податкову та митну політику. Ними передбачалися функціональний принцип побудови організаційної структури, відновлення управлінської вертикалі, розвиток аналітичної спроможності, інформаційних технологій та управління ризиками. Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України» від 6 березня 2019 року № 227 визначено сучасний базовий адміністративно-правовий статус ДПС [13]. Особливо важливою структурною зміною став перехід у 2020 році до моделі єдиної юридичної особи. Наказом Державної податкової служби України «Про утворення територіальних органів Державної податкової служби» від 30 вересня 2020 року № 529 їх утворено як відокремлені підрозділи Державної податкової служби України [13].

Зазначена реформа суттєво змінила характер організаційних зв'язків між центральним та територіальним рівнями: посилила єдність системи, централізацію управління та можливість функціонального

перерозподілу ресурсів і завдань. Саме ці характеристики надалі набули особливого значення в умовах воєнного стану.

Сьомий етап – сучасне інституційне реформування Державної податкової служби (з 2023 року). Його особливістю є зміщення акценту із зовнішньої реорганізації системи на якісне вдосконалення внутрішньої організації та управлінських процесів. Національна стратегія доходів до 2030 року передбачає інституційне зміцнення податкової адміністрації, розвиток системи управління податковими ризиками, цифровізацію, підвищення доброчесності та довіри платників [14]. Подальший розвиток цього напряму передбачено Стратегією реформування системи управління державними фінансами на 2026–2030 роки [15]. Відтак сучасний етап реформування характеризується переходом від структурних перетворень до підвищення інституційної спроможності, цифрової зрілості, аналітичності та організаційної стійкості податкових органів.

Проведений ретроспективний аналіз дає можливість виявити декілька закономірностей розвитку організаційної побудови податкових органів України: 1) її еволюція характеризувалася інституційною нестабільністю, що проявлялася у неодноразовій зміні статусу, організаційно-правової форми та місця податкових органів у системі виконавчої влади; 2) упродовж досліджуваного періоду спостерігалося чергування спеціалізованої та інтегрованої моделей; 3) простежується тенденція до відокремлення правоохоронної функції від податкового адміністрування; 4) сучасна модель характеризується посиленням централізації та функціонального принципу організації.

Література:

1. Про внесення змін до Закону Української РСР «Про державну податкову службу в Українській РСР» : Закон України від 7 липня 1992 року № 2555-XII.

2. Про утворення Державної податкової адміністрації України та місцевих державних податкових адміністрацій : Указ Президента України від 22 серпня 1996 року № 760/96.

3. Про внесення змін до Закону України «Про державну податкову службу в Україні» : Закон України від 5 лютого 1998 року № 83/98-ВР.

4. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв’язку з утворенням податкової міліції : Закон України від 5 лютого 1998 року № 85/98-ВР.

5. Про затвердження Положення про Державну податкову адміністрацію України : Указ Президента України від 13 липня 2000 року № 886/2000.

6. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 9 грудня 2010 року № 1085/2010.

7. Про Положення про Державну податкову службу України : Указ Президента України від 12 травня 2011 року № 584/2011.

8. Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: затв. Указом Президента України від 24 грудня 2012 року № 726/2012. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/726/2012#Text

9. Про Міністерство доходів і зборів України : Указ Президента України від 18 березня 2013 року № 141/2013: затв. Указом Президента України від 18 березня 2013 року № 141/2013. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141/2013#Text

10. Про утворення Державної фіскальної служби : постанова Кабінету Міністрів України від 21 травня 2014 року № 160. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-2014-%D0%BF#Text

11. Про Державну фіскальну службу України : постанова Кабінету Міністрів України від 21 травня 2014 року № 236. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF#Text

12. Про утворення Державної податкової служби України та Державної митної служби України: затв. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 року № 1200.

13. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 227. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text

14. Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 року № 1218-р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2023-%D1%80#Text

15. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2026–2030 роки та затвердження операційного плану заходів з її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 лютого 2026 року № 217-р. https://ips.ligazakon.net/document/KR260217

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-20

НЕЗАЛЕЖНА ВЕРИФІКАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТУ ГЕНЕРАТИВНОГО ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У НОТАРІАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗМІСТОВНОГО ЛЮДСЬКОГО КОНТРОЛЮ

Журавльова Зоря
доктор філософії в галузі права,
приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу,
провідний науковий співробітник
Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права»
м. Київ, Україна

Використання генеративного штучного інтелекту в юридичній роботі змінює не лише швидкість підготовки текстів. Воно впливає на послідовність професійного міркування: система одразу пропонує зв'язний висновок, добирає аргументи та надає їм зовнішньо переконливої мовної форми. Для нотаріальної діяльності ця обставина має окреме значення. Нотаріальне рішення безпосередньо пов'язане з виникненням, переходом, обтяженням або припиненням цивільних прав, а тому якість людського контролю не може оцінюватися лише за фактом присутності нотаріуса у процедурі. Предметом цих тез є один елемент такого контролю – незалежна верифікація результату генеративного штучного інтелекту. Інші складові авторської моделі змістовного людського контролю потребують окремого дослідження.

Закон України «Про нотаріат» покладає на нотаріуса обов'язки сприяти фізичним та юридичним особам у здійсненні їхніх прав і захисті законних інтересів, роз'яснювати права та обов'язки, попереджати про наслідки нотаріальних дій, а також відмовляти у вчиненні дії в разі її невідповідності законодавству. Під час посвідчення правочину нотаріус установлює дійсні наміри кожної зі сторін, відсутність заперечень щодо умов правочину та однакове розуміння сторонами його значення, умов і правових наслідків [1, ст. 5, 44]. Ці приписи описують особисту інтелектуальну й комунікативну роботу нотаріуса. Технологічний інструмент може допомагати опрацьовувати інформацію або готувати проєкт тексту, проте не набуває компетенції встановлювати волевиявлення та не приймає на себе публічної довіри, на якій ґрунтується нотаріальна дія.

Специфічний ризик генеративного штучного інтелекту полягає в тому, що фактична або правова помилка може бути викладена граматично бездоганно та вбудована у правдоподібну аргументацію. Емпіричне дослідження юридичних відповідей великих мовних моделей

зафіксувало значну поширеність помилкових тверджень про право й судові рішення, а також нездатність моделей стабільно розпізнавати власну помилку [6, с. 64–93]. Результати цього дослідження отримано на матеріалі правової системи США, тому їх не можна механічно переносити на український нотаріат. Водночас вони підтверджують принципово важливу властивість інструменту: стилістична переконливість тексту не є доказом достовірності його юридичних передумов.

Психологічний механізм надмірного покладання на технологічну підказку описується поняттям автоматизаційного упередження. У класичній праці Р. Парасурамана та В. Райлі неналежне використання автоматизації пов'язується, зокрема, з надмірною довірою до системи та недостатнім моніторингом її роботи [4, с. 230–253]. Л. Скітка, К. Мозьє та М. Бердік показали, що автоматизована порада може спричиняти помилки двох типів: користувач не помічає істотної обставини, яку система не позначила, або приймає помилкову рекомендацію системи [5, с. 991–1006]. Для нотаріуса це може проявлятися як пропуск юридично значущого факту або як включення до документа положення, законність і наслідки якого не були самостійно перевірені.

Європейське регулювання штучного інтелекту дає корисний методологічний орієнтир. Стаття 14 Регламенту (ЄС) 2024/1689 передбачає для високоризикових систем заходи людського нагляду, які мають давати особі змогу розуміти можливості й обмеження системи, усвідомлювати ризик автоматизаційного упередження, правильно тлумачити результат, не враховувати його, скасовувати або змінювати [2, ст. 14]. Зазначена норма не означає автоматичної кваліфікації будь-якого використання ШІ українським нотаріусом як високоризикової системи за правом ЄС. Її значення для цього дослідження полягає в іншому: людський нагляд розглядається як реальна здатність критично оцінити та відхилити машинний результат, а не як формальне підтвердження вже запропонованого висновку.

Подібний підхід закладено в Рамковій конвенції Ради Європи про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права. Вона вимагає встановлювати належні вимоги прозорості й нагляду з урахуванням конкретного контексту та ризику, а також забезпечувати підзвітність і відповідальність за несприятливі наслідки діяльності в межах життєвого циклу систем штучного інтелекту [3, ст. 8, 9]. Для нотаріальної діяльності контекст має визначальне значення: одна й та сама технологічна відповідь створює різний рівень ризику залежно від того, чи використовується вона для мовного редагування, пошуку можливих аргументів або формування правового висновку, на якому ґрунтуватиметься нотаріальна дія.

На цій основі пропонується тест незалежних підстав. Його зміст полягає в тому, що нотаріус може використати результат генеративного

штучного інтелекту у професійному міркуванні лише тоді, коли здатний відтворити кожну юридично значущу передумову висновку за джерелами, які існують незалежно від машинної відповіді. Перевірка граматики, логічної послідовності викладу або працездатності наведеного посилання для цього недостатня. Потрібно встановити справжність джерела, його чинність на релевантну дату, належність до відповідних правовідносин і відповідність фактичним обставинам конкретної нотаріальної дії.

Практичне застосування тесту починається до ознайомлення з машинним висновком. Нотаріус має самостійно визначити юридичне питання та зафіксувати факти, від яких залежить рішення. Така послідовність зменшує ризик того, що перша запропонована системою версія стане когнітивною точкою відліку. Після отримання відповіді кожне посилання на норму права перевіряється за офіційним текстом, а кожне твердження про статус особи, об'єкта або обтяження – за документом чи належним державним реєстром. Якщо система посилається на судове рішення, офіційне роз'яснення або індивідуальний адміністративний акт, перевірці підлягають існування документа, його повний зміст, юрисдикційна та часова релевантність.

Завершальна частина тесту має контрфактичний характер. Нотаріус ставить питання: чи залишився б правовий висновок тим самим, якби текст відповіді ШІ був прихований, а в розпорядженні залишилися лише первинні документи, офіційні реєстрові відомості та перевірені нормативні джерела? Ствердна відповідь свідчить, що професійне рішення має незалежну основу. Негативна відповідь означає, що машинна підказка фактично виконує роль неперевіреного аргументу. У такому разі її використання у мотивуванні або в тексті документа слід припинити до проведення самостійного правового аналізу.

Цей тест особливо важливий у ситуаціях, де нормативне регулювання змінювалося, діють спеціальні часові правила або правовий результат залежить від сукупності документів. Наприклад, збіг назви нормативного акта і номера статті ще не підтверджує застосовність норми до правочину; наявність реєстрової інформації не усуває потреби зіставити її з правовстановлювальними документами; стандартне формулювання договору не доводить відповідності дійсному волевиявленню сторін. У кожному з цих випадків незалежна верифікація повертає нотаріусу контроль над підставами рішення, а не лише над остаточною редакцією тексту.

Для професійного регулювання доцільно закріпити мінімальне правило: результат генеративного штучного інтелекту не може бути єдиною або визначальною підставою нотаріального рішення; кожна юридично значуща передумова такого результату має бути підтверджена першоджерелом, чинність і застосовність якого перевірив нотаріус. Це правило може бути включене до методичних рекомендацій

щодо використання цифрових інструментів у нотаріальній діяльності та до програм підвищення кваліфікації. Воно не потребує заборони технології й не створює презумпції недостовірності кожної машинної відповіді. Його призначення – зберегти доказову та нормативну основу професійного висновку поза межами системи, яка генерує текст.

Отже, сама участь нотаріуса в процедурі не гарантує змістовного людського контролю. Критерієм контролю має бути здатність ухвалити й обґрунтувати те саме рішення на підставі первинних документів, офіційних реєстрових даних і чинних джерел права без опори на авторитет машинної відповіді. Запропонований тест незалежних підстав конкретизує один елемент такої моделі та може застосовуватися вже за чинного правового регулювання як стандарт професійної обачності. Комплексна модель, що охоплює розподіл функцій між людиною і системою, документування взаємодії, вимоги до конфіденційності, механізми оскарження та інституційну відповідальність, становить предмет подальшого дослідження.

Література:

1. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text (дата звернення: 10.09.2026).

2. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence. Official Journal of the European Union. 2024. L 2024/1689. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng (дата звернення: 10.09.2026).

3. Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law. CETS No. 225. Vilnius, 5 September 2024. URL: https://rm.coe.int/1680afae3c (дата звернення: 10.09.2026).

4. Parasuraman R., Riley V. Humans and Automation : Use, Misuse, Disuse, Abuse. Human Factors. 1997. Vol. 39, No. 2. P. 230–253. DOI: 10.1518/001872097778543886.

5. Skitka L. J., Mosier K. L., Burdick M. Does Automation Bias Decision-Making? International Journal of Human-Computer Studies. 1999. Vol. 51, No. 5. P. 991–1006. DOI: 10.1006/ijhc.1999.0252.

6. Dahl M., Magesh V., Suzgun M., Ho D. E. Large Legal Fictions : Profiling Legal Hallucinations in Large Language Models. Journal of Legal Analysis. 2024. Vol. 16, No. 1. P. 64–93. DOI: 10.1093/jla/laae003. URL: https://academic.oup.com/jla/article/16/1/64/7699227 (дата звернення: 10.09.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-21

ПРАВОВІ ШЛЯХИ УСУНЕННЯ ПОДВІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПЛАТИ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ ПРИ РЕЕКСПОРТІ ПРОДУКТІВ ПЕРЕРОБКИ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПРОЦЕДУРИ СПІЛЬНОГО ТРАНЗИТУ (NCTS)

Іванченко Едуард Пилипович
доктор юридичних наук, науковий співробітник,
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України
м. Київ, Україна

Розвиток процедури спільного транзиту є одним із ключових напрямів модернізації митного регулювання України, поглиблення її інтеграції до європейського митного простору та послідовної адаптації національного митного законодавства до права Європейського Союзу. Правовою основою її застосування є Конвенція про процедуру спільного транзиту (далі – Конвенція) [1], невід'ємною складовою реалізації якої є ІТ-система NCTS (*New Computerized Transit System – Нова комп'ютеризована транзитна система*). Україна приєдналася до Конвенції 31 серпня 2022 року, а для України вона набула чинності 1 жовтня 2022 року [2].

Запровадження процедури спільного транзиту спрямоване на спрощення переміщення товарів між державами-учасницями, скорочення адміністративних і фінансових витрат суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та підвищення ефективності здійснення митних формальностей, що відповідає національним інтересам України. Водночас національне митне законодавство містить положення, застосування яких у поєднанні з процедурою спільного транзиту може зумовлювати необхідність одночасного надання декількох видів забезпечення сплати митних платежів. Така ситуація створює додаткове фінансове навантаження на суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та фактично знижує практичний ефект від запровадження спрощених механізмів, передбачених процедурою спільного транзиту.

Особливої актуальності зазначена проблема набуває у разі вивезення продуктів переробки, отриманих у результаті поміщення іноземних товарів у митний режим переробки на митній території України. Відповідно до Глави 23 Митного кодексу України (далі – МК України) [3], застосування цього митного режиму передбачає умовне повне звільнення товарів від

оподаткування митними платежами за умови дотримання встановлених законодавством вимог, зокрема щодо подальшого вивезення продуктів переробки за межі митної території України.

Проблема виникає на етапі фактичного вивезення таких продуктів переробки за межі України із використанням процедури спільного транзиту. Згідно зі статтею 305 МК України, у передбачених законом випадках переміщення товарів митною територією України у митному режимі транзиту здійснюється із забезпеченням сплати митних платежів. Водночас перелік випадків, за яких таке забезпечення не вимагається, встановлений частиною сьомою цієї статті, безпосередньо не охоплює ситуацію переміщення продуктів переробки, що вивозяться після завершення їх переробки із застосуванням процедури спільного транзиту.

У результаті формується ситуація подвійного фінансового забезпечення. Підприємство, яке здійснило переробку товарів на митній території України та планує вивезти продукти переробки із застосуванням NCTS, фактично має забезпечити виконання двох самостійних митних зобов'язань: по-перше, надати забезпечення, пов'язане із завершенням митного режиму переробки та підтвердженням належного виконання умов його застосування; по-друге, надати гарантію, передбачену для переміщення товарів у межах процедури спільного транзиту.

Такий підхід не повною мірою відповідає логіці функціонування системи митних гарантій, оскільки в обох випадках забезпечення фактично спрямоване на мінімізацію одного й того самого фіскального ризику – ризику несплати митних платежів у разі невиконання умов, за яких товари користуються звільненням від оподаткування. Показовим у цьому контексті є порівняння правового регулювання завершення митного режиму експорту та митного режиму переробки на митній території.

Для митного режиму експорту законодавство вже передбачає механізм, відповідно до якого поміщення товарів у митний режим транзиту на умовах Конвенції про процедуру спільного транзиту прирівнюється до їх вивезення за межі митної території України. Отже, після поміщення товару в NCTS-транзит митний режим експорту може вважатися завершеним без необхідності очікування фактичного перетину товаром митного кордону.

Натомість частина перша статті 73^{8} МК України, яка визначає способи завершення митного режиму переробки на митній території, передбачає вивезення товарів та/або продуктів їх переробки за межі митної території України, але не містить аналогічного положення щодо поміщення продуктів переробки у митний режим транзиту на умовах Конвенції про процедуру спільного транзиту. Внаслідок цього саме поміщення продуктів переробки в NCTS-транзит не забезпечує

завершення митного режиму переробки, а юридично значущим залишається фактичне вивезення таких товарів за межі митної території України, а така законодавча конструкція потребує перегляду.

Застосування процедури спільного транзиту вже передбачає використання спеціальної системи гарантування виконання митних зобов'язань. Тому вимога щодо додаткового забезпечення сплати митних платежів лише з тієї причини, що продукти переробки ще не перетнули митний кордон України, створює додаткове фінансове навантаження на підприємство та знижує практичну привабливість NCTS.

Особливо відчутними такі наслідки можуть бути для вітчизняних підприємств легкої промисловості та інших галузей, у яких потенційний розмір митних платежів є значним. За високих ставок ввізного мита та з урахуванням податку на додану вартість сума, яка потенційно підлягає забезпеченню, може становити значну частку митної вартості товарів. Відтак навіть використання гарантійних інструментів, за яких суб'єкт господарювання сплачує не всю суму забезпечення, а відповідну комісійну винагороду гаранту, породжує додаткові логістичні витрати.

Виходячи з викладеного, доцільно поширити на реекспорт продуктів переробки аналогічний правовий підхід, який уже застосовується законодавцем щодо митного режиму експорту на умовах Конвенції про процедуру спільного транзиту.

З цією метою пропонується доповнити частину першу статті 73^8 МК України новим пунктом 5) такого змісту:

«5) поміщенням продуктів переробки товарів, ввезених у митному режимі переробки на митній території, у митний режим транзиту на умовах Конвенції про процедуру спільного транзиту – з моменту такого поміщення митний режим переробки вважається завершеним у частині вивезення (реекспорту), без вимоги окремого надання забезпечення сплати митних платежів відповідно до статті 305 цього Кодексу».

Запровадження такого механізму дозволить усунути ситуацію, за якої один і той самий фіскальний ризик забезпечується двома самостійними гарантійними інструментами. При цьому інтереси держави не залишаються без належного захисту, оскільки переміщення продуктів переробки у межах процедури спільного транзиту здійснюється із застосуванням передбаченої Конвенцією системи гарантування та відповідних митних контролів.

Запропоноване правове рішення матиме декілька позитивних наслідків.

По-перше, буде усунуто подвійне забезпечення сплати митних платежів при реекспорті продуктів переробки із застосуванням NCTS.

По-друге, зменшиться фінансове та адміністративне навантаження на суб'єктів господарювання, які використовують митний режим переробки на митній території та процедуру спільного транзиту.

По-третє, буде підвищено економічну доцільність використання NCTS українськими підприємствами-переробниками, що особливо важливо для галузей із високою митною складовою у вартості товарів.

По-четверте, запропонована зміна забезпечить більшу системність митного законодавства шляхом поширення на митний режим переробки правового підходу, який уже застосовується при завершенні митного режиму експорту.

По-п'яте, це сприятиме реалізації загальної мети процедури спільного транзиту – спрощенню транскордонного переміщення товарів, скороченню митних формальностей та фінансових витрат бізнесу, а також подальшій інтеграції України до європейського митного простору.

Отже, поміщення продуктів переробки у процедуру спільного транзиту (NCTS) доцільно визнати юридично значущою дією, що засвідчує початок їх вивезення за межі митної території України. Нормативне закріплення такого підходу сприятиме узгодженню митного режиму переробки з процедурою спільного транзиту, усуненню необґрунтованого дублювання забезпечення сплати митних платежів, зменшенню фінансового навантаження на бізнес та підвищенню ефективності NCTS. Такий підхід відповідатиме завданням гармонізації митного законодавства з правом Європейського Союзу, створенню сприятливих умов для зовнішньоекономічної діяльності, підвищенню конкурентоспроможності українських підприємств і забезпеченню балансу між фіскальними інтересами держави та економічними інтересами бізнесу, що сприятиме реалізації економічних інтересів України як складової її національних інтересів.

Література:

1. Конвенція про процедуру спільного транзиту від 20 травня 1987 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87#Text.

2. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 року № 4495. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text.

3. Конвенція про процедуру спільного транзиту (Convention on Common Transit Procedure – CCTP) і Україна. Державна митна служба України. URL: https://customs.gov.ua/rezhim-spilnogo-tranzitu-ncts.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-22

САМОВІДВОДИ СЛІДЧОГО СУДДІ, СУДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ IN ABSENTIA: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Каліннiков Олексій Валерійович
доктор філософії, адвокат,
старший науковий співробітник відділу проблем публічного права,
Науково-дослідний інститут публічного права
м. Київ, Україна

У 2014 році у кримінальному процесуальному законодавстві України було запроваджено інноваційний інститут здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia), який тривалий час ефективно використовувався в іноземних країнах.

У кримінальному процесуальному законодавстві України кримінальне провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia) складається з спеціального досудового розслідування (ст.ст. 297^1-297^5 КПК України), спеціального судового провадження (ст. 323 КПК України), а також з процедури обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ч. 6 ст. 193 КПК України).

Дані процесуальні питання вирішуються як на стадії досудового розслідування слідчим суддею, зокрема, щодо надання згоди на здійснення спеціального досудового розслідування та обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, так і судом у судовому провадженні, у тому числі, стосовно спеціального судового провадження а, також, обрання запобіжного заходу.

Законодавцем за для забезпечення неупередженості судового розгляду у кримінальному провадженні, в тому числі, за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia), у статті 75 КПК України встановлено обставини, що виключають участь слідчого судді, судді в кримінальному провадженні.

Порядок розгляду відводу слідчому судді або судді визначено ч. 1 ст. 81 КПК України [1].

Вказана правова норма визначає лише порядок вирішення питання про відвід, при цьому порядок вирішення питання самовідводу судді залишається не вирішеним, про що свідчить судова практика, що має своїм наслідком непоодинокі випадки притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності.

Так, Вища рада правосуддя своїм рішенням № 1986/0/15-25 від 18.09.2025 залишила без змін рішення Третьої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 23.07.2025 № 1562/3дп/15-25 про притягнення судді Зіньківського районного суду Полтавської області до дисциплінарної відповідальності за самостійне, всупереч процесуальним нормам та усталеному підходу судів України, вирішення питання самовідводу у кримінальному провадженні (протягом грудня 2024 року – січня 2025 року суддя дев'ять разів вирішив питання заявленого ним самовідводу) [2].

На переконання Третьої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя в наведеному рішенні у разі заявлення самовідводу слідчим суддею або суддею, який здійснює судове провадження одноособово, його розглядає інший суддя цього ж суду, визначений у порядку, встановленому ч. 3 ст. 35 КПК України. Такий підхід щодо розгляду самовідводу у кримінальному провадженні є усталеним у судах України [3].

Постановою Великої Палати Верховного Суду від 12.02.2026 у справі №990SCGC/43/25 (провадження № 11-378сап25) скаргу на рішення Вищої ради правосуддя від 18.09. 2025 року № 1986/0/15-25 «Про залишення без змін рішення Третьої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 23.07.2025 року № 1562/3дп/15-25 про притягнення судді Зіньківського районного суду Полтавської області до дисциплінарної відповідальності» залишено без задоволення, а рішення Вищої ради правосуддя від 18.09.2025 року № 1986/0/15-25 – без змін [4].

Наступним прикладом підтвердження існування вказаної проблематики – порушення порядку розгляду самовідводу слідчим суддею або суддею у кримінальному провадженні є справа щодо притягнення судді Шевченківського районного суду міста Полтави до дисциплінарної відповідальності.

Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові 19.02.2026 у справі №990SCGC/46/25, провадження № 11-412сап25 (п.п. 106-114) щодо оскарження рішення Вищої ради правосуддя від 14.10.2025 № 2118/0/15-25, прийняте за результатами розгляду скарги на рішення Другої Дисциплінарної палати ВРП від 14.05.2025 № 1017/2дп/15-25 дійшла, зокрема, наступного висновку: «Відвід судді в кримінальному провадженні – процесуальний інститут, спрямований на усунення слідчого судді, судді або присяжного від участі у кримінальному провадженні за умови існування обставин, що виключають їх участь. Отже, законодавець, керуючись суб'єктним критерієм ініціатора заяви про відвід, розмежовує поняття «самовідвід» та «відвід» судді (суду). Водночас з огляду на зміст норм параграфа 6 «Відводи» глави 3 «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження» КПК України, незважаючи на розмежування цих понять, правові засади регулювання

самовідводу та відводу судді (суду) (підстави, заява про підстави, наслідки) викладені послідовно та спрямовані на уніфікацію порядку їх вирішення. Отже, у разі подання слідчим суддею або суддею, який здійснює судове провадження одноособово, заяви про самовідвід питання про самовідвід має і може вирішувати інший суддя цього ж суду, визначений у порядку, встановленому частиною третьою статті 35 КПК України.» [5].

При цьому, 5 суддів Великої Палати Верховного Суду не погодилися із вказаним судовим рішенням та висловили свою окрему думку в частині висновків про те, що питання про самовідвід слідчого судді у кримінальному провадженні є чітким, недвозначним. Дана позиція ґрунтується на тому, що ГПК України (ч. 9 ст. 39), ЦПК України (ч. 9 ст. 40), КАС України (ч. 2 ст. 40) однаково регламентують порядок вирішення питання про самовідвід судді та встановлюють, що питання про самовідвід судді вирішується ухвалою суду, що розглядає справу, яка оформлюється окремим документом. При цьому назва зазначених статей цих кодексів також є однаковою – «Порядок вирішення заявленого відводу та самовідводу». Однак, ні з назви ст. 81 КПК України, в якій немає згадки про самовідвід судді, ні зі змісту самої норми, де також не йдеться про порядок вирішення питання про самовідвід судді, не можна дійти однозначного і переконливого висновку щодо складу суду, повноважного вирішувати зазначене питання. На нашу думку, саме законодавець у КПК України чітко не визначив порядок розгляду заяв про самовідвід судді (слідчого судді), що потягло за собою різну практику судів з розгляду зазначених заяв у кримінальному провадженні [6].

Водночас суддя у відставці Володимир Прасолов вважає, що найбільш проінформованим про наявність підстав, які перешкоджають судді, відповідно до ст.ст.75, 76 КПК України, брати участь у розгляді справи є саме головуючий. Так, він може знати про такі обставини, як невідомі іншим учасникам, наприклад, висловлювання стороннім особам думки стосовно вирішення справи. Тому саме на головуючого, в першу чергу, законодавець покладає обов'язок усунутися від розгляду справи, а саме заявити про самовідвід. Вбачається, що передача заяви про самовідвід на вирішення іншому судді визначає ухилення головуючого судді від виконання обов'язку усунення від розгляду справи і є за своєю суттю перекладанням цього свого обов'язку на іншого суддю, що є неприпустимим, оскільки виконувати обов'язки повинна та особа, на яку такі обов'язки покладено [7].

Таким чином, аналіз судової практики свідчить про відсутність у КПК України чіткого визначення порядку розгляду заяв про самовідвід судді (слідчого судді), що потребує нагального вирішення цього питання

у спосіб викладення назви статті 81 КПК України в наступній редакції «Порядок вирішення питання про відвід та самовідвід» та встановлення чіткого, недвозначного порядку розгляду заяв про самовідвід судді (слідчого судді). Тут є два шляхи, згідно першого – питання про самовідвід вирішує інший суддя цього ж суду, визначений у порядку, встановленому частиною третьою статті 35 КПК України. Згідно другого – аналогічно до правової регламентації ГПК України (ч. 9 ст. 39), ЦПК України (ч. 9 ст. 40), КАС України (ч. 2 ст. 40), згідно якої питання про самовідвід судді вирішується ухвалою суду, що розглядає справу, яка оформлюється окремим документом.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України: [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
2. Рішення Вищої ради правосуддя № 1986/0/15-25 від 18.09.2025. Вища рада правосуддя: [сайт]. URL: https://hcj.gov.ua/doc/doc/54623
3. Рішення Третьої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя № 1562/3дп/15-25 від 23.07.2025. Вища рада правосуддя: [сайт]. URL: https://hcj.gov.ua/doc/doc/53594
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.02.2026 у справі №990SCGC/43/25 (провадження № 11-378сап25). Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/134160146
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.02.2026 у справі №990SCGC/46/25 (провадження № 11-412сап25). Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/135235071
6. Окрема думка суддів на постанову Великої Палати Верховного Суду від 12.02.2026 у справі №990SCGC/46/25 (провадження № 11-412сап25). Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/135515723
7. Прасолов В. Самовідвід в кримінальному процесі – погляд з точки зору виконання обов'язку та перетворення його у право. URL: https://sud.ua/uk/news/blog/349789-samootvod-v-ugolovnom-protsesse-vzglyad-s-tochki-zreniya-vypolneniya-obyazannosti-i-preobrazovaniya-ee-v-pravo

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-23

ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗАМ ЦИФРОВОГО ПОХОДЖЕННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИСОКОКВАЛІФІКОВАНИХ ФАХІВЦІВ НА ПРИКЛАДІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Кіяшко Юрій Михайлович
доктор філософії з права, старший науковий співробітник відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт, Науково-дослідний інститут публічного права м. Київ, Україна

Подальший перебіг дій агресора із посягання на суверенітет, територіальну цілісність, конституційний лад та інші національні інтереси України не залишає альтернатив як стійко протидіяти цим протиправним намірам. Реалізація концепції «гібридної війни» передбачає застосування широкого спектра методів, способів, а також засобів і знарядь досягнення цілей. Маючи перевагу, за рахунок ресурсного забезпечення та ефекту несподіванки, ворог може завдавати істотної шкоди різним безпековим складовим. Серед цієї групи інструментарію особливо вирізняються засоби цифрового виміру, що мають перспективний потенціал та схильні до генерування концептуальних підходів із реалізації поставленої мети.

Факти несанкціонованого втручання у роботу багатьох критично важливих мереж і систем спеціальними службами та приватними особами давно мають місце в Україні. Ускладнення алгоритмів обігу руйнівних чинників потребують залучення значної кількості висококваліфікованих фахівців. Однак, у зв'язку з кратним зростанням самих таких актів, чіткого вираження набула тенденція кадрового дефіциту службових осіб вітчизняних органів контрпротидії. Іншими словами, існує критична нестача висококваліфікованих фахівців, професійних вмінь та якостей котрих достатньо для ефективного реагування хоча б на більшість загроз цього типу.

Особливо це відображається на роботі Служби безпеки України (далі – СБУ), яка функціонально спрямована щодо найскладніших таких явищ і чинників. Відповідно її результативність є запорукою реальної захищеності важливих складових державної безпеки та стійкості країни від впливу агресора.

Серед розповсюджених першопричин цієї ситуації залишається фактор розміру фінансового забезпечення (оплати праці). Опитування серед цільової аудиторії, оприлюднене в серпні 2026 р., що базується на

оцінках 116 фахівців з інформаційної безпеки в Україні, відібраних із травня по червень цього ж року показало існування діапазону від 2,600 до 6,500 дол. США [1]. Такі показники і реалістичність їх досягнення, паралельно з відсутністю негативних сторін роботи на державній службі (високого ступеня відповідальності, надмірного контролю та нагляду, багатьох стресових ситуацій тощо), є вагомою передумовою під час вибору місця трудової, а іноді й службової діяльності.

У світлі цього виникає необхідність розкриття ключових тез проблематики розміру фінансового забезпечення службових осіб, задіяних в заходах із протидії загрозам цифрового походження. Аналіз актуальних поглядів і практик та власні оцінки можуть стати «відправною точкою» для комплексних розвідок у рамках фундаментальних наукових досліджень.

Власне, той факт, що станом на липень 2026 р. СБУ забезпечила протидію понад 16 тис. кібератак із початку повномасштабного вторгнення, свідчить про її вагомий внесок у підтримання стійкості держави [2]. Однак описана проблематика існує давно і має надскладне походження та суперечливе минуле. Як зазначає Г. Гончарук, «починаючи з другої половини нульових років кількість молодих спеціалістів, які приходили на службу до науково-технічного підрозділу та інших підрозділів СБУ, стала скорочуватись. Протягом 15 років, з 2005 по 2020 до науково-технічного підрозділу було прийнято лише 9 співробітників» [3, с. 29]. Складно вести мову про радикальне вирішення цієї проблеми у період повномасштабного вторгнення, коли Проєкт Закону про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України 3196-д від 26.10.2020 року (далі – Проєкт закону № 3196-д) [4], яким передбачалася змін підходів до визначення посадового окладу (1) грошове забезпечення (оплата праці) має складатися із посадового окладу, окладу за спеціальним/військовим званням або надбавки за ранг, надбавки за вислугу років, надбавки за службу в умовах режимних обмежень, премій та інших доплат і надбавок; 2) посадовий оклад співробітника кадрового складу не має бути меншим за 20 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, установлених на 1 січня відповідного року; 3) для співробітників із спеціальними званнями, військовослужбовців та державних службовців, які не належали до кадрового складу, посадові оклади мають визначатися за відповідними урядовими окладами із коефіцієнтом 1,2 (частини третя – п’ята статті 50 [4]) станом на 2026 р. залишається прийнятим лише за основу очікуючи другого читання.

При цьому навіть за умови закріплення таких норм на рівні закону це не вирішить проблему конкуренції з приватним сектором. Оскільки

рівень оплати праці, орієнтовно, буде наближатися лише до мінімальних показників, наведених в опитуванні цільової аудиторії, представленому вище. При цьому ні Стратегія розвитку Служби безпеки України на 2025-2030 роки [5], ні інші офіційні документи не містить пропозицій чи рекомендацій щодо зміни ситуації.

За цих обставин виникає потреба подальшого пошуку шляхів вирішення окреслених дискусійних позицій. Слушним бачиться перегляд Проєкт закону № 3196-д [5], у частині розмірів грошового забезпечення (оплата праці) хоча б для помітного відриву від мінімального показника, представленого у вступній частині дослідження. Безумовно, мають місце ризики диспропорцій з іншими правоохоронними органами та надмірне навантаження на Державний бюджет України. Проте постає питання релевантності цих аспектів відповідним параметрам державної безпеки.

Іншими перспективним вектором видається активізація взаємодії зі всіма партнерами, які можуть сприяти підвищенню професійного рівня діючих відповідних службових осіб СБУ. Це має побічне значення до центральної проблематики, однак істотно сприятиме престижу служби у вказаній структурі, будучи додатковою мотиваційною перевагою.

Ще одним важливим аспектом можна вважати посилення рекрутингу до роботи у СБУ, на альтернативних від військової служби, умовах. Це має сприяти залученню патріотично налаштованих та інших зацікавлених осіб. Разом із тим, варто ретельно підходити до перевірки громадян, мінімізуючи ризики шпигунства та інших антидержавних проявів.

Таким чином, питання ефективної протидії загрозам цифрового походження у виконанні СБУ є надскладним, із огляду на рівень фінансового забезпечення висококваліфікованих фахівців служби. Сприяння вирішенню цієї проблеми перешкоджають ряд факторів і характер поточних умов. Ключовою серед їхнього числа бачиться фінансова обмеженість держави на фоні широкого діапазону викликів умовах протидії рф. Разом із тим, пропоновані кроки мають потенціал для її вирішення формуючи базис для виконання фундаментальних наукових досліджень.

Література:

1. Перекосова Д. Зарплати DevOps, SRE, Security і SysAdmin – літо 2026. *Веб-портал: DOU.* 2026. URL: https://dou.ua/lenta/articles/salary-report-devops-summer-2026/.

2. СБУ відбила понад 16 тисяч російських кібератак від початку великої війни. *Веб-портал: АРМІЯ INFORM*. 2026. URL: https://armyinform.com.ua/2026/07/01/sbu-vidbyla-ponad-16-tysyach-rosijskyh-kiberatak-vid-pochatku-velykoyi-vijny/.

3. Гончарук Г. Актуальні питання формування кадрового потенціалу науково-технічного підрозділу СБУ. *Державна безпека України в умовах російської агресії: актуальні питання експертно-криміналістичного та науково-технічного забезпечення:* збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції: (Київ, 22 серпня 2023 р.). Київ : Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України. 2023. С. 29–32.

4. Проєкт Закону про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України : проєкт Закону 3196-д від 26.10.2020 р. *Веб-портал: LIGA360.* 2020. URL: https://ips.ligazakon.net/document/ji03486x?an=3.

5. Стратегія розвитку Служби безпеки України на 2025-2030 роки. Служба безпеки України. 2026. 20 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-24

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНТРОЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ КЕРІВНИКА ДЕРЖАВНОГО ОРГАНУ

Клімова Світлана Миколаївна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права, національної безпеки
та європейської інтеграції,
Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління»,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Харків, Україна

Ефективність державної служби безпосередньо пов’язана зі спроможністю керівника організовувати роботу, перевіряти виконання поставлених завдань і забезпечувати службову дисципліну. Водночас службова ієрархія не створює необмеженого права на втручання у професійну діяльність підпорядкованого державного службовця. Вихідною межею такого впливу є конституційна вимога діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачених Конституцією і законами України [1].

Контроль у системі державної служби доцільно розглядати як систематичну управлінську діяльність компетентного суб’єкта щодо спостереження, перевірки та оцінювання виконання державними

службовцями посадових обов'язків, законних наказів і доручень, а також вимог виконавської та службової дисципліни. Його метою є належне функціонування державного органу, а допустимий обсяг контролю є похідним від нормативно визначеної компетенції конкретного суб'єкта управління [2].

Принципове значення має розмежування між керівником державного органу, керівником державної служби та безпосереднім керівником. Їхня функціональна близькість не означає тотожності повноважень. Керівник державного органу здійснює загальне керівництво відповідно до спеціального законодавства; керівник державної служби організовує роботу державних службовців і контролює їхню виконавську та службову дисципліну; безпосередній керівник здійснює найбільш інтенсивний повсякденний контроль за виконанням конкретних завдань [2].

З урахуванням функціонального призначення управлінських дій можна виокремити шість основних форм реалізації контрольних повноважень керівника. Перша – поточний контроль виконання посадових обов'язків, що охоплює перевірку своєчасності, повноти та якості виконання службових завдань. Друга – контроль виконання наказів, доручень та управлінських рішень. Його правомірність нерозривно пов'язана із законністю самого наказу або доручення, адже службове підпорядкування не означає безумовності управлінської влади [2].

Третьою формою є оцінювання результатів службової діяльності. Воно має формалізований характер і здійснюється з метою визначення результативності, ефективності та якості виконання поставлених завдань. Оскільки результати оцінювання здатні впливати на подальше проходження державної служби, особливого значення набувають об'єктивність, належне мотивування та дотримання встановленої процедури [2; 3].

Шоста форма – контроль як передумова застосування формалізованих процедур реагування на можливе службове порушення. Виявлення ознак дисциплінарного проступку під час поточного контролю не означає автоматичного встановлення вини службовця. Подальші дії повинні здійснюватися за спеціальною дисциплінарною процедурою, яка забезпечує процесуальні гарантії особи [2; 4]. Використання звичайних контрольних інструментів для фактичного покарання або обходу дисциплінарної процедури є юридично неприпустимим.

Отже, для оцінки конкретного контрольного заходу доцільно застосовувати принцип функціонально-компетенційної відповідності: контроль має здійснювати належний суб'єкт, щодо питання в межах його компетенції, для нормативно визначеної службової мети та у формі й за процедурою, допустимими для відповідного виду управлінського впливу.

Ключовою категорією дослідження є контрольна дискреція керівника. Вона означає нормативно обмежений простір вибору між кількома правомірними варіантами здійснення контрольного повноваження. Дискреція необхідна, оскільки закон не може наперед визначити інтенсивність контролю в кожній службовій ситуації. Однак свобода управлінського вибору не є свободою від права. Закон України «Про адміністративну процедуру» закріплює орієнтири законності, обґрунтованості, неупередженості та пропорційності, які мають значення і для осмислення внутрішніх службових відносин [5].

Межі контрольної дискреції утворюють сукупність взаємопов'язаних вимог. До них належать: законність; компетенційність; належна службова мета; фактична та правова обґрунтованість; пропорційність; неупередженість; рівність і недискримінація; дотримання належної процедури; гарантія бути вислуханим у випадках, коли контрольний захід здатний спричинити несприятливі наслідки; заборона прихованого дисциплінарного покарання. У сукупності ці вимоги переводять оцінку контролю з формального питання про наявність повноваження до аналізу того, як саме це повноваження використано.

Для встановлення виходу керівника за межі контрольних повноважень запропоновано 8 критеріїв. Компетенційний критерій з'ясовує, чи мав конкретний суб'єкт право застосовувати відповідний захід. Цільовий – чи переслідував захід належну службову мету. Фактичний – чи існували достатні обставини для посиленого або персоналізованого контролю. Критерій пропорційності передбачає співвідношення інтенсивності втручання та характеру службової потреби.

Критерій рівності та неупередженості спрямований на виявлення невиправдано вибіркового ставлення до окремого службовця. Процедурний критерій вимагає дотримання встановленого порядку. Мотиваційний критерій оцінює достатність пояснення причин і способів контролю. Карально-підмінний критерій дозволяє встановити, чи не перетворено організаційний контроль на фактичне покарання без застосування передбаченої законом дисциплінарної процедури [2; 4].

Звідси випливає правило підвищеного обґрунтування: чим інтенсивнішим, вибірковішим і потенційно несприятливішим для конкретного державного службовця є контрольний захід, тим переконливішими мають бути його фактичні підстави, належна службова мета та мотиви його застосування.

Для практичного розмежування допустимого та неправомірного управлінського впливу запропоновано триступеневу модель: «правомірний контроль – надмірний контроль – контроль карального характеру». Правомірний контроль відповідає компетенції, меті, фактичним підставам, вимогам пропорційності та процедурі. Надмірний

контроль формально може здійснюватися в межах компетенції, однак характеризується недостатньо обґрунтованою інтенсивністю, вибірковістю або непропорційністю. Контроль карального характеру означає функціональну трансформацію організаційного повноваження у засіб фактичного покарання чи тиску поза дисциплінарною процедурою.

Запропонована модель підзвітної контрольної дискреції виходить із того, що керівник може обирати між декількома правомірними способами реалізації контрольного повноваження, проте цей вибір обмежується компетенцією, належною метою, обґрунтованістю, пропорційністю, неупередженістю, рівністю та процедурними гарантіями. Управлінський вибір має бути придатним для внутрішньої та судової перевірки, а отже, достатньо мотивованим і документованим.

Таким чином, правові межі контролю мають забезпечувати баланс між ефективністю державного управління, підтриманням службової дисципліни та правовим захистом державного службовця. Підзвітність контрольної дискреції – не обмеження ефективного керівництва, а передумова законного, передбачуваного та належно обґрунтованого управлінського впливу.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 17.09.2026).

2. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text (дата звернення: 17.09.2026).

3. Про затвердження Порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців : постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2017 р. № 640. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/640-2017-п#Text (дата звернення: 17.09.2026).

4. Аніщенко Т. С. Про дотримання стандартів юридичної відповідальності під час організації процесуального порядку притягнення до дисциплінарної відповідальності державних службовців. *Нове українське право*. 2022. Вип. 6, т. 1. С. 9–22. DOI: 10.51989/NUL.2022.6.1.1.

5. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лютого 2022 р. № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. Ст. 50. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text (дата звернення: 17.09.2026).

6. Огляд судової практики Верховного Суду у справах щодо державної служби (проходження державної служби): рішення, внесені до ЄДРСР за період з 2019 року по березень 2026 року / упоряд. Управління аналітичної та правової роботи Касаційного адміністративного суду Департаменту аналітичної та правової роботи Апарату Верховного Суду. Київ, 2026. 34 с. URL: https://strapi.supreme.court.gov.ua/uploads/Oglyad_Prohod_derzh_slyzhbu_2019_03_2026_10b5cf1ef1.pdf (дата звернення: 17.09.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-25

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У СИСТЕМІ КОРУПЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ВОЄННОГО ЧАСУ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ТА НАПРЯМИ ПРОТИДІЇ[1]

Клочко Альона Миколаївна
доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник,
Сумський національний аграрний університет
м. Суми, Україна

Значення цифрових технологій, що містять елементи штучного інтелекту (далі – ШІ), динамічно зростає в умовах комплексного розвитку суспільних відносин, поглиблення процесів цифровізації та появи нових викликів і загроз, зумовлених трансформаційним характером сучасної злочинності. Особливої актуальності зазначена проблематика набуває в умовах дії проаового режиму воєнного стану, коли масштабні зміни у функціонуванні державних інституцій, перерозподіл бюджетних ресурсів, збільшення обсягів оборонних і публічних закупівель, спрощення окремих адміністративних процедур та прискорена цифровізація публічного управління спричиняють не лише модернізацію механізмів державного управління, а й трансформацію корупційних ризиків. Воєнний стан формує специфічне середовище, у якому традиційні корупційні практики можуть поєднуватися з новітніми цифровими технологіями. Використання ШІ здатне змінювати способи підготовки, вчинення та приховування

[1] Публікація підготовлена в рамках проекту «Трансформація корупційних ризиків в умовах воєнного стану: цифровізація, кримінально-правові механізми та євроінтеграційні перспективи » № 0126U004105 від 10.06.2026р.

корупційних кримінальних правопорушень, ускладнювати встановлення причетних осіб, походження цифрових даних і причинно-наслідкових зв'язків між поведінкою конкретного суб'єкта та суспільно небезпечними наслідками [1, с. 4]. Водночас технології ШІ можуть використовуватися для аналізу значних масивів інформації, виявлення аномальних фінансових операцій, конфліктів інтересів, ризикових закупівель та інших індикаторів можливої корупційної поведінки. Тож в умовах воєнного стану ШІ набуває подвійного кримінологічного значення: з одного боку, він може виступати технологічним інструментом трансформації та ускладнення корупційних практик, а з іншого – засобом їх виявлення, прогнозування та запобігання.

Істотного значення набувають корупційні ризики у сферах, безпосередньо пов'язаних із забезпеченням обороноздатності держави, використанням бюджетних і міжнародних фінансових ресурсів, оборонними та іншими публічними закупівлями, відновленням пошкодженої інфраструктури, розподілом гуманітарної допомоги та управлінням державними ресурсами. Значні обсяги фінансування, необхідність оперативного прийняття управлінських рішень та об'єктивне обмеження відкритості окремих даних з міркувань національної безпеки можуть створювати додаткові можливості для корупційних зловживань. За таких умов цифрові технології та системи ШІ потенційно можуть використовуватися для автоматизації шахрайських і корупційних схем, маніпулювання цифровими даними, створення фальсифікованих документів і цифрового контенту, приховування фінансових операцій, імітації комунікації посадових осіб або інших форм введення в оману.

Трансформація корупційних ризиків під впливом ШІ не означає автоматичної необхідності криміналізації кожної нової форми технологічно опосередкованої поведінки. Принципово важливим є встановлення того, чи охоплюються відповідні діяння чинними складами кримінальних правопорушень, а також чи існують достатні соціальні, кримінологічні та правові підстави для встановлення нових кримінально-правових заборон. У цьому аспекті розвиток ШІ формує підґрунтя для дослідження питання про межі криміналізації, юридичну визначеність кримінально-правових норм та недопустимість надмірного застосування кримінальної репресії до технологічно нових, але вже охоплених чинним кримінальним законодавством форм протиправної поведінки.

Доцільність установлення кримінальної відповідальності може бути обґрунтована за сукупності таких обставин: 1) недотримання встановлених регуляторних приписів заподіює істотну шкоду суспільним відносинам або формує реальний ризик її заподіяння;

2) наявні правові механізми не забезпечують достатнього запобіжного впливу, унаслідок чого певні суспільно небезпечні діяння залишаються поза межами ефективного правового реагування; 3) цивільно-правові та адміністративно-правові заходи є недостатніми для належного припинення й попередження протиправної поведінки, пов'язаної із застосуванням цифрових технологій, зокрема систем із компонентами штучного інтелекту.

Окремим викликом є встановлення суб'єкта кримінального правопорушення у випадках, коли ШІ використовується не лише як технічний інструмент, а як система, здатна генерувати результати з обмеженою передбачуваністю для її розробника, оператора чи користувача [2, с. 1684]. У корупційному контексті це питання безпосередньо пов'язане з необхідністю встановлення умислу, мети, фактичного контролю над функціонуванням системи та причинного зв'язку між поведінкою людини і заподіяною шкодою. Саме тому автономність алгоритмічної системи не повинна сама по собі перетворюватися на механізм уникнення кримінальної відповідальності фізичними особами, які свідомо використовують її функціональні можливості для реалізації корупційних схем або приховування їх результатів.

У цьому контексті посилюється значення Акту Європейського Союзу про штучний інтелект (EU AI Act) [3], який формує ризик-орієнтовану модель правового регулювання систем ШІ та встановлює комплекс вимог до їх розроблення, впровадження і використання. Хоча EU AI Act не є актом кримінального законодавства і не встановлює самостійної системи кримінально-правової відповідальності за неправомірне використання ШІ, закріплені ним стандарти мають опосередковане значення для подальшого розвитку національного законодавства. Для України це питання набуває актуальності в контексті європейської інтеграції та необхідності наближення національного цифрового правопорядку до європейських стандартів регулювання ШІ.

З урахуванням активізації корупційних ризиків, пов'язаних із використанням ШІ у воєнний час, доцільно доповнити ЗУ «Про запобігання корупції» [4] положеннями, які зобов'язуватимуть органи державної влади проводити оцінювання корупційних ризиків перед упровадженням алгоритмічних систем у сферах оборонних закупівель, розподілу гуманітарної допомоги та бюджетних коштів. Така оцінка має охоплювати перевірку джерел даних, можливостей зовнішнього втручання, наявності конфлікту інтересів і механізмів людського контролю. Проте рішення, сформоване за допомогою інструментів ШІ, не повинно звільняти посадову особу від персональної юридичної відповідальності, а навмисне використання алгоритмічної системи для

приховування корупційного правопорушення або одержання неправомірної вигоди доцільно передбачити у КК України [5] як обставину, що обтяжує кримінальну відповідальність.

Таким чином, цифровізація та розвиток ШІ в умовах воєнного стану виступають одним із чинників трансформації сучасних корупційних ризиків, змінюючи способи вчинення, приховування, виявлення та документування відповідних правопорушень. Це зумовлює необхідність формування комплексної кримінально-правової та кримінологічної моделі реагування, яка поєднуватиме технологічні засоби запобігання корупції, належне регуляторне забезпечення використання ШІ та кримінально-правові механізми реагування на найбільш суспільно небезпечні форми зловживання цифровими технологіями. В умовах воєнного стану та подальшої повоєнної відбудови України особливого значення набуває не стільки розширення кримінально-правових заборон саме по собі, скільки забезпечення їх обґрунтованості, правової визначеності та здатності ефективно реагувати на нові форми корупційної поведінки, не створюючи водночас перешкод для правомірного технологічного розвитку.

Сучасна динаміка розвитку технологій ШІ та їх впровадження у сфери публічного управління, фінансів, правосуддя, інформаційної безпеки й обумовлює необхідність посилення кримінально-правової охорони від суспільно небезпечних форм їх використання. Виникнення якісно нових способів учинення та приховування кримінальних правопорушень із застосуванням алгоритмічних систем потребує переосмислення меж чинних кримінально-правових заборон.

Література:

1. Alaa Saud, 2024. “Criminal Liability about the Use of Artificial Intelligence: Investigating the Actus Reus Element of AI-driven Technology”, American Journal of Law, AJPO, vol. 6(1), pages 1-25.

2. Kostenko, O.M., Bieliakov, K.I., Tykhomyrov, O.O., Aristova I. V. “Legal personality” of artificial intelligence: methodological problems of scientific reasoning by Ukrainian and EU experts AI & Society 2023. Volume 39. p. 1683–1693 (2024). URL: https://doi.org/10.1007/s00146-023-01641-0. URL: https://goo.su/c60s.

3. Регламент (ЄС) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року, що встановлює гармонізовані правила щодо штучного інтелекту (Акт про штучний інтелект) та вносить зміни до регламентів (ЄС) № 300/2008, (ЄС) № 167/2013, (ЄС) № 168/2013, (ЄС) 2018/858, (ЄС) 2018/1139 і (ЄС) 2019/2144 та директив 2014/90/ЄС, (ЄС) 2016/797 і (ЄС) 2020/1828 (Акт про штучний інтелект). OJ L, 2024/1689, 12.07.2024.

4. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.

5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-26

РОЛЬ І МІСЦЕ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ПРАВОВОМУ МЕХАНІЗМІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Колб Олександр Григорович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет,
заслужений юрист України
м. Ірпінь, Україна

Дучимінська Леся Миронівна
начальник управління контрольно-перевірочної роботи,
Головне управління Пенсійного фонду України у Волинській області
м. Луцьк, Україна

Результати вивчення законодавчих та інших нормативно-правових актів України, що стосуються сфери запобігання і протидії злочинності, свідчать про те, що останнім часом все рідше у них вживається термін «кримінологічна інформація», а це, у свою чергу, зменшує рівень запобіжної діяльності та ефективність реалізації на практиці відповідних відомостей, пов'язаних з її предметом (про злочинність; причини і умови її виникнення, розвитку та функціонування; особу кримінального правопорушника; заходи, спрямовані на недопущення суспільно небезпечних явищ і наслідків) [1, с. 15–27].

Як приклад можна назвати ті тенденції, що склалися впродовж дії прийнятого у 2012 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України (2013–2025 рр.), а також ті суспільно небезпечні наслідки, які їх спричинили та обумовили [2]. Мова, зокрема, йде про різку невідповідність відомостей про кількість щорічно зареєстрованих та облікованих в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄРДР)

кримінальних правопорушень, що пов'язано у тому числі й з оцінкою суб'єктами кримінального процесу кримінологічно значущої інформації [3]. Так, у 2013 році (першому звітному періоді після прийняття нового КПК) було зареєстровано 1 млн. 553 тис. 056 кримінальних правопорушень, з яких було закрито з реабілітуючих підстав 63,7 % (989 тис. 496 злочинів і проступків), а з нереабілітуючих – 2,6 % від загальної кількості всіх зареєстрованих (14 тис. 917 випадків) [2]. У той самий час, у звітному періоді було обліковано лише 563 тис. 560 кримінальних правопорушень (або 36,3 % у структурі зареєстрованих) [2].

Не змінилося суттєво це співвідношення і в подальші роки. Зокрема, у 2021 році (останньому, відносно «мирному» періоді), враховуючи, що з 2014 року рф вела проти України так звану гібридну війну, було зареєстровано 734 тис. 333 кримінальних правопорушення, а обліковано – 321 тис. 443 злочинів і проступків (43,8% у структурі зареєстрованих). При цьому питома вага закритих кримінальних проваджень склала 56,2 %, а з нереабілітуючих – 0,2 % у загальній кількості зареєстрованих [2]. У 2022 році ці показники виглядали таким чином: зареєстровано 606 тис. 428 злочинів і проступків; питома вага закритих кримінальних правопорушень з реабілітуючих підстав склала 40,2 %, а з нереабілітуючих – 0,1 %; обліковано 362 тис. 636 кримінальних правопорушень (59,8% у структурі облікованих) [2]. У 2023 році ці показники мали такий вигляд: а) зареєстровано 710 тис. 442 кримінальних правопорушення, що на 17,2 % більше, ніж у 2022 році; б) питома вага закритих кримінальних проваджень з реабілітуючих підстав склала 33,1 %, а з нереабілітуючих – 0,1 % [2]; в) обліковано 475 тис. 585 злочинів і проступків (67% у загальній кількості облікованих) [2]. У 2024 році вказані показники мали наступний вигляд: зареєстровано 637 тис. 312 злочинів і проступків, що на 1,1 % менше, ніж у попередньому році; питома вага закритих кримінальних проваджень з реабілітуючих підстав склала 29,4 %, а з нереабілітуючих – 0,1 %; обліковано 492 тис. 479 кримінальних правопорушень (77,2% у загальній кількості зареєстрованих) [2]. У 2025 році зазначені відомості про злочинність мали такий вигляд: а) зареєстровано 766 тис. 183 злочини і проступки, що на 9,9 % більше, ніж у 2024 році; б) питома вага закритих кримінальних проваджень з реабілітуючих підстав склала 20,6 %, а з нереабілітуючих – 0,2 %; в) обліковано 608 тис. 101 кримінальне правопорушення (74,9% у структурі зареєстрованих) [2].

Таким чином, впродовж 2013–2025 рр. сформувалися чіткі негативні тенденції, які свідчать про те, що суб'єкти правоохоронної діяльності, які забезпечують обліково-реєстраційну дисципліну, пов'язану з

кримінальними правопорушеннями (ст. ст. 214–216 КПК), неналежним чином оцінюють інформацію про події, які стосуються злочинів і кримінальних проступків, у зв'язку з чим більшість із них не обліковується в ЄРДР через прогалини у знаннях саме з кримінології та такого її інструменту, як кримінологічно значуща інформація [4, с. 51–55].

Якщо узагальнити існуючі в науці підходи [5, с. 109–120], то під кримінологічною інформацією слід розуміти такий вид відомостей, які офіційно визнані на законодавчому та іншому нормативно-правовому рівні, що стосуються об'єктів протиправних посягань, на які зазіхають суспільно небезпечні та карані діяння, осіб, які їх здійснюють, причини і умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, а також про заходи, які вживаються відповідними суб'єктами щодо запобігання і протидії вказаній протиправній діяльності.

Таким чином, результати аналізу змісту та сутності кримінологічної інформації як предмета діяльності суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні дозволяють констатувати, що ці відомості у повній мірі відповідають вимогам, які пред'являються до всіх визначених у законодавчих актах видів інформації (Конституція України, Закони України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації» т. ін.), а тому мають бути включені у перелік останніх у силу їх юридичної значущості та практичної спрямованості у вказаній сфері суспільних відносин та протидії злочинності. Додатковим аргументом з цього приводу виступає той факт, що практично у всіх видах інформації (статистичній, правовій, публічній т. ін.) у тій чи іншій мірі використовуються відомості кримінологічного характеру або відповідні її структурні елементи (дані про злочинність; особу правопорушника, причини і умови вчинення кримінальних правопорушень, а також про запобігання і протидію злочинності), що, у свою чергу, об'єднує її з іншими юридично значущими відомостями, які закріплені на законодавчому рівні як предмет правоохоронної та правозастосовної діяльності. З огляду на зазначене, кримінологічна інформація має бути визнана як така, що офіційно відображає ті чи інші юридичні аспекти запобігання та протидії злочинності не тільки на доктринальному, але й на прикладному рівнях, що має особливу теоретичну і практичну цінність в умовах воєнного стану в Україні.

Література:

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретична кримінологія та історія кримінологічної науки. 420 с.

2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення у 2013-2025 рр. *Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування.* URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.

3. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань: наказ Офісу Генерального прокурора від 30.06.2020 № 298. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua

4. Давлатов Ш. Б., Трутов О. М. Проблеми правоохоронної та правозастосовної діяльності. *Правова позиція*. 2025. № 4 (48). С. 51–55. DOI https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-4.9.

5. Фіалка М. І. Кримінологічне дослідження та кримінологічна інформація: сутність змістів та взаємозв'язок між ними. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 109–120. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/a4ca3b67-849e-40df-b9f9-5e3fba543934.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-27

ЮРИДИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПОДІЛУ ОБ'ЄКТІВ НЕЗАВЕРШЕНОГО БУДІВНИЦТВА В СУДОВОМУ ПОРЯДКУ

Короєд Сергій Олександрович
доктор юридичних наук, професор,
виконуючий обов'язки президента,
Науково-дослідний інститут публічного права
м. Київ, Україна

Питання, пов'язані із поділом в судовому порядку об'єктів незавершеного будівництва стосуються зазвичай ситуацій, які не охоплюються регулюванням Законом України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому», коли забудовниками виступають безпосередньо громадяни, зокрема власники земельних ділянок, а об'єктами будівництва є приватні небагатоквартирні житлові будинки. Проте непослідовна судова практика щодо можливості визнання незавершеного будівництва об'єктами цивільних прав та належних способів захисту прав на них не сприяє правовій визначеності, а відтак й ефективному судовому захисту права власності на такі об'єкти при вирішенні спорів щодо їх поділу між забудовником та його подружжям,

членом його сім'ї чи між його спадкоємцями. Тому необхідним є встановлення, на основі актуальної судової практики Верховного Суду, правового статусу незавершеного будівництва (включаючи самочинне) та подальше визначення належних способів захисту прав при поділі таких об'єктів, відмежовуючи при цьому від незавершеного будівництва об'єкти самочинного будівництва.

Так, як роз'яснив Верховний Суд, об'єкти самочинного будівництва за своєю природою завжди є незавершеними, оскільки за відсутності відповідних дозволів / планів / проєктів чи в разі порушення визначених ними умов не можуть бути введені в експлуатацію за звичайною процедурою. Водночас далеко не кожен об'єкт незавершеного будівництва є самочинним [1]. Аналіз судової практики свідчить, що об'єкти незавершеного будівництва (тобто незавершені будівництвом та/або неприйняті до експлуатації) можуть визнаватися судом об'єктом цивільних прав (об'єктом цивільного обороту), зокрема у спорах щодо їх поділу чи спадкування з метою захисту права власності на них, але лише за відсутності факту самочинного будівництва. Так, у випадку, коли особа збудувала об'єкт нерухомого майна самочинно, вона не стає його власником. Особа залишається власником будівельних матеріалів і робіт, але не стає власником саме об'єкта нерухомого майна. Навіть якщо суд погодиться з тим, що об'єкт незавершеного будівництва є об'єктом нерухомого майна (будівлею або спорудою), відповідач не є його власником, бо не набув права власності на нього з огляду на імперативний припис ч. 2 ст. 376 ЦК України [2]. Доки право власності на збудований об'єкт (об'єкт незавершеного будівництва) ні за ким не зареєстроване, такий об'єкт як об'єкт права власності не існує взагалі (постанова Верховного Суду від 18 грудня 2024 року у справі № 906/1320/23) [3]. В одній зі справ Верховний Суд зробив висновок, що оскільки спірний житловий будинок, який був реконструйований колишнім подружжям за відсутності дозвільних документів та проєкту, в установленому законом порядку не прийнятий в експлуатацію, відтак в розумінні статті 376 ЦК України є самочинним будівництвом, тому відсутні підстави для визнання зазначеного майна об'єктом права власності (спільною сумісною власністю подружжя) та його поділу як нерухомого майна [4]. При цьому, як вважає Верховний Суд, зміст приписів статті 376 ЦК України підтверджує неможливість застосування інших, ніж ті, що встановлені цією статтею, способів легітимізації (узаконення) самочинного будівництва та набуття права власності на такі об'єкти. Реєстрація права власності на самочинне будівництво за особою, яка його здійснила, не змінює правовий режим такого будівництва як самочинного (постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 червня 2020 року у справі № 680/214/16-ц). А звернення до

суду з позовом про визнання права власності на самочинне будівництво має здійснюватися за наявності даних про те, що це питання було предметом розгляду компетентного державного органу, рішення якого чи його відсутність дають підстави вважати про наявність спору про право (постанова Верховного Суду від 23 вересня 2019 року у справі № 309/3887/17) [2].

Водночас, без прив'язки до самочинного будівництва, Верховний Суд вважає за можливе поділ об'єкта незавершеного будівництва між подружжям (включаючи спадкоємців). Зокрема, в одній зі справ Верховний Суд зазначив, що новостворене нерухоме майно набуває юридичного статусу житлового будинку після прийняття його до експлуатації і з моменту державної реєстрації права власності на нього. Однак до цього, не будучи житловим будинком за своїм юридичним статусом, об'єкт незавершеного будівництва є сукупністю будівельних матеріалів, тобто речей як предметів матеріального світу, щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки, тому такий об'єкт є майном, яке за передбачених законом умов може належати на праві спільної сумісної власності подружжю і з дотриманням будівельних норм і правил підлягати поділу між ними. За позовом дружини, членів сім'ї забудовника, які спільно будували будинок, а також спадкоємців суд має право здійснити поділ об'єкта незавершеного будівництва, якщо, враховуючи ступінь його готовності, можна визначити окремі частини, що підлягають виділу, і технічно можливо довести до кінця будівництво зазначеними особами. Тобто суд може визнати право на частину об'єкта незавершеного будівництва за кожною зі сторін [5].

Велика Палата Верховного Суду раніше вже вважала за необхідне відступити від висновку про те, що оскільки спірний об'єкт незавершеного будівництва збудований за час шлюбу за спільні кошти подружжя та є об'єктом спільної сумісної власності подружжя; будівництво його закінчено й він фактично експлуатується за своїм функціональним призначенням, але не приймається до експлуатації і право власності на нього не оформлюється з вини відповідача; позивачка позбавлена можливості здійснити вказані дії, що перешкоджає їй реалізувати своє право на поділ набутого за час шлюбу зазначеного майна, є підстави для визнання за позивачкою права на частину спірного об'єкта незавершеного будівництва [6]. Зважаючи на непослідовну судову практику в цій сфері Велика Палата Верховного Суду уточнила вищевказаний висновок Великої Палати так: «у разі неможливості поділу [яка обумовлюється входженням до складу відповідного об'єкта самочинно збудованих споруд] незакінченого будівництвом будинку суд може визнати право за сторонами спору на будівельні матеріали і конструктивні елементи будинку». У тому ж разі, коли об'єкт не має

ознак самочинного будівництва, проте не вводиться в експлуатацію з вини одного з подружжя (формального забудовника), то суд має право визнати за іншим з подружжя (співвласником) право на частку в об'єкті незавершеного будівництва, усунувши невизначеність у правовому режимі відповідної споруди. При цьому Велика Палата Верховного Суду підкреслила, що таке судове рішення не замінює процедуру введення об'єкта незавершеного будівництва в експлуатацію та не звільняє сторін у справі (співвласників) від обов'язку із вчинення дій, спрямованих на завершення процедури оформлення речових прав на це майно як на завершений будівництвом об'єкт нерухомості. Втім, таке судове рішення закріплює правовий режим цього майна як такого, що належить сторонам на праві спільної власності, усуває правову невизначеність у питанні власників та їх часток, є підставою для проведення державної реєстрації речових прав саме на об'єкт незавершеного будівництва, а також захищає права та інтереси того з подружжя (співвласника), який не є формальним забудовником, підтверджуючи його право на частку в об'єкті незавершеного будівництва, а після введення його в експлуатацію та державної реєстрації права власності – в об'єкті нерухомого майна [1].

Таким чином, в судовій практиці допускається визнання за об'єктами незавершеного будівництва статусу об'єктів цивільних прав (об'єктів права власності), зокрема у спорах щодо їх поділу чи спадкування з метою захисту права власності на них та усунення правової невизначеності як в правах власників (забудовника, його подружжя, члена його сім'ї, його спадкоємця) і розміру їх часток, так й в правовому режимі такого об'єкта. Можливість визнання незавершеного будівництва об'єктом нерухомого майна (а не будівельними матеріалами), а відтак й об'єктом поділу чи спадкування (із визначенням часток в такому об'єкті незавершеного будівництва за співвласниками, якщо можливо довести до кінця будівництво) пов'язана передусім із тим, що такий об'єкт не повинен мати ознаки самочинного будівництва в розуміння ст. 376 ЦК України, оскільки в такому випадку мова може йти лише про визнання права на будівельні матеріали і конструктивні елементи будинку.

Література:

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8 квітня 2026 року, судова справа № 607/10858/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/136045903.

2. Уркевич В. Спори у сфері будівництва: практика Верховного Суду. Презентація. Київ, 27 січня 2023 року. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_budivnitcvo.pdf.

3. Краснов Є. Практика Верховного Суду у спорах щодо самочинного будівництва. Презентація, 17 березня 2026 р. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezent2026/Prezent_Samochun_bydivn.pdf.

4. Постанова Верховного Суду від 28 лютого 2025 року, судова справа № 405/7250/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125498529.

5. Постанова Верховного Суду від 28 жовтня 2019 року, судова справа № 308/2695/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85354688.

6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 квітня 2023 року, судова справа № 511/2303/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110255611.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-28

CHALLENGES IN PROVING THE ORIGIN OF ASSETS OF PERSONS SUBJECT TO ANTI-CORRUPTION LAWS AND IMPROVING THE MECHANISM FOR CIVIL FORFEITURE OF UNJUSTIFIED ASSETS

Korolenko Yevhenii Oleksandrovych
Master
Educational and Research Institute of Law and International Legal Relations
University of Customs and Finance
Dnipro, Ukraine
https://orcid.org/0009-0007-8664-768X

The current anti-corruption system in Ukraine is gradually shifting from purely declarative financial oversight to determining the actual property status of individuals subject to anti-corruption legislation. This approach stems from the fact that the formal registration of property in a specific person's name does not always reflect the source of funds used to acquire it, the actual user, or the person who exercises control over it. Cases become particularly complex when an asset is registered in the name of a family member, relative, or other related person who is not formally the direct recipient of the relevant financial benefit.

Pursuant to Article 51-3 of the Law of Ukraine "On Preventing Corruption," a comprehensive review of a declaration includes, in particular, verifying the accuracy of the declared information, the accuracy of asset valuations, the presence of conflicts of interest, signs of illicit enrichment, and the lack of a legitimate source for the assets [1]. The legislature has already laid the groundwork for a shift from verifying the formal content of declarations to determining the economic substance of property transactions. At the same time, the effectiveness of such a mechanism depends to a large extent on the ability to establish the origin of funds, the circumstances surrounding the acquisition of an asset, and its actual connection to the relevant subject of anti-corruption legislation.

Accordingly, financial oversight effectively serves as the initial stage in establishing the evidentiary basis for the subsequent use of judicial mechanisms to recover unjustified assets.

Ukrainian legislation already provides for a special judicial mechanism to address the acquisition of unjustified assets. Pursuant to Article 290 of the Civil Procedure Code of Ukraine, the statement of claim must specify factual circumstances confirming the connection between the assets and a person authorized to perform the functions of the state or local self-government, as well as the unjustified nature of such assets. Article 291 of this Code defines the legal criteria for determining the unjustified nature of assets, and Article 292 sets forth the legal consequences of a court's determination that such assets are unjustly acquired [2]. Thus, the Ukrainian model does not automatically place the entire burden of proof on the person against whom proceedings are being conducted, but rather establishes a sequential evidentiary model: first, the state must establish a sufficient evidentiary basis, after which the defendant bears the procedural obligation to rebut the conclusion that the asset is unjustified.

Of particular importance in this context is determining exactly what must be proven. Clearly, merely identifying the nominal owner of the asset is not always sufficient. The evidence must cover the source of funding, the ratio of the value of the acquired property to lawful income, the time and circumstances of the acquisition, financial relationships between related parties, the actual use of the asset, the incurrence of maintenance costs, and other circumstances that, taken together, may indicate an actual property link between the relevant asset and the subject of anti-corruption legislation.

That is why, in the author's view, the main problem with the current mechanism is not the lack of a legal basis for the forfeiture of unjustified assets, but rather ensuring the proper allocation of the burden of proof in cases where the formal owner of an asset and the person who actually derives financial benefit from its acquisition or use are not the same. Assets registered in the names of family members, relatives, or other related persons of a subject

of anti-corruption legislation require special attention. However, the mere fact of a family or other connection cannot be considered sufficient grounds for deeming an asset unjustified, as this would contradict the need for an individual assessment of the evidence and the guarantees of property rights. At the same time, such a connection, when combined with other established circumstances, may have significant evidentiary weight.

If a sufficient set of circumstances is established indicating an actual financial connection between the asset and the subject of anti-corruption legislation, the burden of proof should not be limited to identifying the formal owner. The subject of further evaluation should include the source of funds for the acquisition of the asset, the financial capacity of the formal acquirer, the correspondence of the asset's value to the acquirer's lawful income, the timing and method of acquisition, the nature of the financial relationship with the subject of anti-corruption legislation, the actual use of the property, the incurrence of expenses for its acquisition and maintenance, as well as the ability to dispose of it. It is the totality of these circumstances–rather than any single formal or family connection–that should form the basis for determining the actual holder of the property interest.

Consequently, once the state has established a sufficient body of relevant and admissible evidence demonstrating that the asset is of unjustified origin and that it is in fact linked to a person subject to anti-corruption legislation, the burden of proof to rebut such circumstances must be borne by the person who owns the relevant asset or by another appropriate defendant in the proceedings provided for by law. In this context, the subject of such rebuttal should not be the absence of guilt in committing a criminal offense, but rather the legality of the source of funds, the reality and independent nature of the acquisition of the asset, as well as the absence of actual control over it by the subject of anti-corruption legislation. This model allows for a distinction between the criminal law presumption of innocence and the civil mechanism for establishing the lack of legitimate basis for a specific asset. Accordingly, a court's determination that an asset is unjustified and its subsequent forfeiture to the state does not constitute a finding of guilt regarding the commission of a criminal offense, does not amount to an admission of such guilt by the individual, and should not, in and of itself, be considered evidence of the individual's criminal liability.

A telling example in this context is the ruling of the Civil Cassation Court within the Supreme Court dated October 4, 2023, in Case No. 991/2396/22. In this case, the courts established a connection between the disputed assets and the defendants, the lack of evidence that funds were actually provided under the loan agreement–which formally served as the basis for acquiring the property–as well as circumstances indicating that the declarant could, directly or indirectly, take actions with respect to the assets that were equivalent to

exercising the right of disposal. The Supreme Court agreed with the conclusions regarding the unjustified nature of the assets, while amending the operative part of the court decisions, noting that in the absence of legal grounds for joint and several liability, the value of unjustified assets acquired by several persons is subject to recovery in specified shares [3]. Thus, establishing that an asset is unjustified does not require proving that its formal owner committed a criminal offense; the subject of proof is, first and foremost, the legality of its acquisition and the actual property link to the relevant entity.

This approach is confirmed by the ruling of the Appeals Chamber of the High Anti-Corruption Court dated January 28, 2026, in Case No. 991/940/25. Notably, the court concluded that the termination of a person's public office does not, in and of itself, sever the established factual connection to the assets, and evidence obtained after the termination of office may be considered as part of a single body of evidence if it confirms the consistency of the person's conduct and the genuine nature of their relationship with the disputed property. The court also noted that determining the proper defendant in such cases cannot depend solely on the existence of a property right to the asset at the time the case was filed, since the circumstances of its acquisition, use, disposal, and actual control are what matter. This approach underscores the need to assess not merely an individual's formal connection to an asset, but rather the totality of objective circumstances that allow for establishing the individual's actual property-related connection to a subject of anti-corruption legislation and the economic substance of the relevant legal relationship [4].

In light of the foregoing, it should be noted that the approach proposed by the author for establishing the actual property connection between assets and subjects of anti-corruption legislation is already finding confirmation in established judicial practice. This indicates the validity of the proposed model of proof and its alignment with current trends in the development of anti-corruption response mechanisms. At the same time, further refinement of this mechanism requires greater standardization of the criteria for evaluating evidence of a factual property link, which will promote consistency in judicial practice and the effectiveness of the forfeiture of unjustified assets, particularly in light of the continued proliferation of intangible assets and property rights.

Bibliography:

1. On the Prevention of Corruption: Law of Ukraine No. 1700-VII of October 14, 2014: as of May 30, 2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.

2. Civil Procedure Code of Ukraine: Code of Ukraine No. 1618-IV of March 18, 2004: as of August 5, 2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text.

3. Supreme Court Ruling of October 4, 2023, in Case No. 991/2396/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114020811.
4. Ruling of the Appeals Chamber of the High Anti-Corruption Court dated January 28, 2026, in Case No. 991/940/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133780772.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-29

ПРОТИДІЯ НАСИЛЬНИЦЬКІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ТЕНДЕНЦІЇ, ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ЗАПОБІГАННЯ

Крайник Григорій Сергійович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін
РІ КУП НАН України
м. Рівне, Україна

Актуальність та євроінтеграційний контекст. Насильницька злочинність залишається однією з найгостріших проблем сучасного суспільства. Країни Європейського Союзу напрацювали значний досвід у сфері протидії цьому явищу, який може бути корисним для України в контексті євроінтеграційних процесів.

Трансформація насильницької злочинності в країнах Європейського Союзу супроводжується появою нових латентних форм, гібридних проявів агресії та використанням цифрових технологій.

Гармонізація українського законодавства із європейськими стандартизаційними підходами вимагає детального аналізу превентивних інструментів, що застосовуються на рівні інституцій ЄС (Європол, Євроюст).

Європейські стандарти кримінально-правової протидії насильству

Мета – проаналізувати основні підходи країн ЄС до протидії насильницькій злочинності та визначити можливості їх адаптації в Україні.

Основні напрями протидії насильницькій злочинності в ЄС:

1. Нормативно-правове регулювання. Країни ЄС мають розгалужену систему законодавчих актів, спрямованих на боротьбу з насильницькими злочинами, зокрема Директиву 2012/29/ЄС про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів [1]. Важлива також імплементація норм міжнародного

права, наприклад, пріоритетне значення Стамбульської конвенції та директив ЄС у формуванні єдиної термінологічної бази й стандартів захисту потерпілих від насильницьких посягань.

2. Інституційна співпраця. Важливу роль відіграє Європол та Євроюст, які забезпечують координацію діяльності правоохоронних органів країн-членів ЄС у боротьбі з транснаціональною насильницькою злочинністю [2].

3. Запобіжні заходи. Країни ЄС активно впроваджують програми соціальної профілактики, спрямовані на зниження рівня насильства, зокрема роботу з групами ризику та просвітницькі кампанії [3].

4. Віктимологічна політика. Особлива увага приділяється захисту прав потерпілих, створенню систем підтримки жертв насильницьких злочинів.

5. Цифровізація та превентивні інновації в ЄС, зокрема:

1) використання систем прогнозування злочинності (Predictive Policing) на основі аналізу великих масивів даних (Big Data) для запобігання насильству в громадських місцях;

2) розширення практики застосування електронного моніторингу (браслетів) та запровадження швидких обмежувальних приписів щодо кривдників без попереднього тривалого судового розгляду.

6. Комплексний підхід: акцент зміщено з каральної функції держави на попередження латентних форм домашнього, гендерно зумовленого та молодіжного насильства через спеціалізовані соціально-правові програми.

7. Спеціалізація правоохоронних органів: досвід провідних країн ЄС демонструє високу ефективність функціонування спеціалізованих підрозділів поліції та ювенальної юстиції, орієнтованих на роботу з групами ризику.

Висновки та рекомендації.

Досвід країн Європейського Союзу доводить, що найефективнішою протидія насильницькій злочинності є за умов:

1) поєднання жорстких кримінальних санкцій за тяжкі посягання з розвиненою системою профілактики на рівні місцевих громад, зокрема, попередженню латентних форм домашнього, гендерно зумовленого та молодіжного насильства через спеціалізовані соціально-правові програми;

2) комплексного підходу до протидії насильницькій злочинності, що поєднує законодавчі, інституційні та профілактичні заходи. Для України доцільним є запозичення окремих елементів цього досвіду з урахуванням національних особливостей.

Доцільність адаптації європейських моделей віктимологічного захисту в Україні з урахуванням сучасних безпекових викликів і наслідків збройного конфлікту.

Література:

1. Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime. *Official Journal of the European Union*. 2012. L 315. P. 57–73.

2. Europol. EU Serious and Organized Crime Threat Assessment (SOCTA). The Hague : Europol, 2021. 112 p.

3. Preventing violence against women: a European perspective / ed. by C. Hagemann-White. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2019. 245 p.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-30

ПРИНЦИП АДАПТИВНОЇ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ НЕЙТРАЛЬНОСТІ ЯК ВЕКТОР МОДЕРНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Кривошеєв Микола Володимирович
аспірант,
Приватний вищий навчальний заклад
«Європейський університет»
м. Київ, Україна

Сучасна наукова дискусія щодо законодавчого регулювання систем штучного інтелекту (далі – системи ШІ) у кримінальному процесі традиційно формалізується як дилема двох альтернативних моделей нормотворення: технологічно нейтральної, що формулює правові приписи у функціонально-результативних термінах, абстрагованих від конкретної технології, та технологічно специфічної, яка встановлює окремі нормативні режими для різних технологій. Проте обрання технологічної нейтральності як універсального методологічного орієнтира не долає цієї дилеми, а лише переміщує її у площину визначення меж застосовності самого принципу. Зазначений підхід є ефективним для регулювання технологій, нейтральних за своїми соціальними наслідками, натомість системи ШІ у кримінальному процесі, володіють якісно іншою природою. Застосування принципу технологічної нейтральності до регулювання застосування систем ШІ у

кримінальному процесі є методологічно недостатнім щонайменше за чотирма взаємопов'язаними підставами.

По-перше, базовим епістемічним критерієм криміналістичної методології є принцип відтворюваності – здатність незалежного експерта не лише отримати ідентичний результат, але й простежити та верифікувати логічний шлях його формування за тією самою методикою. Натомість архітектура моделей машинного навчання відзначається іманентною епістемічною непрозорістю (феномен «чорної скриньки»). Навіть за умови абсолютної детермінованості «замороженої» моделі на етапі застосування, нелінійність багатошарових обчислень унеможливлює інтерпретацію та відтворення когнітивного шляху системи ШІ до конкретного висновку. Додатково проблема поглиблюється тим, що, як доведено емпіричним дослідженням Yuan та ін. [1], результати систем ШІ можуть непередбачувано варіюватися під впливом апаратної конфігурації (наприклад, зміни числового формату обчислень чи конфігурації процесорів). Відтак, технологічно нейтральні норми, що вимагають безумовної методологічної відтворюваності, об'єктивно не можуть бути екстрапольовані на системи ШІ без модифікації самого стандарту оцінки доказової інформації. Зазначена модифікація може бути реалізована через принцип «верифікованої надійності», що замінює вимогу суворої детерміністичної прозорості систем ШІ критерієм незалежно підтвердженої статистичної надійності системи: наявності підтверджених даних про точність, обмеження та відсутність системних дискримінаційних ефектів в задокументованих умовах її застосування.

По-друге, теорема Клейнберга – Чулдехової [2, 3] математично доводить, що за наявності відмінностей у базових рівнях між демографічними чи соціальними групами жодна предиктивна система ШІ не може одночасно задовольнити всі прийнятні критерії алгоритмічної справедливості. З огляду на це, будь-яка вимога Кримінального процесуального кодексу щодо об'єктивності чи неупередженості доказу набуває декларативного характеру, якщо закон чітко не визначає, який саме математичний критерій справедливості є пріоритетним у кримінальному провадженні. Відповідно абстрактна технологічно нейтральна норма не вирішує цієї проблеми, оскільки визначення критерію «справедливості» алгоритму є ціннісним вибором, а не технічним питанням.

По-третє, у праці «Концепція права» H.L.A. Hart концептуалізував феномен «відкритої текстури» правових норм: оціночні категорії («необхідність», «пропорційність») генерують простір для суддівської дискреції в умовах правової невизначеності [4]. Архітектура систем ШІ натомість вимагає протилежного – абсолютної математичної специфікації. Трансформація правової категорії, наприклад «обґрунтованості підозри», у набір вимірюваних змінних із фіксованими вагами нівелює «відкриту

текстуру» права в момент обчислення, приховано переміщуючи простір дискреційного вибору з судді чи слідчого на розробника програмного забезпечення. Відтак система ШІ отримує квазі-дискреційну функцію нормативно-ціннісної інтерпретації оціночних юридичних понять, що конституційно належить виключно уповноваженим суб'єктам правозастосування (слідчому, прокурору, судді).

По-четверте, феномен автоматизаційного упередження зумовлює системну тенденцію суб'єктів прийняття процесуальних рішень надмірно покладатися на результати роботи алгоритмічних систем, не вдаючись до незалежної верифікації [5].

Сформульовані аргументи не спростовують принцип технологічної нейтральності як такий, а лише окреслюють межі його застосовності. Цей підхід зберігає свою обґрунтованість стосовно технологій із нейтральними соціальними наслідками (традиційні засоби комунікації, збереження та інструментальної фіксації інформації: телефонія, класичні аудіо-, відео- та фотозаписи). Натомість застосування систем ШІ у кримінальному процесі, з огляду на висвітлені системні ризики, позбавлене нейтральності. Зазначене обумовлює потребу в концептуальній моделі, здатній нівелювати недоліки обох крайнощів: абстрактно-нейтрального регулювання, яке залишає ідентифіковані загрози поза межами правового впливу, та суто специфічного підходу, що вимагає перманентного перегляду норм і об'єктивно не встигає за динамікою технологічного прогресу.

Концептуальну основу цього підходу пропонується визначити як *адаптивну технологічну нейтральність*: процесуальні гарантії залишаються функціонально визначеними і технологічно абстрагованими у своїй загальній формі, однак доповнюються специфічними правовими механізмами там, де властивості конкретної категорії технологій роблять базові гарантії структурно недостатніми. На рівні законодавчої імплементації принцип адаптивної технологічної нейтральності втілюється через диференційований режим для матеріалів, отриманих за допомогою систем ШІ, визначаючи правовий режим залежно від міри участі відповідального суб'єкта-людини. Зокрема, матеріали, що відповідають ознакам технічної фіксації без аналітичної обробки (відеозаписи, аерофотознімки, картографічні дані та інші матеріали, в отриманні яких система ШІ виконує реєстраційну функцію), потребують лише дотримання стандартних вимог до верифікації цілісності в межах наявної процесуальної форми документа (ст. 99 КПК України). Для матеріалів допоміжного аналізу (матеріали, у формуванні яких система ШІ відіграє суттєву аналітичну роль, проте кінцевий висновок формулює і підписує кваліфікований фахівець-людина, що бере на себе повну відповідальність за зміст висновку) процесуальні гарантії реалізуються шляхом уточнення вимог до висновку експерта (ст. 101 КПК України, Закон України «Про судову

експертизу»): необхідним є запровадження обов'язку розкриття методології застосованого алгоритму, роль системи ШІ у проведенні дослідження, методи верифікації результатів. Для найризикованішої категорії матеріалів автономного алгоритмічного висновку (матеріали, що є безпосереднім результатом автоматизованого оброблення даних системою ШІ без визначальної людської участі у процесі формування конкретного результату: сигнал розпізнавання особи системою розпізнавання облич (FRT); аналітичний висновок предиктивної системи оцінки ризиків; OSINT-ідентифікація особи засобами алгоритмічних інтегративних платформ) технологічно специфічний механізм реалізується через операціоналізацію статусу «алгоритмічного слідчого орієнтира» в межах Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» – висновок системи ШІ може слугувати виключно підставою для подальших верифікаційних дій, але не фундаментом для прийняття рішень, що обмежують права особи.

Висновки. Специфіка предмета кримінального процесуального права – здійснення кримінального переслідування та легітимне обмеження фундаментальних свобод особи, вимагає значно обережнішої екстраполяції принципу технологічної нейтральності порівняно з комерційними чи адміністративними правовідносинами. Базові процесуальні гарантії, правила допустимості доказів та стандарти доведення за своєю юридичною природою є реакцією системи на конкретні практики (зокрема технологічні), здатні порушити права людини, а відтак об'єктивно не можуть бути абсолютно нейтральними. З огляду на це, архітектура нормотворення має базуватися на дихотомічному підході: законодавство повинно залишатися суворо нейтральним щодо процесуальної мети застосування технології (розшук, ідентифікація, оцінка ризиків), але зобов'язане бути технологічно специфічним щодо стандартів допустимості результатів систем ШІ, аби компенсувати їхню епістемічну непрозорість надійними фільтрами верифікації.

Адаптивна технологічна нейтральність є методологічним принципом, що забезпечує баланс між адаптивністю законодавства до технологічного розвитку та необхідністю спеціалізованого правового захисту в умовах ідентифікованих системних ризиків. На відміну від суто нейтрального підходу, він усуває прогалини щодо категорій технологій із підтвердженою системною небезпекою. Водночас, на відміну від суто специфічного регулювання, цей принцип не потребує постійного законодавчого перегляду з появою нових технологічних рішень. Це зумовлено тим, що диференціація вимог прив'язується до функціональних характеристик системи та характеру участі людини у її застосуванні – через виокремлення допоміжної функції (де система є інструментом фахівця), верифікаційної (результат підлягає обов'язковій

оцінці людиною) та автономної (система генерує матеріали без суттєвої участі людини).

Література:

1. Understanding and Mitigating Numerical Sources of Nondeterminism in LLM Inference / J. Yuan et al. *Advances in Neural Information Processing Systems (NeurIPS 2025).* 2025. URL: https://arxiv.org/pdf/2506.09501 (дата звернення: 31.07.2026)
2. Chouldechova A. Fair Prediction with Disparate Impact : A Study of Bias in Recidivism Prediction Instruments. *Big Data*. 2017. Vol. 5, № 2. P. 153–163.
3. Kleinberg J., Mullainathan S., Raghavan M. Inherent Trade-Offs in the Fair Determination of Risk Scores. *Proceedings of Innovations in Theoretical Computer Science (ITCS 2017)*. 2017. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.1609.05807.
4. Hart H. L. A. The Concept of Law. Oxford : Oxford University Press, 2012. 333 p.
5. Pulvino R., Sutton D., Naddeo J. Hiding in Plain Sight : An Empirical Study of Prosecutorial Bias in AI Legal Analysis. *Science and Technology Law Review*. 2026. Vol. 27, № 1. P. 1–68.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-31

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ НАЛЕЖНОГО УРЯДУВАННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ АДМІНІСТРАТИВНІЙ ПРОЦЕДУРІ

Кучеренко Марія Олегівна
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
Науковий керівник: **Савранчук Людмила Леонідівна**
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та міжнародного права
Навчально-науковий інститут права та психології
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна

В умовах сучасного євроінтеграційного поступу України впровадження стандартів належного адміністрування набуває особливого значення. Забезпечення ефективного, відкритого та підзвітного публічного управління є однією з базових вимог демократичної держави. Поняття «належне врядування» (англ. *good governance*) та «належне адміністрування» (англ. *good administration*)

пов'язані між собою, проте мають різне смислове наповнення. Якщо належне врядування визначає загальні вимоги до організації та здійснення публічної влади, то належне адміністрування стосується безпосередньої діяльності адміністративних органів у відносинах із фізичними та юридичними особами.

У науковій літературі принципи належного врядування розглядаються як система взаємопов'язаних вимог до функціонування публічної влади, її взаємодії з громадянським суспільством і громадянами та забезпечення сталого розвитку [1]. У практичному вимірі належне адміністрування проявляється у тому, як адміністративний орган розглядає конкретну справу, взаємодіє з особою та обґрунтовує прийняте рішення. Тому адміністративна процедура є одним із основних механізмів реалізації стандартів належного адміністрування.

Ключовим нормативно-правовим актом у цій сфері є Закон України «Про адміністративну процедуру», спрямований на забезпечення права, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у їхніх відносинах з адміністративними органами [2]. Закон передбачає право учасників адміністративного провадження брати в ньому участь, подавати документи та докази, ознайомлюватися з матеріалами справи (ст. 28), а також встановлює вимоги до форми та мотивування адміністративного акта (ст. 75) [2].

Таким чином, європейські стандарти належного адміністрування набувають у національному законодавстві конкретного змісту. Особа має не лише отримати рішення адміністративного органу, а й розуміти порядок розгляду своєї справи, мати можливість висловити свою позицію та отримати обґрунтування прийнятого рішення.

Європейські стандарти державного управління для країн Європейської політики сусідства були сформульовані у 2015 р. у документі SIGMA «Принципи державного управління: основа для країн Європейської політики сусідства». Серед ключових принципів визначено підзвітність, надійність, передбачуваність, участь, відкритість, прозорість, ефективність та результативність. У документі виокремлено такі основні сфери реформування державного управління: стратегічна рамка реформи, розроблення політики та координація, підзвітність, надання послуг, управління державними фінансами, державна служба та управління людськими ресурсами [3].

Для адміністративної процедури особливе значення мають принципи відкритості, участі, передбачуваності, підзвітності та орієнтації на якість публічних послуг. Їх реалізація забезпечує більш зрозумілу та передбачувану взаємодію особи з адміністративним органом.

Відповідно до Рекомендації CM/Rec(2007)7 Комітету Міністрів державам-членам щодо належного управління та Кодексу належного управління, діяльність адміністрації повинна ґрунтуватися на принципах законності, рівності, неупередженості, пропорційності, правової визначеності, дотримання розумних строків, участі, поваги до приватного життя та прозорості [4].

Зазначені принципи визначають не лише загальні вимоги до діяльності адміністративних органів, а й межі їхнього впливу на права особи. Зокрема, принцип пропорційності має запобігати надмірному втручанню держави, правова визначеність забезпечує передбачуваність дій адміністрації, а участь особи сприяє прийняттю більш обґрунтованого рішення.

Важливе місце серед європейських стандартів займає повага до людини та забезпечення її основоположних прав. Особливого значення у цьому контексті набуває стаття 41 Хартії ЄС про основоположні права, яка закріплює право на належне адміністрування. Вона передбачає, зокрема, право на неупереджений і справедливий розгляд справи упродовж розумного строку, право бути вислуханою, доступ до матеріалів справи та обов'язок адміністрації мотивувати свої рішення [5].

Саме ця норма найбільш чітко демонструє людиноцентричний характер європейського підходу до адміністративної діяльності. Адміністративна процедура має забезпечувати не лише правильність дій органу влади, а й реальну можливість особи брати участь у вирішенні її справи та захищати свої права.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що імплементація європейських стандартів належного врядування та належного адміністрування є важливою передумовою євроінтеграційного поступу України. Закон України «Про адміністративну процедуру» створив правову основу для практичного впровадження цих стандартів у діяльність адміністративних органів.

Подальший розвиток адміністративної процедури має бути спрямований не лише на формальне дотримання встановлених правил, а насамперед на реальне забезпечення прав людини у відносинах із публічною адміністрацією. Саме такий підхід сприяє переходу від формального адміністрування до людиноцентричної моделі публічного управління та підвищення довіри громадян до діяльності адміністративних органів.

Література:

1. Свірко С. В., Дика О. С., Тростенюк Т. М., Сидоренко О. П., Загурський В. Ф. Принципи належного урядування на сучасному етапі розвитку людства: категоризація та концептуалізація. *Економіка,*

управління та адміністрування. 2024. № 3(109). С. 74–90. DOI: 10.26642/ema-2024-3(109)-74-90.

2. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лют. 2022 р. № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 39. Ст. 292. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text.

3. Толкованов В. В., Щербак Н. В. Реформа державного управління: основні засади та пріоритети імплементації в контексті європейської інтеграції. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2026. № 2. С. 33–39. DOI: 10.51547/ppp.dp.ua/2026.2.3.

4. Recommendation CM/Rec(2007)7 of the Committee of Ministers to member states on good administration. Council of Europe. URL: https://rm.coe.int/cmrec-2007-7-of-the-cm-to-ms-on-good-administration/16809f007c

5. Матат А. В. Європейські стандарти прав людини та їх імплементація в Україні: аналіз Хартії ЄС про основоположні права. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2025. Вип. 89. Ч. 1. С. 235–239. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.1.32.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-32

ПОНЯТІЙНО-ПРАВОВЕ МИСЛЕННЯ У ДАВНЬОМУ РИМІ: МИСТЕЦТВО СИСТЕМАТИЗАЦІЇ

Кучеренко Денис Сергійович
консультант з юридичних питань громадської організації, «Запорізький обласний центр культурного розвитку «Парнас» м. Запоріжжя, Україна

На початку II ст. н.е. відомі римські юристи займають найвищі посади на імператорській службі. Надавані ними відповіді з питань права, авторитет яких ґрунтується на професійних знаннях, офіційно визнаються державою джерелом права. Помпоній повідомляє: «Тому найкращий принцепс Адріан, коли мужі преторського рангу звернулися до нього з проханням дозволити їм надавати відповіді, відповів рескриптом, що такого права зазвичай не просять, а воно надається; і тому, якщо хтось упевнений у своїх знаннях і бажає бути корисним народові, нехай готує себе до надання відповідей» [1, с. 10]. Узгоджені судження юристів стають законами. «Відповіді юриспрудентів являють собою судження та думки тих, кому дозволено творити право. Якщо їхні

судження збігаються, то набуває сили закону те, у чому вони узгоджуються» [2, с. 25]. Поряд із практичною діяльністю юристи дедалі більше уваги приділяють науковій розробці права. Це знаходить вияв в інтенсивному розвитку юридичної літератури та викладанні права. Давньоримський поет-сатирик Децим Юній Ювенал (бл. 55–бл. 132 н.е.) у Сатирі I, написаній на початку II ст. н.е., показує звичний розпорядок дня заможного римлянина: «Сам день розподіляється гарним порядком справ: спочатку – спортула, потім – форум і знавець права Аполлон…» [3, с. 116]. Вислів «*І знавець права Аполлон»* у пізнішому античному коментарі пояснюється так: «…або тому, що біля храму Аполлона засідали та розглядали справи знавці права; або тому, що саме там Август заснував при храмі Палатинського Аполлона бібліотеку цивільного права та вільних наук» [4, с. 13-14]. Зростання обсягу та ускладнення правових знань вимагають від юриспрудентів звести їх у систему, а відповідні поняття – довести до рівня логічних моментів єдиного цілого. Німецький правознавець, романіст Готтгольд Юліус Рудольф Зом (1841–1917) зазначає: «Після періоду діалектичної підготовки, через який пройшла римська правова наука, настав час застосування вироблених положень, категорій та методологічних підходів до опрацювання безмежного масиву матеріалу» [5. с. 62].

Теоретичне узагальнення попередньої юридичної практики спирається на конкретне емпіричне знання, а наукова дискусія розуміється як спільний пошук правильного рішення конкретного казусу. Мислення визначається насамперед не зовнішніми філософськими теоріями, а внутрішньою логікою системи правових понять. Голова прокуліанців Луцій Нерацій Пріск (I ст. н.е.–після 119) у творі «Пергаменти» (лат. Membranae, від membrana – шкірочка, перетинка) застерігає: «Не слід досліджувати підстави установлень, інакше може бути спростовано багато з того, що є визначеним [1. с. 13]. За допомогою створення вигаданих (гіпотетичних) випадків відбувається перехід від мислення, заснованого на конкретних казусах, до виведення через аналогію зразкових казусів. Правові установлення піддаються ретельному казуїстичному аналізу, перевіряються на реальних або уявних випадках із простежуванням наслідків кожного принципу до його найвіддаленіших і найдрібніших проявів. Луцій Яволен Пріск (60–120 н.е.), голова сабініанців, у праці «Листи» (лат. Epistulae, від epistula – лист, від грец. epistolon – послання) пише: «У цивільному праві будь-яке означення є небезпечним, оскільки мало випадків, в яких воно не може бути спростовано» [6, с. 969]. Останній голова прокуліанців, Публій Ювентій Цельс Молодший (бл. 67–бл. 130 н.е.), у «Дигестах» (лат. Digestae, від digesta – зібране, приведене у систему, від digirere – розміщати у порядку) (у 39 книгах) здійснює

перехід від простого збирання казусів до їх систематизованого опрацювання у межах певного порядку, насамперед структури преторського едикту. Цельс вказує на пріоритет змісту закону над його словесною формою у понятійно-правовому мисленні. «Знати закони означає дотримуватися не стільки їхніх слів, скільки пізнати їхню сутність та юридичну силу» [1, с. 12]. Звертає увагу на перевагу загального над окремим: «…найменування необхідно сприймати не з думок окремих осіб, а із загального вживання» [6, с. 140]. Специфіка казуїстичного понятійно-правового мислення юриспрудентів щодо вироблення справедливого рішення розкривається у вислові Ульпіана: «Тому той, хто має намір займатися правом, насамперед повинен знати, звідки походить найменування ius. Воно походить від iustitia, адже, як влучно визначає Цельс, право є мистецтвом доброго і справедливого (лат. ius est ars boni et aequi). Заслужено нас називають жерцями, оскільки ми шануємо правосуддя та сповіщаємо знання про добре і справедливе, відокремлюючи справедливе від несправедливого, розрізняючи дозволене і недозволене, прагнучи робити людей добрими не лише страхом перед покараннями, але й заохоченням до винагород, і, якщо не помиляюся, прагнемо істинної, а не удаваної філософії» [1, с. 1]. Справедливе рішення у конкретному казусі виявляється та встановлюється за допомогою діалектичного методу у процесі інтелектуальної діяльності юриспрудентів у межах понятійної системи права.

У зв'язку із зростанням законодавчої влади імператора видання нових едиктів припиняється. За наказом імператора Адріана останній голова сабініанців, учень Яволена Пріска, Публій Сальвій Юліан (бл. 100–170 н.е.) у 131 році остаточно уніфікує матеріали преторського та едильського едиктів зведенням їх у систему «Постійного едикту Адріана» (лат. Edictum perpetuum Hadriani). Він змінює традиційний едиктальний порядок викладу окремих розділів, у деяких місцях уточнює текст із внесенням незначних змін до його змісту. Із цього часу претори втрачають право самостійно вносити зміни до едикту, проте імператор залишає за собою право його доповнювати. Слідом за цим із провінційних едиктів укладається єдиний провінційний юрисдикційний едикт (лат. Edictum provinciale), який стає стандартом для здійснення судочинства намісниками провінцій. В основу свого головного наукового твору «Дигести» (у 90 книгах) Юліан кладе «Постійний едикт», збирає велику кількість реальних і вигаданих казусів, а також об'єднує в єдину систему цивільне та преторське право. «Могутність цього твору полягала в його широкій казуїстиці, у розв'язанні незліченних правових випадків, у тій впевненості, з якою вся повнота правового життя була розгорнута, зроблена наочною та опанована юридичною думкою» [5. с. 62.]. Складні життєві випадки моделюються

і розв'язуються за допомогою рішень, які відповідають принципу *доброго та справедливого* (лат. bonum et aequum). Так, Павло повідомляє: «Цельс Молодший пише, що той, хто допустив прострочення у видачі [раба] Стиха, якого він зобов'язався передати, може згодом виправити це прострочення, запропонувавши його до виконання, адже це питання добра та справедливості; як він зауважує, у цьому роді питань під прикриттям авторитету юридичної науки часто припускаються згубних помилок. І це судження видається переконливим, його ж дотримується Юліан, адже коли розглядається питання про шкоду при рівному становищі обох сторін, то чому той, хто утримує річ, має переважати над тим, хто її витребовує?» [6, с. 665]. Луцій Ульпій Марцелл (сер.–друга пол. II ст.), учень Сальвія Юліана, у своїх «Дигестах» (у 31 книзі) наводить положення із рескрипту імператора Антоніна: «Хоча досить нелегко вносити зміни в усталений порядок, проте там, де цього вимагає очевидна справедливість, необхідно надавати допомогу» [1, с. 112].

Секст Помпоній (II ст. н.е.), викладач сабініанської школи, укладає «Енхірідій» (лат. Enchiridium, від грец. Enchiridion – посібник) – підручник, в якому узагальнено викладається рання історія римського права. Для початкової юридичної освіти Гай, Каллістрат Флорентин та інші юриспруденти пишуть невеликі посібники – «Інституції» (лат. Institutiones – лат. настанови, від instituere – навчати, виховувати). У них у певному систематичному порядку наводяться короткі пояснення основних *правил* (лат. regulae) та *означень* (лат. definitiones). У 160–161 роках сабініанець Гай (бл.120–бл.180) укладає «Інституції» (у 4 книгах) – перший підручник систематичного викладу права, в якому опрацьовуються узагальнення та систематики окремих правових установлень, яких досягли юриспруденти попередніх поколінь. Наукова система права подається у структурній єдності категорій матеріально-правових відносин й індивідуальних прав. Означення поняття римського цивільного права містить всі тогочасні джерела діючого права: «Цивільне право римського народу складається із законів, плебісцитів, конституцій принцепсів, едиктів осіб, наділених правом видавати едикти, відповідей юриспрудентів» [2, с. 24]. Щодо визначення загального поняття права Гай зазначає: «Однак кожне право, яким ми користуємося, стосується або осіб, або речей, або позовів» [2, с. 25]. Усе римське право поєднується в єдине ціле: особи – речі – позови, яке у подальшому отримає найменування *інституційної* системи.

Таким чином, досвід застосування римськими юриспрудентами у II ст. н.е. понятійно-правового мислення до наукової систематизації права, становить методологічну цінність для модернізації сучасної правової системи України.

Література:

1. *Digesta Iustiniani Augusti: Recognouit, adsumpto in operis societatem*. Vol. 1. Paulo Kruegero, Th. Mommsen. Accedunt tabulae duae. Berolini, apud Weidmannos, 1868. 906 S.
2. Gai Institutionum iuris civilis commentarii quattuor / recensuit Ph. E. Huschke. Editio separata altera. Lipsiae: In aedibus B. G. Teubneri, 1873. 243 S.
3. Juvenal. *Satiren. Saturae. Lateinisch–deutsch*. Herausgegeben, übersetzt und mit Anmerkungen versehen von Sven Lorenz. Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2017. 545 S. (Sammlung Tusculum).
4. Wessner P. *Scholia in Iuvenalem vetustiora* / coll., rec., ill. Paulus Wessner. Stutgardiae: B. G. Teubner, 1967. 338 S.
5. Sohm R. *Institutionen des römischen Privatrechts*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1888. 172 S.
6. *Digesta Iustiniani Augusti*: *Recognouit, adsumpto in operis societatem*. Vol. 2. Paulo Kruegero, Th. Mommsen. Accedunt tabulae duae. Berolini, apud Weidmannos, 1870. 969 S.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-33

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПЕРЕВАЖНОГО ПРАВА КУПІВЛІ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ В УМОВАХ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Кушнір Петро Миколайович
аспірант
Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна

У науковій літературі переважне право купівлі земельної ділянки розглядають як несамостійне право, похідне від основного правовідношення (оренди, спільної власності) [1], а його місце в системі суб'єктивних цивільних прав залишається дискусійним. Водночас рекодифікація цивільного законодавства відкриває для цього переважного права нову перспективу. Автори Концепції оновлення Цивільного кодексу України запропонували передбачити «речове право переважної купівлі земельної ділянки в переліку обмежених речових прав з усіма ознаками, властивим цьому інституту права» [2]. Проєкт Цивільного кодексу України [3], прийнятий Верховною Радою України

за основу 28 квітня 2026 р., реалізує ідею ширше: ст. 498 проєкту ЦК України відносить право переважної купівлі нерухомої речі до обмежених речових прав, а глава 37 (ст. 546-551) уперше врегульовує його як самостійний інститут [3].

Чинна законодавча модель переважного права купівлі земельної ділянки є зобов'язально-правовою. Це право не назване серед речових прав на чуже майно у ст. 395 ЦК України [4], а автори Концепції прямо констатують, що передбачене чинним законодавством право переважної купівлі «не відноситься до речових прав» [2]. Регулювання такого права розпорошене: переважне право співвласника на купівлю частки у праві спільної часткової власності (ст. 362 ЦК України), переважне право наймача (ч. 2 ст. 777 ЦК України), орендаря земельної ділянки (ст. 9 Закону України «Про оренду землі»), а з 2021 р. спеціальна процедура щодо земель сільськогосподарського призначення (ст. 130-1 ЗК України) [3-6].

Стаття 130-1 ЗК України визначає дві черги суб'єктів переважного права: надрокористувача, в межах ділянки надр якого розташована земельна ділянка (перша черга), та орендаря (друга черга). Процедура реалізації цього переважного права охоплює реєстрацію наміру власника щодо продажу земельної ділянки в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, повідомлення суб'єкта переважного права через нотаріуса та місячний строк для відповіді [5]. Як зазначає Д. Р. Гаращенко, ця процедура «має чітко виражений формалізований характер», а саме переважне право є «похідним від уже наявного у суб'єкта первинного права» [1, с. 183, 185]. Водночас передбачена ч. 5 ст. 130-1 ЗК України можливість передати це право іншій особі свідчить, що таке право вже виходить за межі суто похідного інструмента й набуває ознак самостійного, хоча і обмежено оборотоздатного майнового права, де повторна його передача заборонена (ч. 8 ст. 130-1 ЗК України).

За своєю структурою це переважне право є відносним: управненій особі протистоїть конкретна зобов'язана особа – власник-продавець земельної ділянки. Тому й спосіб захисту такого права ґрунтується на винятку з відносності, тобто позові про переведення на суб'єкта переважного права прав та обов'язків покупця з внесенням на депозитний рахунок суду суми, яку за договором має сплатити покупець (ч. 4 ст. 130-1 ЗК України).

Поширення дії відносного права на особу, яка не є учасником відповідного правовідношення, може вважатися виправданим лише за умови публічності цього права, тобто об'єктивної можливості третіх осіб завчасно отримати відомості про існування цього права та його носія. Переважне право купівлі земельної ділянки не виступає самостійним об'єктом державної реєстрації, проте його публічність

забезпечено опосередковано – через публічність тих прав, із якими закон пов'язує його виникнення. Так, суб'єктів переважного права встановлюють за відомостями Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (ч. 1, 3 ст. 130-1 ЗК України) [5]. Державній реєстрації підлягають також намір власника щодо продажу земельної ділянки та передане іншій особі переважне право, причому реєстрація останнього здійснюється в порядку, передбаченому для державної реєстрації обтяжень речових прав на земельні ділянки (абз. 2 ч. 5 ст. 130-1 ЗК України) [5]. З огляду на це, потенційний набувач (покупець) має змогу з публічних реєстрів установити як наявність переважного права щодо земельної ділянки, так і особу, якій воно належить, а отже, не може вважатися особою, яка не знала і не могла знати про існування цього права.

Наведене дає підстави стверджувати, що формально відносне переважне право купівлі земельної ділянки вже наділене однією з ознак речових прав – абсолютністю, тобто, у термінології проєкту ЦК України, протиставністю третім особам (ст. 1918) [3], яка в цьому разі ґрунтується на реєстровій публічності. Отже, законодавець уже послуговується речово-правовим інструментами: публічними реєстрами та режимом обтяжень, щодо права, яке формально речовим не є, в розумінні чинного законодавства.

Дуалістичний характер цього права, зобов'язального за формою і речового за змістом, не залишався поза увагою наукової спільноти. Р. А. Майданик відносить «переважне право купівлі-продажу майна» до атипових («прихованих») речових прав і констатує, що «відбувається оречевлення окремих зобов'язальних прав, внаслідок чого вони набувають окремих ознак речових прав» [7, с. 35–36]. Г. Г. Харченко звертає увагу, що в німецькій доктрині право переважної купівлі утворює окрему групу обмежених речових прав [8, с. 76].

Проєкт ЦК України закріплює саме речово-правову модель. Відповідно до ст. 546 проєкту ЦК України переважне право купівлі нерухомої речі є «обмеженим речовим правом, яке може встановлюватися на користь уповноваженої особи у разі відчуження нерухомої речі, яке можуть встановлювати на користь уповноваженої особи у разі відчуження нерухомої речі переважно перед іншими особами на рівних умовах і за ціною, за якою таку річ продають» [3], його може бути встановлено й на користь власника іншої земельної ділянки, споруди або іншої нерухомої речі. Таке право виникає на підставі договору, закону або заповіту та підлягає реєстрації у Державному реєстрі прав і виникає з моменту внесення відповідного запису (ст. 547 проєкту ЦК України). Продавець зобов'язаний письмово повідомити уповноважену особу про намір продати річ, якщо та не здійснить свого права протягом місяця, то така

нерухома річ може бути продана іншій особі. У разі порушення передбачено можливість звернутися до суду з позовом про переведення прав та обов'язків покупця з внесенням коштів на депозит. Окрім того передача переважного права іншій особі заборонена (ст. 548 проєкту ЦК України) [3].

Водночас глава 37 проєкту ЦК України розходиться зі ст. 130-1 ЗК України в чотирьох аспектах. По-перше, переважне право виникає з моменту внесення запису до реєстру (ч. 3 ст. 547 проєкту ЦК України), у той час як у надрокористувача та орендаря таке право виникає безпосередньо із закону, хоча ч. 3 ст. 1923 проєкту ЦК України допускає виникнення права за законом із записом про його протиставність. По-друге, передачу переважного права заборонено (ч. 6 ст. 548 проєкту ЦК України), а відповідно до ч. 5 ст. 130-1 ЗК України переважне право купівлі земельної ділянки може бути передано іншій особі, яка відповідно до закону може набути у власність таку земельну ділянку. По-третє, серед кількох уповноважених осіб покупця обирає продавець (ч. 4 ст. 548 проєкту ЦК України), що не узгоджується з черговістю, встановленою ч. 1 ст. 130-1 ЗК України. По-четверте, переважне право відповідно до ч. 1 ст. 548 проєкту ЦК України не діє на публічних торгах, тоді як ЗК України визначає окрему процедуру реалізації такого права на земельних торгах (ч. 9 ст. 130-1 ЗК України).

Отже, рекодифікація цивільного законодавства відкриває перспективу перетворення переважного права купівлі земельної ділянки з відносної вимоги до продавця на зареєстроване обмежене речове право. Проте проєкт ЦК України не змінює ст. 130-1 ЗК України, зберігає природу зобов'язального переважного права наймача (ч. 2 ст. 1011 проєкту ЦК України) і відсилає щодо найму землі до закону (ч. 2 ст. 1026 проєкту ЦК України), тож незрозуміло, чи охоплює глава 37 законні переважні права, які виникають на підставі ст. 130-1 ЗК України. Якщо ні, то постане неврегульована конкуренція зобов'язального і речового прав, якщо так – описані вище розбіжності.

Література:

1. Гаращенко Д. Р. Особливості використання права переважної купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення, що знаходиться в оренді. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. № 1. С. 182–186. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.29

2. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.

3. Проєкт Цивільного кодексу України : законопроєкт від 09.04.2026 № 15150. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69837 (дата звернення: 15.09.2026).

4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 15.09.2026).

5. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14 (дата звернення: 15.09.2026).

6. Про оренду землі : Закон України від 06.10.1998 № 161-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14 (дата звернення: 15.09.2026).

7. Майданик Р. А. Еволюція речового права України. Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (м. Харків, 19-20 трав. 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 33-37. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/19-20_05_2017/pdf/4.pdf (дата звернення: 15.09.2026).

8. Харченко Г. Г. Поділ речових прав у доктрині цивільного права. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 5. С. 73-78. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.12

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-34

ПРАВОВА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ТЕХНОГЕННИХ ВІДХОДІВ І ТЕХНОГЕННИХ РОДОВИЩ ЯК ПРОБЛЕМА ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВОЇ ТА ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ[1]

Легеза Ю. О.
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права,
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»
м. Дніпро, Україна

Накопичені відходи гірничодобувної, металургійної та хімічної промисловості в Україні водночас є джерелом екологічних ризиків і потенційною вторинною мінерально-сировинною базою. Оцінка цього ресурсу, визначення його правового статусу та безпечне поводження з ним потребують поєднання геологічної й екологічної науки з чітким законодавчим регулюванням. Нині таке регулювання є фрагментарним, що створює правову невизначеність для наукових установ, суб'єктів господарювання, органів влади та суду.

Законодавство України оперує трьома різними категоріями, які на практиці нерідко ототожнюють: відходи (зокрема відходи видобувної промисловості), техногенне мінеральне утворення та техногенне родовище корисних копалин. Відходи є предметом Закону України «Про управління відходами» [1, ст. 1, 8, 9]. Техногенне родовище визначено статтею 5 Кодексу України про надра як місце накопичення відходів видобутку, збагачення та переробки мінеральної сировини, запаси яких оцінені та мають промислове значення [2, ст. 5]. Техногенне мінеральне утворення – категорія переважно геологічна й облікова, яка сама по собі не породжує режиму надрокористування. Змішування цих категорій призводить до хибного висновку, що будь-яке накопичення відходів із залишковим вмістом корисних компонентів уже є родовищем.

Статус техногенного родовища набувається лише через послідовну процедуру: геологорозвідувальні роботи на техногенному об'єкті, геолого-економічна оцінка із підрахунком запасів і обґрунтуванням промислового значення, державна експертиза та оцінка запасів, встановлення кондицій і затвердження запасів Державною комісією

[1] Дослідження виконані в рамках проєкту прикладного наукового дослідження «Розробка нових прикладних і нормативних рішень для ресурсоефективної утилізації техногенних відходів та ліквідації пустот гірничорудних регіонів у контексті циркулярної економіки» (№ держреєстрації 0126U001271), що фінансується Міністерством освіти і науки України.

України по запасах корисних копалин з визначенням виду корисної копалини та напряму використання родовища, а також державний облік [2, ст. 42, 43; 6]. Ця процедура має науково-технічну природу, тому визначення правового статусу об'єкта не може підмінюватися ні висновком власника відходів, ні оцінкою контролюючого органу, ні судовою експертизою, яка встановлює лише фактичний склад матеріалу.

Постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2025 р. № 600 доповнила Перелік корисних копалин загальнодержавного значення групою «Техногенні», зокрема позицією «суміші вуглевміщуючі» [3; 4]. Проте ця зміна вплинула на номенклатуру та значення корисних копалин, а не на процедуру визнання конкретного накопичення відходів родовищем. Нова редакція Класифікації запасів і ресурсів, яка приводить національну систему у відповідність до Рамкової класифікації ООН (UNFC-2019), зберегла вимогу державної експертизи запасів [5]. Тому саме набрання чинності Постановою № 600 не перетворює відходи на корисну копалину автоматично.

Системні прогалини чинного регулювання полягають у такому. По-перше, термінологічна неузгодженість: Кодекс України про надра, Класифікація, Податковий кодекс України й Перелік корисних копалин використовують різні, нетотожні терміни для позначення суміжних явищ, а нормативних дефініцій «техногенні відходи» та «техногенне мінеральне утворення» немає. По-друге, відсутній закон про відходи видобувної промисловості: Директива 2006/21/ЄС окремим законом не імплементована, а до його ухвалення такі відходи регулюються рамковим Законом (п. п. 3 Перехідних положень) [1; 7]. По-третє, облікова категорія «техногенний перспективний» не має легального визначення, критеріїв та процедури віднесення. По-четверте, для нової позиції Переліку не встановлено якісних параметрів і кондицій, а відходи видобувної промисловості не включено до переліку видів відходів, щодо яких може бути оголошено припинення статусу відходів [8].

Таку проблему не вирішено на законодавчому та науково-теоретичному рівні. Законодавство про надра не розмежовує техногенні утворення й техногенні родовища, що фактично означає режим «безгосподарності» щодо таких об'єктів, зростання площі техногенно забруднених земель і виснаження природних родовищ; ця проблема не вирішується ані законодавством про надра, ані законодавством про відходи [9]. Дослідники наголошують, що техногенне утворення може бути віднесено до родовищ лише за умови позитивної техніко-економічної оцінки та оцінки запасів уповноваженим органом [11]; наслідки прогалини для стану земельних ресурсів розглянуто в [10, с. 47–55], а потребу реформування законодавства про небезпечні відходи обґрунтовано в [12, с. 813–831].

Правова невизначеність не може тлумачитися на користь розширення публічно-правового примусу. Принцип правової визначеності як складова верховенства права вимагає, щоб норма була сформульована з достатньою чіткістю і дозволяла особі передбачити наслідки своєї поведінки. Прогалину має усувати законодавець, а не розширювальне тлумачення підзаконного акта.

Окремої уваги потребує діяльність із відновлення земель, зайнятих накопиченнями відходів. Вилучення й оброблення раніше видалених відходів із метою рекультивації належить до сфер охорони земель та управління відходами, а не до користування надрами [1, додаток 2; 13, ст. 1, 22, 46, 52]. Така діяльність відповідає Цілям сталого розвитку України, насамперед щодо відновлення екосистем суші, відповідального споживання та виробництва, а також переходу до циркулярної економіки.

З урахуванням викладеного пропонуємо: прийняти спеціальний закон про відходи видобувної промисловості з імплементацією Директиви 2006/21/ЄС; закріпити на рівні закону визначення понять «техногенні відходи», «техногенне мінеральне утворення» та «техногенне родовище», узгодивши їх у Кодексі України про надра, Податковому кодексі України та підзаконних актах; визначити критерії, порядок і правові наслідки віднесення об’єкта до категорії «техногенний перспективний»; затвердити стандарти якості, кондиції й методики оцінки техногенної сировини; розширити перелік відходів, щодо яких можливе оголошення припинення статусу відходів, на підставі наукових досліджень; закріпити механізми наукового супроводу рекультивації та відновлення земель із залученням закладів вищої освіти й наукових установ. Реалізація цих кроків забезпечить правову визначеність, захист довкілля та залучення вторинних ресурсів до економічного обігу.

Література:

1. Про управління відходами : Закон України від 20.06.2022 № 2320-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20 (дата звернення: 07.10.2026).

2. Кодекс України про надра : Кодекс України від 27.07.1994 № 132/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-вр (дата звернення: 07.10.2026).

3. Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення : постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 № 827. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-п (дата звернення: 07.10.2026).

4. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 12 грудня 1994 р. № 827 : постанова Кабінету Міністрів України від

23.05.2025 № 600. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600-2025-п (дата звернення: 07.10.2026).

5. Про затвердження Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр : постанова Кабінету Міністрів України від 05.05.1997 № 432 (у редакції постанови від 25.09.2025 № 1197). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-97-п (дата звернення: 07.10.2026).

6. Про затвердження Положення про порядок проведення державної експертизи та оцінки запасів корисних копалин : постанова Кабінету Міністрів України від 22.12.1994 № 865. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/865-94-п (дата звернення: 07.10.2026).

7. Директива 2006/21/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 15.03.2006 про управління відходами видобувної промисловості. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/UK/TXT/?uri=CELEX:32006L0021 (дата звернення: 07.10.2026).

8. Деякі питання оголошення припинення статусу відходів : постанова Кабінету Міністрів України від 08.08.2023 № 827. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-2023-п (дата звернення: 07.10.2026).

9. Гладій О. В., Легеза Ю. О. Адміністративно-правовий режим використання та охорони техногенних родовищ : монографія. Рига : Baltija Publishing, 2017. 204 с.

10. Гладій О. В. Сутність проблеми накопичення техногенних відходів, техногенних родовищ в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2017. № 26. С. 47–55.

11. Гнєушев В. О. Формування та експлуатація техногенних родовищ : навч. посіб. Рівне : Волинські обереги, 2013. 152 с.

12. Leheza Yu. Reforming legislation on hazardous waste in Ukraine. European Review of Public Law. 2023. Vol. 35, No. 3. P. 813–831.

13. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 № 962-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15 (дата звернення: 07.10.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-35

РИМСЬКО-ПРАВОВІ ВИТОКИ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ: ВІД *LOCATIO CONDUCTIO OPERARUM* ДО СУЧАСНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ

Лежнєва Тетяна Миколаївна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права,
Вищий навчальний приватний заклад
«Дніпровський гуманітарний університет»
м. Дніпро, Україна

Трудовий договір є одним із центральних інститутів сучасного трудового права, який, зокрема, забезпечує виникнення індивідуальних трудових правовідносин та реалізацію права особи на працю. Водночас договірна конструкція залучення праці людини на оплатних засадах має значно тривалішу історію. Її витоки простежуються у римському приватному праві, у межах якого сформувалася конструкція *locatio conductio operarum* – найму праці (послуг) вільної особи.

Звернення до витоків трудового договору у римському праві має не лише історико-правове значення. Дослідження *locatio conductio operarum* у співвідношенні із сучасним трудовим договором дозволяє простежити трансформацію правового регулювання найманої праці: від приватноправової договірної моделі оплатного використання праці до самостійного інституту трудового права, для якого поряд із договірною природою характерною є соціально-захисна спрямованість.

У римському приватному праві *locatio conductio* належала до консенсуальних контрактів. В Інституціях Юстиніана зазначено, що *locatio conductio*, подібно до купівлі-продажу, вважається укладеною за умови визначення сторонами винагороди – *merces* (Inst. 3.24) [1]. Отже, виникнення відповідного зобов'язання пов'язувалося насамперед із досягненням сторонами домовленості щодо його істотних умов.

Консенсуальний характер *locatio conductio* підтверджується й сучасною українською романістикою. С.Д. Гринько зазначає, що зобов'язання за консенсуальними контрактами виникали із самої домовленості сторін (*consensus*), а до цієї групи римських контрактів належали, зокрема, найм речей (*locatio conductio rerum*), найм послуг (*locatio conductio operarum*) та найм підряду (*locatio conductio operis*) [2, с. 24-25].

Особливе значення для дослідження витоків трудового договору має *locatio conductio operarum*. Як зазначає С.В. Венедіктов, відносини, пов'язані з особистим наймом вільних громадян у Стародавньому Римі,

реалізовувалися саме на рівні договору найму послуг – *locatio conductio operarum* [3, с. 12]. Таким чином, на відміну від використання праці раба, який не міг самостійно вступати у відповідні договірні відносини, ця конструкція передбачала договірне залучення праці вільної особи.

За *locatio conductio operarum* одна сторона – *locator* – брала на себе зобов'язання особисто виконувати певні роботи на користь іншої сторони – *conductor*, а остання зобов'язувалася виплачувати за виконану працю обумовлену винагороду [3, с. 12].

Саме особливості предмета договору мають принципове значення для відмежування *locatio conductio operarum* від іншої римської конструкції – *locatio conductio operis*. Якщо у першому випадку йшлося про надання праці (*operae*), то в другому основне значення мав результат виконаної роботи (*opus*) [4, с. 34]. У цьому розмежуванні можна простежити історико-правові передумови сучасної диференціації трудових та цивільно-правових форм застосування праці.

Сучасні українські дослідники також наголошують, що класичне римське право не знало трудового договору в сучасному його розумінні, а відносини щодо праці оформлювалися за допомогою цивільно-правових конструкцій [4, с. 34].

Отже, вже в римському приватному праві можна виявити окремі елементи, які функціонально наближають *locatio conductio operarum* до сучасного трудового договору. Насамперед ідеться про договірну природу відповідних відносин, їх оплатний характер, особисте виконання визначеної діяльності та наявність взаємних прав і обов'язків сторін.

На двосторонній та оплатний характер *locatio conductio operarum* звертається увага й у європейській правовій доктрині. Беата Баран, порівнюючи цю конструкцію із сучасним трудовим договором, зазначає, що *locator* надавав власну працю, тоді як *conductor* був зобов'язаний сплачувати погоджену винагороду. Авторка також підкреслює консенсуальний характер договору, юридичною передумовою якого була домовленість сторін (*consensus*) [5, с. 276].

Певні функціональні паралелі з наведеною римсько-правовою конструкцією можна простежити у чинному законодавстві України. Порівняння сучасного законодавчого визначення трудового договору (ст. 21 Кодексу законів про працю України [6]) з *locatio conductio operarum* дозволяє виділити низку рис, які свідчать про певну наступність у правовому оформленні відносин щодо застосування праці. По-перше, підставою виникнення відповідних правовідносин виступає домовленість сторін. По-друге, такі відносини мають оплатний характер: римському *merces* у функціональному сенсі відповідає заробітна плата в сучасному трудовому праві. По-третє, істотне значення має особисте виконання визначеної роботи.

Водночас наявність зазначених спільних рис не дає підстав ототожнювати *locatio conductio operarum* із сучасним трудовим договором. Римська конструкція виникла та функціонувала у межах приватного права і була побудована передусім як договірне зобов'язання сторін. Сучасний трудовий договір, хоча також має договірну основу, існує в принципово іншому правовому середовищі.

Ця відмінність особливо виразно проявляється у змісті обов'язків сучасного роботодавця. Стаття 21 КЗпП України не обмежує зміст трудового договору обміном «праця – заробітна плата». На роботодавця покладається також обов'язок забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи та передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін [6]. Таким чином, сучасні трудові правовідносини включають комплекс установлених законодавством гарантій, реалізація яких не може залежати виключно від домовленості працівника та роботодавця.

Саме соціально-захисна складова дозволяє побачити принципову відмінність сучасного трудового договору від його римсько-правового прототипу. Б. Баран, зокрема, звертає увагу на значно слабший рівень правового захисту особи, яка надавала працю за *locatio conductio operarum*, порівняно із системою гарантій, характерною для сучасного трудового права [5, с. 277].

В українській правовій науці ця історична трансформація також пов'язується з поступовим відокремленням трудових відносин від цивільно-правового регулювання [7, с. 24-38] та розвитком спеціальних механізмів захисту працівника й обмеженням абсолютної свободи договору [4, с. 34-35].

На нашу думку, саме у співвідношенні договірної свободи та правових гарантій працівника найбільш виразно проявляється еволюція правового регулювання найманої праці. Римська конструкція *locatio conductio operarum* відображала насамперед приватноправову природу оплатного використання праці вільної особи. Сучасне трудове право, зберігаючи договірну основу виникнення трудових відносин, доповнює її імперативним правовим регулюванням, спрямованим на забезпечення та захист прав працівника.

Таким чином, *locatio conductio operarum* доцільно розглядати не як трудовий договір у його сучасному розумінні, а як один із важливих історико-правових прототипів договірного регулювання найманої праці. Якщо римське приватне право сформувало конструкцію, в межах якої вільна особа могла на договірних та оплатних засадах надавати власну працю іншій особі, то сучасний трудовий договір поєднує договірну свободу із системою нормативно встановлених трудових гарантій передусім соціального спрямування.

На нашу думку, еволюцію від *locatio conductio operarum* до сучасного трудового договору можна визначити як поступовий перехід від переважно приватноправової моделі «праця – винагорода» до правової конструкції, у якій договірна свобода поєднується із соціально-захисною функцією трудового права.

Література:

1. *Institutiones Iustiniani*. Liber III. Titulus XXIV. *De locatione et conductione*. URL: https://thelatinlibrary.com/justinian/institutes3.shtml#iii:xxiv
2. Гринько С. Д. Договір як підстава виникнення зобов'язань за римським приватним правом. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 22-26. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.03.3. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/5.pdf
3. Венедіктов С. В. *Трудове право України : підручник*. Київ : «Видавництво Людмила», 2021. 216 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/375715538_Venediktov_SV_Trudove_pravo_Ukraini_pidrucnik_2021
4. Єфремова І.І., Аргат Я.П., Ломакіна І.Ю., Настіна О.І. Правовий аналіз цивільно-правового договору у трудових відносинах: історичні передумови та сучасна практика для використання в роботі юридичних клінік. *Нове українське право*. 2025. № 6. С. 32-39. DOI: 10.51989/NUL.2025.6.4. URL: https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/890/817
5. Baran B. *Locatio conductio operarum* a umowa o pracę w systemie polskiego prawa pracy. *Roczniki Administracji i Prawa*. 2012. Vol. 12. S. 275–282. URL: https://ruj.uj.edu.pl/server/api/core/bitstreams/83952d27-848e-4515-b19b-46e948a9990a/content
6. Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text
7. Пилипенко П. Д. *Проблеми теорії трудового права: монографія*. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 1999. 214 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2010/PILIPENKO_1999.pdf

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-36

ПРАВОЧИНОЗДАТНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА НЕДІЙСНІСТЬ ВЧИНЕНИХ НИМИ ПРАВОЧИНІВ

Лихолетов Владислав Ярославович
аспірант
Державний торговельно-економічний університет
м. Київ, Україна

Учасники цивільних відносин, зокрема юридичні особи та фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності для повноцінної реалізації можливості укладати договори та нести юридичну відповідальність за їх порушення повинні мати власну цивільну дієздатність. Остання, в свою чергу, складається з кількох змістовно виокремлених, проте взаємопов'язаних елементів. Одним із найважливіших з них є правочиноздатність. Адже саме через неї забезпечується участь підприємців у цивільному обороті (продаж товарів, надання послуг, виконання робіт тощо).

Законодавець демонструє різний підхід до конкретизації обсягу цивільної дієздатності певних категорій суб'єктів цивільного права. Так, для фізичних осіб виділено часткову, неповну і повну цивільну дієздатність, а також передбачено можливість її обмеження, підстави для визнання особи недієздатною та для поновлення її дієздатності. При цьому повну цивільну дієздатність фізична особа може набути і до досягнення нею повноліття – зокрема, у разі реєстрації неповнолітнього, який досяг шістнадцятирічного віку, як суб'єкта підприємницької діяльності (за згодою законних представників або органу опіки та піклування). Фізична особа – підприємець здійснює власну правочиноздатність самостійно або через механізм добровільного представництва. Натомість юридичні особи реалізовують їх правочиноздатність насамперед через свої виконавчі (або інші визначені установчими документами чи нормами законодавства) органи, з можливістю участі також і у відносинах представництва як таких.

Правочиноздатність за своєю суттю визначається як здатність суб'єкта цивільного права усвідомлено і цілеспрямовано створювати для себе права й обов'язки шляхом укладення правочинів. При цьому юридичні особи мають правочиноздатність з моменту їх державної реєстрації. А тому в більшості випадків юридична особа може вільно укладати визначені на власний розсуд договори. Утім, договори, пов'язані з провадженням окремих видів господарської діяльності, мають укладатися лише за наявності ліцензії. Тобто тут можливість

реалізації правочиноздатності зумовлюється правовим режимом ліцензування, передбаченим Законом України від 02.03.2015 № 222-VIII «Про ліцензування видів господарської діяльності» [1]. По суті ліцензія в таких випадках постає як передумова для вияву правочиноздатності юридичної особи. У разі нехтування цим взаємозв'язком виникають правові наслідки, встановлені ст. 227 Цивільного кодексу України [2] (надалі – ЦК України), тобто вчинений без ліцензії правочин може бути визнаний недійсним (є оспорюваним внаслідок порушення вимог до спеціальної правосуб'єктності його сторони).

Фактично ліцензування – це не просто дозвіл, а передумова дійсності правочинів, що стосуються ліцензованої діяльності. Тому отримана юридичною особою ліцензія є елементом її правочиноздатності, оскільки вона визначає межі права юридичної особи укладати договори. Виходячи із викладеного, можна дійти висновку, що правочиноздатність юридичної особи реалізується в межах, визначених актами законодавства, положеннями її установчого документу, а також у ліцензії на провадження визначеного законом виду господарської діяльності.

Отже, ліцензування діяльності юридичних осіб – це форма законодавчого регулювання їх правочиноздатності, що встановлює спеціальні вимоги для укладення певних видів правочинів у сфері ведення визначеного виду господарської діяльності.

Реалізація правочиноздатності юридичної особи передбачає здійснення її волевиявлення щодо укладення договору повноважним органом управління, а також відсутність неправомірного впливу на нього. Згідно з ч. 3 ст. 203 ЦК України волевиявлення учасників правочину повинно відповідати їх внутрішній волі, у разі порушення цього положення правочин перетворюється на оспорюваний. Така ситуація виникає у випадку укладення договору з перевищенням повноважень виконавчого органу (наприклад, без відповідного затвердження уповноваженим органом юридичної особи при вчиненні значних правочинів) або представника за довіреністю, про що інша сторона знала або могла знати.

З цього погляду показовою є постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 26.06.2025 у справі № 924/1351/20, у якій враховано правову позицію, викладену в постанові об`єднаної палати Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 14.04.2025 у справі № 904/2465/21 (з посиланням на висновки Великої Палати Верховного Суду у постанові від 27.06.2018 у справі № 668/13907/13-ц та висновки Верховного Суду України у постановах від 27.04.2016 у справі № 6-62цс16, від 12.04.2017 у справі № 6-72цс17), згідно з якою договір може бути визнаний недійсним у тому разі, якщо буде встановлено, що сама третя особа – контрагент юридичної особи за договором – діяла недобросовісно і нерозумно. Тобто третя особа знала

або за всіма обставинами, проявивши розумну обачність, не могла не знати про обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи чи про припинення дії довіреності, виданої представнику юридичної особи, який укладає договір від її імені [3]).

Звичайно, суб'єкт підприємницької діяльності може виявитися стороною ледь не будь-якого з недійсних правочинів, склади яких прямо закріплені у законі – насамперед у параграфі 2 глави 16 ЦК України. Проте ключове значення зміст, обсяг і порядок здійснення правочиноздатності зазначеного суб'єкта матимуть саме в разі вчинення правочинів з перевищенням повноважень, за відсутності необхідної ліцензії або з порушенням приписів чинного законодавства.

Юридичні особи здійснюють свою правочиноздатність через уповноважений орган – наприклад, через керівника, повноваження якого закріплені в установчому документі або в актах законодавства. Тому й вихід за межі таких повноважень постає як підстава для розгляду питання про дійсність вчиненого правочину. Але поряд із керівником юридичної особи можна виокремити інститут представництва, оскільки ототожнювати керівника юридичної особи та представника не є доречним. Головною ідеєю цього інституту (як це визначено нормами глави 17 ЦК України [2]) є вчинення правочинів від імені та в інтересах однієї особи іншою – представником.

Поряд із зазначеним варто погодитися з підходом В. Д. Примака, який наголошує на розмежуванні підстав для визнання правочинів неукладеними юридичною особою та недійсними (зокрема, з огляду на невідповідність волі і волевиявлення юридичної особи), а також необхідності урахування презумпції добросовісності контрагента, який спирається при визначенні повноважень органу юридичної особи на відомості державного реєстру [4, с. 112–117]. Адже питання про відповідність вчиненого договору умовам чинності правочинів може поставати лише у зв'язку з його фактичним вчиненням та має розглядатися з урахуванням інтересів іншої сторони.

На підставі викладеного можна сформулювати такі висновки.

1. Ліцензування певних видів господарської діяльності постає як обов'язкова вимога для укладення відповідних правочинів суб'єктами підприємницької діяльності. Отримання дозволу (ліцензії) є передумовою дійсності правочинів у визначеній законодавцем сфері господарювання та постає як елемент правочиноздатності юридичної особи, яка визначає можливість юридичної особи укладати правочини.

2. Необхідним аспектом реалізації правочиноздатності юридичної особи є забезпечення відповідності її волі й волевиявлення, внаслідок чого при вчиненні правочину з перевищенням повноважень органу юридичної особи такий правочин можна кваліфікувати як оспорюваний – проте лише за умови недобросовісності з боку її контрагента.

Література:

1. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text (дата звернення: 21.03.2026).
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 21.03.2026).
3. Постанова Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 26.06.2025 у справі № 924/1351/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128775870 (дата звернення: 21.03.2026).
4. Примак В. Д. Перевищення повноважень виконавчого органу юридичної особи на укладення договорів. Правове забезпечення соціального спрямування економіки та бізнесу в сучасних умовах цифровізації, глобалізації та нових загроз суспільному благополуччю : зб. наук. пр. за матеріалами наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 20 листоп. 2025 р.). Київ : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака, 2025. С. 112–117. URL: https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/1196 (дата звернення: 21.03.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-37

КОНТРОЛЮЮЧІ ОРГАНИ У СИСТЕМІ ІНСТИТУЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ЗДІЙСНЕННЯ ПУБЛІЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ФОРМУВАННЯМ ТА ВИКОНАННЯМ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

Мандзій Олександр Сергійович
аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
м. Хмельницький, Україна

Державний бюджет є ключовим фінансовим планом країни, від ефективності формування та виконання якого залежить стабільність соціально-економічного розвитку держави. У сучасних умовах особливої актуальності набуває питання забезпечення прозорості, підзвітності та результативності бюджетного процесу. Публічний контроль за формуванням та виконанням державного бюджету виступає важливим інструментом демократичного управління та запобігання

неефективному використанню публічних коштів. Його здійснення потребує належно сформованого інституційного механізму, який охоплює систему органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій, засобів масової інформації та громадянського суспільства. Саме через взаємодію цих суб'єктів забезпечується відкритість бюджетної політики та можливість суспільства впливати на прийняття фінансових рішень.

Поняття «інституційний механізм здійснення публічного контролю за формуванням та виконанням державного бюджету» відсутнє в правовій доктрині та в законодавстві, хоча ширше поняття «інституційний механізм» можемо знайти у ряді публікацій. Зокрема, як зазначає О. Герасименко, інституційний механізм є складною системою, що призначена для практичного здійснення державного управління та досягнення поставлених цілей, яка охоплює: сукупність органів державної влади і місцевого самоврядування та інших суб'єктів, задіяних у процесі формування і реалізації державної політики у певній сфері; сукупність нормативно-правових актів, які регулюють зміст, процес формування і реалізації державної політики у цій же сфері; а також державну політику щодо формування нових, усунення старих та трансформації існуючих інститутів [1, с. 8]. У науковому дослідженні О. К. Ткачової інституційний механізм у контексті державного управління митною справою визначається як сукупність взаємозв'язків між формальними та неформальними інституціями держави, які сприяють поступовому еволюційному розвитку правил і процедур, санкцій і стимулів, стримувачів і противаг в процесах і результатах виробництва, розподілу, обміну, споживання митних послуг, та забезпечують узгодження та коригування інтересів різних суспільних груп, координацію сумісної діяльності на шляху досягнення цілей розвитку всієї митної системи [2]. Отже, інституційний механізм здійснення публічного контролю за формуванням та виконанням державного бюджету є центральною ланкою конституційно-правового забезпечення бюджетної підзвітності, причому інституційний механізм публічного контролю у бюджетній сфері слід відмежовувати від інституційного механізму бюджетного управління. Бюджетне управління спрямоване на складання проєкту бюджету, організацію його виконання, розподіл асигнувань, управління бюджетними призначеннями, касове обслуговування, звітування та реалізацію бюджетної політики. Публічний контроль спрямований на інше: перевірку, оцінку, публічне пояснення та коригування діяльності суб'єктів бюджетної влади. Проте ці два механізми не існують ізольовано. Контроль не може бути відірваний від управління, оскільки він оцінює саме управлінські бюджетні рішення; водночас контроль не

може розчинитися в управлінні, бо тоді суб'єкт, який формує або виконує бюджет, фактично сам стає остаточним оцінювачем власної діяльності. Саме це розмежування є ключем до конституційно-правового аналізу інституційної архітектури. У зв'язку із вище викладеним, можемо визначити інституційний механізм здійснення публічного контролю за формуванням та виконанням державного бюджету як конституційно обумовлену, законодавчо конкретизовану і процедурно пов'язану систему суб'єктів публічної влади, парламентських структур, спеціалізованих контрольних органів, урядових і фінансово-адміністративних інституцій, інформаційних платформ, суб'єктів громадянського суспільства, експертного середовища та судового захисту, які у межах власної компетенції забезпечують відкритість, перевірюваність, оцінку, публічне пояснення, реагування і наступне коригування бюджетних рішень.

Таке визначення дозволяє перейти від суб'єктного переліку до функціональної архітектури. Інституційний механізм публічного контролю складається не з рівнозначних елементів. Одні інституції мають конституційне походження, інші – законодавчу деталізацію, треті – інформаційно-комунікативне значення, четверті – допоміжну експертну або захисну функцію. Тому їх потрібно аналізувати за місцем у контрольному циклі, а не лише за формальним статусом. Верховна Рада України є представницьким центром бюджетної підзвітності; Кабінет Міністрів України – суб'єктом урядового бюджетного проєктування, виконання і звітування; Рахункова палата – спеціалізованою інституцією зовнішнього контролю від імені парламенту; парламентські комітети – функціональними ланками попереднього аналізу і парламентського реагування; Міністерство фінансів України та Казначейство – фінансово-адміністративними суб'єктами, через які контроль отримує дані про бюджетну реальність; головні розпорядники бюджетних коштів – первинними носіями відповідальності за програмний результат; громадяни, громадські об'єднання, медіа й експерти – суспільним середовищем публічної оцінки; суди – гарантійною ланкою захисту прав і меж компетенції.

Бюджетний контроль здійснюється щодо коштів Державного бюджету України, а також місцевих бюджетів, прийнятих у встановленому чинним законодавством України порядку, при цьому, він реалізується учасниками бюджетного процесу, здійснюється відповідно до бюджетного законодавства України та реалізується на всіх стадіях бюджетного процесу [3, с. 128]. В цілому, суб'єктів бюджетного контролю вчені визначають як «учасників бюджетного процесу, які уповноважені на здійснення бюджетного контролю, тобто контролюючі суб'єкти та підконтрольні суб'єкти, тобто учасники бюджетного

процесу, за діями яких здійснюється контроль (підконтрольні суб'єкти) [4, с. 114].

Елементами інституційного механізму здійснення публічного контролю за формуванням та виконанням Державного бюджету України є: а) Верховна Рада України, яка є представницьким центром бюджетної підзвітності; б) Кабінет Міністрів України – суб'єктом урядового бюджетного проєктування, виконання і звітування; в) Рахункова палата – гарантійним вузлом незалежного зовнішнього контролю від імені парламенту; г) парламентські комітети – ланкою спадковості контрольної інформації; д) Міністерство фінансів України і Казначейство – фінансово-адміністративними та інформаційно-операційними вузлами; е) головні розпорядники – первинними носіями програмної відповідальності, а громадськість, експерти, цифрові платформи і суди – додатковими елементами публічної, інформаційної та правозахисної контрольованості [5].

Література:

1. Герасименко О. Інституційні механізми взаємодії громадянського суспільства і держави: спроба структуризації. *Аспекти публічного управління*. 2023. № 11. С. 6–17. DOI: https://doi.org/10.15421/152329

2. Ткачова О. К. Теоретичні основи інституційних механізмів державного управління митною справою. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 6. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=587#.

3. Григор'єв Д. Загальна характеристика системи принципів бюджетного контролю в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 170-175. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/9/32.pdf.

4. Мацелих Т. О. Контролюючі суб'єкти у сфері бюджетного процесу: розмежування компетенційних повноважень. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Випуск 15. С. 112-118. DOI: https://doi.org/10.33244/2521-1196.15.2019.112-118.

5. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року (із наступними змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-38

ВІДШКОДУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ В ІНВЕСТИЦІЙНОМУ АРБІТРАЖІ: ПІДРИВ КАХОВСЬКОЇ ГЕС

Махно Антон Олегович
аспірант кафедри приватного права факультету правничих наук,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
м. Київ, Україна

Розвиток правової системи України в умовах збройної агресії значною мірою визначається потребою відшкодувати завдану агресором шкоду. Ця потреба задає новий вектор розвитку правової системи і виводить українських суб'єктів господарювання на міжнародні механізми захисту. Вибір належного механізму для конкретного виду шкоди є практичним завданням, від якого залежить ефективність відшкодування загалом. Найвиразнішим прикладом такої шкоди став підрив 06 червня 2023 р. споруд Каховського гідровузла, що перебував під контролем рф понад рік, унаслідок чого було повністю зруйновано Каховську гідроелектростанцію ім. П. С. Непорожнього (далі – КГЕС). Заподіяна шкода має подвійну природу: знищено промисловий актив, тобто майно ПрАТ «Укргідроенерго», і водночас спричинено екологічну катастрофу. За спільною оцінкою Уряду України та Організації Об'єднаних Націй сукупні збитки сягнули близько 14 млрд дол. США, а довгостроковий екологічний вплив визначено найбільшим джерелом занепокоєння [1, с. 7]. Програма Організації Об'єднаних Націй з довкілля констатувала, що значна частина шкоди є незворотною [2, с. 60].

Ця подвійність порушує питання: чи здатний інвестиційний арбітраж бути механізмом відшкодування власне екологічної шкоди, а не лише вартості знищеного активу. Практичної гостроти йому надає стратегія ПрАТ «Укргідроенерго», що поєднує два механізми. Восени 2022 р. компанія звернулась до Європейського суду з прав людини щодо збитків, завданих її активам, а після підриву додатково поінформувала Суд про знищення КГЕС [3]. Паралельно у червні 2024 р. рф отримала від ПрАТ «Укргідроенерго» повідомлення про вирішення спору на підставі Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій від 27 листопада 1998 р. (далі – Угода) [4], при цьому компанія оцінила вимоги приблизно у 2,5 млрд дол. США [5; 6]. Показово, що заявляються втрати, пов'язані з активом, а не екологічна шкода як така. Хоча Угоду припинено 27 січня 2025 р., частина 3 статті 14 Угоди зберігає захист інвестицій, здійснених до цієї дати, протягом десяти років.

Юрисдикційна доцільність такого позову спирається на попередню практику трибуналів за Угодою. У справі «*Everest Estate LLC та інші проти Російської Федерації*» трибунал визнав, що Угода поширює захист на інвестиції українських осіб на території під ефективним контролем рф, незалежно від питання суверенітету [7]. Питання правосуб'єктності державної компанії як «інвестора» теж слід вважати вирішеним: АТ «НАК "Нафтогаз України"» 12 квітня 2023 р. отримало остаточне рішення арбітражу за Угодою про стягнення понад 5 млрд дол. США з рф [8]. Нарешті, знищення енергетичних активів на окупованій території кваліфіковано як пряму незаконну експропріацію: 01 листопада 2023 р. у справі «*АТ "ДТЕК Крименерго" проти Російської Федерації*» трибунал присудив 207,8 млн дол. США [9].

Водночас постає обмеження, яке в українській доктрині щодо ситуації з КГЕС досі не проблематизовано. Стаття 12 Угоди поширює її дію лише на інвестиції, здійснені з 01 січня 1992 р., і саме на цій підставі Верховний суд Нідерландів 06 грудня 2024 р. підтвердив, що юрисдикція арбітражного трибуналу за Угодою охоплює виключно такі інвестиції [10]. Натомість КГЕС споруджено у 1950-х роках. Отже, момент здійснення інвестиції має бути прив'язаний до події після набрання чинності Угодою. Модель такої прив'язки дає справа «*ДТЕК Крименерго*», де трибунал визначив цим моментом дату набуття позивачем активів у 1995 р. [9]. Для ПрАТ «Укргідроенерго» відповідну роль можуть виконати створення 27 грудня 1994 р. державного підприємства «Дніпрогідроенерго», що стало правонаступником, зокрема, підприємства КГЕС, заснування у 1995 р. на його базі акціонерної компанії з оцінкою цілісного майнового комплексу та реорганізація у 2003-2004 рр. [11]. Потребуватиме доведення і ефективний контроль рф над Херсонщиною на момент підриву.

Проте ключове питання полягає в іншому: чи може бути відшкодована екологічна шкода, що виходить за межі вартості активу. Розвинена практика її кількісної оцінки сформувалась у зворотній процесуальній конфігурації, тобто в межах зустрічних позовів держави проти інвестора-забруднювача. У справі «*Burlington проти Еквадору*» трибунал зобов'язав інвестора сплатити державі близько 41,7 млн дол. США, з яких 39,2 млн – на відновлення довкілля [12], а у справі «*Perenco проти Еквадору*» присудив державі близько 54,4 млн дол. США на відновлення довкілля та інфраструктури [13]. Розмір відшкодування визначався через вартість відновлення довкілля, а підставою вимог – національне екологічне право, причому позивачем в усіх випадках виступала держава. Протилежний підхід, де екологічна шкода постає як втрата інвестора, є нетиповим. Зокрема, у справі «*Allard проти Барбадосу*» щодо знищення вартості екотуристичного активу вимоги

інвестора були відхилені через недоведеність екологічної деградації та причинного зв'язку [14].

Проведений аналіз дає підстави для таких висновків. По-перше, інвестиційний арбітраж за Угодою є юрисдикційно доступним механізмом щодо знищення КГЕС: статус державної компанії як позивача не є перешкодою, а кваліфікація знищення активу як прямої незаконної експропріації спирається на справу «*ДТЕК Крименерго*». Справжніми юрисдикційними викликами є обмеження статті 12 Угоди щодо походження активу до набрання чинності Угодою та доведення ефективного контролю рф над Херсонщиною.

По-друге, цей механізм має високі шанси на відшкодування вартості знищеного активу та втраченої вигоди, а його перевагою є виконуваність рішення, підтверджена практикою 2026 р. щодо відсутності в рф судового імунітету та збереження арешту активів у Нідерландах [15; 16]. Втім екологічна шкода у вигляді втрати екосистемних послуг, знищення біорізноманіття та транскордонних наслідків, що не має власника і ринкової вартості, залишається складним та невирішеним питанням.

По-третє, відшкодування екологічної катастрофи КГЕС потребує комплементарного застосування механізмів. Європейський суд з прав людини зберігає юрисдикцію щодо дій рф, вчинених до 16 вересня 2022 р., і поширює її на території під ефективним контролем рф, а тому залишається доступним для частини вимог ПрАТ «Укргідроенерго» щодо шкоди, завданої до цієї дати. Втім підрив 2023 р. перебуває поза його юрисдикцією. Функцію масового відшкодування, включно зі шкодою довкіллю, покликана виконати Міжнародна компенсаційна комісія для України, до Реєстру збитків якої постановою Кабінету Міністрів України від 27 травня 2026 р. № 670 запроваджено подання заяв у категорії B3.1 «Екологічна шкода» [17]. Отже, потреби воєнного часу змінюють правову систему України і водночас виводять захист майнових прав на міжнародний рівень.

За підтримки Ukraine Future Leaders Research Scholarship

Література:

1. Post-Disaster Needs Assessment: Kakhovka Dam Disaster / Government of Ukraine, United Nations. 2023. URL: https://ukraine.un.org/en/download/145177/248860 (дата звернення: 15.09.2026).

2. Rapid Environmental Assessment of the Kakhovka Dam Breach, Ukraine / UNEP. Nairobi, 2023. URL: https://wedocs.unep.org/rest/api/core/bitstreams/d16d8f8a-ee13-463e-b051-448ddbf1577e/content (дата звернення: 15.09.2026).

3. Укргідроенерго додатково проінформувало ЄСПЛ про руйнування Каховської ГЕС. ПрАТ «Укргідроенерго». URL:

https://uhe.gov.ua/media_tsentr/novyny/ukrhidroenerho-dodatkovo-proinformuvalo-yespl-pro-ruynuvannya-kakhovskoyi-hes (дата звернення: 15.09.2026).

4. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій від 27.11.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_101 (дата звернення: 15.09.2026).

5. Укргідроенерго розпочало процедуру інвестиційного арбітражу із російською федерацією. ПрАТ «Укргідроенерго». URL: https://uhe.gov.ua/media_tsentr/novyny/ukrhidroenerho-rozpochalo-protseduru-investytsiynoho-arbitrazhu-iz-rosiyskoyu (дата звернення: 15.09.2026).

6. Підрив Каховської ГЕС: рік потому. ПрАТ «Укргідроенерго». URL: https://uhe.gov.ua/media_tsentr/novyny/pidryv-kakhovskoyi-hes-rik-potomu (дата звернення: 15.09.2026).

7. Everest Estate LLC and Others v. The Russian Federation: Award, PCA Case No. 2015-36, 02.05.2018.

8. NJSC Naftogaz of Ukraine and Others v. The Russian Federation: Final Award, PCA Case No. 2017-16, 12.04.2023.

9. JSC DTEK Krymenergo v. The Russian Federation: Award, PCA Case No. 2018-41, 01.11.2023.

10. NJSC Naftogaz of Ukraine and Others v. The Russian Federation: Judgment of the Supreme Court of the Netherlands, 06.12.2024.

11. Історія компанії. ПрАТ «Укргідроенерго». URL: https://uhe.gov.ua/pro_kompaniyu/istoriya_kompaniyi (дата звернення: 15.09.2026).

12. Burlington Resources Inc. v. Republic of Ecuador: Decision on Counterclaims, ICSID Case No. ARB/08/5, 07.02.2017.

13. Perenco Ecuador Ltd. v. Republic of Ecuador: Award, ICSID Case No. ARB/08/6, 27.09.2019.

14. Peter A. Allard v. Government of Barbados: Award, PCA Case No. 2012-06, 27.06.2016.

15. JSC DTEK Krymenergo v. The Russian Federation: Judgment of the US Court of Appeals, DC Circuit, 13.02.2026.

16. JSC DTEK Krymenergo v. The Russian Federation: Judgment of the Court of Appeal of The Hague, 24.02.2026.

17. Про внесення змін до порядків, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 29 березня 2024 р. № 365: постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2026 № 670. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/670-2026-%D0%BF (дата звернення: 15.09.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-39

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА ТА РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Мустафаєва Анна Іванівна
кандидат юридичних наук, доцент кафедри права,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету
м. Вінниця, Україна

Правове регулювання сурогатного материнства в Україні безпосередньо пов'язане із загальними положеннями щодо застосування допоміжних репродуктивних технологій (ДРТ). Базовою нормою у цій сфері є ст. 48 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [1], яка визначає загальні умови застосування штучного запліднення та імплантації ембріона: «Застосування штучного запліднення та імплантації ембріона здійснюється згідно з умовами та порядком, встановленими центральним органом виконавчої влади» [1]. Відтак, законодавець пов'язує реалізацію репродуктивних технологій з медичною можливістю їх проведення, а також із дотриманням спеціально встановленої процедури. Ця ж норма визначає додаткові гарантії, необхідні під час застосування ДРТ. Зокрема, такі процедури проводяться «за медичними показаннями повнолітньої жінки, з якою проводиться така дія, за умови наявності письмової згоди подружжя, забезпечення анонімності донора та збереження лікарської таємниці» [1].

Спеціальним нормативним актом у цій сфері є наказ МОЗ України від 09.09.2013 № 787 «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» [2] (далі Порядок № 787). Цей документ переводить загальні законодавчі положення у конкретний механізм реалізації репродуктивних прав. У пунктах 1.1–1.2 Порядку зазначено: «Цей Порядок регулює відносини між пацієнтами (жінками, чоловіками) та закладами охорони здоров'я» [2]. Відповідно, нормативне регулювання охоплює відносини між пацієнтом і медичним закладом та визначає організаційні умови проведення відповідних процедур.

Зміст такого регулювання розкривається через визначення ДРТ як сукупності спеціальних медичних процедур. Порядок № 787 визначає «механізм та умови застосування методик допоміжних репродуктивних технологій» [2], а самі ДРТ характеризуються як «методики лікування безпліддя, за яких маніпуляції з репродуктивними клітинами, окремі або всі етапи підготовки репродуктивних клітин, процеси запліднення і

розвитку ембріонів до перенесення їх у матку пацієнтки здійснюються в умовах in vitro» [2].

Визначення правового статусу дитини та її батьків є наступним важливим елементом регулювання репродуктивних технологій. Сімейний кодекс України [3] у ст. 123 закріплює спеціальні правила визначення походження дитини, народженої в результаті застосування ДРТ. Закон [3] встановлює: «У разі народження дружиною дитини, зачатої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, здійснених за письмовою згодою її чоловіка, він записується батьком дитини» [3].

Для сурогатного материнства особливе значення має частина друга ст. 123 Сімейного кодексу України [3]. У ній визначено: «У разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини є подружжя» [3]. Звідси очевидно, що закон прямо відмежовує юридичне батьківство від факту виношування вагітності іншою жінкою. Зазначене правило доповнюється положенням частини третьої ст. 123 Сімейного кодексу України [3], відповідно до якого «Подружжя визнається батьками дитини, народженої дружиною після перенесення в її організм ембріона людини, зачатого її чоловіком та іншою жінкою в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій» [3]. Таким чином, законодавець окремо врегульовує ситуацію, коли генетичний матеріал походить від різних осіб.

Конкретизація загальних положень щодо ДРТ здійснюється у розділі VI Порядку № 787 «Сурогатне (замінне) материнство» [2]. У пункті 6.1 прямо зазначено: «Необхідними умовами для проведення сурогатного (замінного) материнства (далі – СМ) є:» [2]. Однією з визначальних умов є те, що «подружжя (або один з майбутніх батьків) ... повинен (повинна) мати генетичний зв'язок з дитиною» [2]. Таким чином, українське нормативне регулювання пов'язує застосування сурогатного материнства з наявністю генетичного зв'язку принаймні з одним із майбутніх батьків. Ця вимога доповнюється положенням про статус жінки, яка виношує дитину. Порядок № 787 [2] встановлює, що «сурогатна мати не повинна мати безпосередній генетичний зв'язок з дитиною» [2]. Тому нормативна модель передбачає розмежування функції виношування вагітності та генетичного походження дитини. Порядок № 787 [2] також допускає виношування вагітності близькими родичами майбутніх батьків, зокрема матір'ю, сестрою, двоюрідною сестрою тощо [2]. Умови застосування сурогатного материнства доповнюються спеціальними медичними показаннями, передбаченими пунктом 6.2 Порядку № 787 [2]. До них належить «відсутність матки

(вроджена або набута)» [2], а також деформація порожнини або шийки матки, патологічні зміни ендометрія та тяжкі соматичні захворювання, за яких вагітність може створювати загрозу здоров'ю або життю реципієнта [2]. Тому можливість застосування сурогатного материнства нормативно пов'язується із конкретним станом здоров'я особи, яка не може самостійно виносити вагітність.

Додаткове значення має положення про невдалі спроби застосування інших репродуктивних технологій. Порядок № 787 [2] визначає як одну з підстав «невдалі повторні спроби ДРТ (4 і більше разів)» за умови неодноразового отримання ембріонів високої якості, перенесення яких не призвело до вагітності [2]. При цьому нормативна модель не розглядає сурогатне материнство як необмежений спосіб реалізації репродуктивного вибору.

Окрему групу нормативних положень становлять вимоги до жінки, яка погоджується на виношування дитини. Порядок № 787 [2] встановлює, що «Сурогатна матір повинна пройти обстеження у лікаря-психіатра» [2]. Така вимога пов'язана з необхідністю встановлення її здатності усвідомлено брати участь у процедурі та забезпечення належного медичного супроводу. Нею може бути «повнолітня дієздатна жінка за умови наявності власної здорової дитини» [2]. Крім того, передбачено необхідність добровільної письмової заяви та відсутність медичних протипоказань [2].

Належне правове регулювання передбачає встановлення умов участі та визначення послідовності медичних та організаційних дій. Пункт 6.6 Порядку № 787 [2] закріплює нормативно визначений алгоритм застосування ДРТ методом сурогатного материнства. Він охоплює вибір сурогатної матері, синхронізацію менструальних циклів, підготовку ембріонів або кріоембріонів, перенесення ембріона, кріоконсервацію невикористаних ембріонів, діагностику вагітності та спостереження за її перебігом [2]. Зазначена послідовність продовжується визначенням методу і місця розродження та способу вигодовування новонародженого [2].

Окремим напрямом регулювання репродуктивних технологій є використання донорського біологічного матеріалу. Пункт 5.1 Порядку № 787 [2] визначає: «Донація гамет та ембріонів – процедура, за якою донори за письмово оформленою добровільною згодою надають свої статеві клітини-гамети (сперму, ооцити) або ембріони для використання в інших осіб при лікуванні безпліддя» [2]. Отже, законодавчо закріплено предмет донації та обов'язкову форму волевиявлення донора. Порядок № 787 [2] також передбачає документальне оформлення використання донорських гамет та ембріонів і письмову інформовану добровільну згоду [2].

Завершальним етапом реалізації відповідних репродуктивних правовідносин є державна реєстрація народження дитини. Правове

значення цього етапу визначається Правилами державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затвердженими наказом Міністерства юстиції України № 52/5 [4]. Пункт 11 Правил встановлює спеціальну процедуру для випадку народження дитини жінкою, якій було перенесено ембріон, зачатий подружжям. Норма передбачає, що «державна реєстрація народження проводиться за заявою подружжя, яке дало згоду на таке перенесення» [4]. Отже, механізм державної реєстрації узгоджується із положеннями ст. 123 Сімейного кодексу України [3] щодо визначення батьківства. Для проведення реєстрації додатково подаються документ про народження дитини цією жінкою, її нотаріально засвідчена заява про згоду на запис подружжя батьками дитини та довідка про генетичну спорідненість батьків із плодом [4].

Загальна система правового регулювання ДРТ доповнюється гарантіями прав пацієнта. Стаття 43 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [1] встановлює: «Згода інформованого відповідно до статті 39 цих Основ пацієнта необхідна для застосування методів діагностики, профілактики та лікування» [1]. Отже, медичне втручання у сфері репродуктивних технологій має здійснюватися з урахуванням добровільного та усвідомленого волевиявлення пацієнта.

Література:

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text

2. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: МОЗ України; Наказ, Порядок, Перелік [...] від 09.09.2013 № 787. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text

3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

4. Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: Наказ Міністерства юстиції України; Правила, Форма типового документа, Заява, Повідомлення, Висновок, Список від 18.10.2000 № 52/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-40

СИСТЕМА ПРАВОЗАСТОСОВНИХ ОРГАНІВ, ЩО ВИРІШУЮТЬ СІМЕЙНІ СПОРИ МІЖ БАТЬКАМИ ЩОДО ДІТЕЙ

Муха Микола Євгенович
аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
м. Хмельницький, Україна

В системі правозастосовних органів, що вирішують сімейні спори між батьками щодо дітей, можемо виділити органи опіки та піклування та суди.

Органи опіки та піклування є правозастосовним органом, що вирішує сімейні спори між батьками щодо дітей. За визначенням С. І. Шимон, органи опіки та піклування є спеціальною державною інституцією, яка відповідно до законодавства провадить діяльність з метою забезпечення особистих не майнових і майнових прав та інтересів дітей, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати власні права і виконувати обов'язки [1, с. 223-224], уповноваженими державою суб'єкти системи захисту прав і законних інтересів дітей; відіграють ключову роль у цивільних провадженнях щодо забезпечення права дитини на сім'ю. Водночас органи опіки та піклування і служба у справах дітей є різними суб'єктами, які в справах щодо дитини зазвичай працюють разом, але функції та повноваження є розбіжними. Згадані суб'єкти об'єднує те, що вони діють у системі захисту дитини, ефективність яких залежить від злагодженої співпраці між собою і судом. Органи опіки та піклування є обов'язковим учасником справ щодо визначення місця проживання дитини, встановлення графіка спілкування. У цьому орган опіки та піклування виконує роль посередника між судом і дитиною, інтегрує і соціальну, і психологічну, і правову інформацію з метою оцінки ситуації. Діяльність органів опіки та піклування базована на комплексному аналізі життєвих обставин, що дає змогу ухвалювати рішення, що спрямовані захищати найкращі інтереси дитини і забезпечує справедливий баланс між її правами, правами батьків й обов'язками держави. Ключові функції органів опіки та піклування і служб у справах дітей у межах цивільних проваджень мають охоплювати цикл роботи із дитиною та її сім'єю (від первинної оцінки ситуації аж до післясудового супроводу) [2, с. 18].

Органи опіки та піклування у захисті сімейних прав, як відзначає М. М. Дякович, відіграють одну з важливих ролей, оскільки особа, у випадках, визначених законом, має право на попереднє звернення до них за захистом. Це перший крок у захисті сімейно-правових відносин, перш ніж звернутися до суду [3, с. 27]. Межі повноважень органів опіки та піклування, стосуються лише чітко визначених у законі санкцій, які цей орган має право застосовувати, а тому можлива допомога цього органу у врегулюванні сімейних відносин є істотною меншою ніж у суду, який має право навіть виходити за межі, визначені у законі, і вирішувати справу за аналогією права [4, с. 62].

Участь органів опіки та піклування у захисті сімейних прав та інтересів – це визначені сімейним законодавством форми участі у захисті сімейних прав та інтересів [5, с. 440]. Його участь відповідно до ч. 4 ст. 19 СКУ є обов'язковою під час розгляду судом таких спорів: щодо участі одного з батьків у вихованні дитини (ст. 158 СКУ); щодо місця проживання дитини (ст. 161 СКУ); щодо управління батьками майном дитини (ч. 7 ст. 177 СКУ). Як органи опіки та піклування, так і суд вирішують спори: між батьками щодо імені дитини (ч. 1 ст. 146 СКУ); між батьками щодо зміни прізвища дитини (ч. 5 ст. 148 СКУ); між батьками щодо зміни по батьками дитини (ч. 5 ст. 149 СКУ); щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї (ст. 158 СКУ); між матір'ю та батьком щодо місця проживання малолітньої дитини (ст. 161 СКУ). Виключно суди вирішують сімейні спори щодо походження дитини.

Не можна забувати, що приписи ст. 1476 Книги 6 «Право сімейне» проєкту ЦКУ, присвячені найкращим інтересам дитини. Під час вирішення будь-якого питання стосовно дитини члени сім'ї, інші особи, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, суд керуються найкращими інтересами дитини та враховують: а) вік, стан здоров'я та будь-які особливості дитини; б) матеріальні, освітні, психологічні, емоційні та інші потреби дитини з урахуванням її віку та розвитку; в) думку дитини, якщо вона може її висловити; г) можливий вплив на дитину будь-яких змін та обставин; д) характер відносин дитини з іншими членами сім'ї – якщо питання стосується таких відносин (ч. 1 ст. 1476 Книги 6 «Право сімейне» проєкту ЦКУ).

Багато років тому З. В. Ромовська констатувала, що «активно обговорюється проблема створення в Україні системи ювенальної юстиції, тобто системи судів, які розглядали би сімейні спори та справи щодо неповнолітніх» [6]. На думку О. І. Харитонової, спеціалізовані сімейні суди мають бути центральним елементом сімейної юстиції [7, с. 79]. Як зазначає В. М. Чернега, на відміну від чинного законодавства про судоустрій України, в сучасних судоустроях

зарубіжних країн, серед яких Австралія, Велика Британія, Ізраїль, Канада, Нова Зеландія, Сінгапур, Сполучені Штати Америки, Федеративна Республіка Німеччина, Японія, чільне місце посідають сімейні суди. На думку науковця, в Україні має бути створено Суд у сімейних справах, в якому у порядку позовного провадження мають розглядатися справи, що виникають із сімейних правовідносин між батьками щодо дітей, в тому числі про: надання дозволу на виїзд неповнолітньої дитини за межі України; визнання сімейного договору недійсним; встановлення батьківства або материнства; повернення дітей до країни постійного місця проживання; позбавлення батьківських прав; розірвання шлюбу; стягнення аліментів. На думку цього вченого, з одного боку, ця новація якнайкраще забезпечуватиме захист прав та інтересів учасників сімейних відносин, а із другого – оптимально враховуватиме своєрідність розгляду та вирішення сімейних справ (спорів) у судовому порядку [8, с. 192], з чим складно не солідаризуватися. Запровадження спеціалізації суддів із розгляду справ, що виникають із сімейних правовідносин і стосуються захисту прав та інтересів дітей, сприяння в дотриманні стандартів правосуддя, дружнього до дитини, встановлено Стратегією забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024–2028 роки [9]. У листопаді 2025 року в нашій державі стартував пілотний проєкт зі спеціалізації суддів у справах сім'ї та дітей. До нього залучені 11 судів у Волинській, Житомирській, Закарпатській, Львівській, Одеській, Полтавській, Харківській, Хмельницькій, Чернівецькій областях та в Києві [10].

Отже, система правозастосовних органів, що вирішують сімейні спори між батьками щодо дітей – це злагоджена організація уповноважених державою інституцій, які в межах визначеної законом компетенції здійснюють професійну діяльність, що спрямована на вирішення генеологічних батьківських спорів, антропонімічних батьківських спорів, батьківських спорів щодо виховання дитини, осідкових батьківських спорів, управлінсько-майнових батьківських спорів, аліментних батьківських спорів, для забезпечення пріоритету сімейно-правової охорони прав та інтересів дитини. До цих органів відносяться органи опіки та піклування і суди. Наразі, на сучасному етапі, запроваджується спеціалізація суддів із розгляду справ, що виникають із сімейних правовідносин.

Література:

1. Шимон С. І. Орган опіки та піклування. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Т. 12: Сімейне право / редкол.: В. І. Борисова (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук. України; Ін-т

держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків: Право, 2021. С. 223-226.

2. Методичні рекомендації щодо реалізації права дитини бути заслуханою при розгляді цивільних справ / Бугаєць Тамара, Гретченко Лариса, Грицевич Олександра, Козлова Анна; Загальна редакція: Пархоменко Павло; Координатор від ЮНІСЕФ в Україні: Старіков Віталій. Київ: ТОВ «Обнова Компані», 2026. 64 с.

3. Дякович М. М. Здійснення сімейних прав та виконання сімейних обов'язків. Захист сімейних прав та інтересів. Науково-практичний коментар. Сімейний кодекс України / за заг. ред. Т. В. Боднар, О. В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 2020. Гл. 2. С. 21-29.

4. Сімейне право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: наук.-практ. посіб.: у 2-х кн. / [С. Я. Фурса, Л. Ю. Драгнєвіч, О. С. Пульнєва, Є. І. Фурса]; за ред. С. Я. Фурси. Київ: Вид. Фурса С. Я., 2005. Кн. 1. 896 с.

5. Шимон С. І. Участь органу опіки та піклування у захисті сімейних прав та інтересів. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Т. 12: Сімейне право / редкол.: В. І. Борисова (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків: Право, 2021. С. 440-442.

6. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Правова єдність, 2009. 500 с.

7. Харитонова О. І. Сімейні правовідносини: деякі проблеми з погляду аксіології. *Сімейні (родинні) цінності перед викликами гібридної війни: правові проблеми*: кол. монографія / за заг. ред.: Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової, О. Сафончик; НУ «Одеська юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2025. Розд. 3. С. 58-94.

8. Cherneha V., Bohdanets A., Kononets O. Forms and ways of defending family rights and interests in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11. Iss. 49. P. 189-197.

9. Стратегія забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.11.2024 № 1201-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2024-w1_1.

10. Спеціалізація суддів у справах сім'ї та дітей: досвід та виклики. URL: https://unba.org.ua/news/9769-specializaciya-suddiv-u-spravah-simi-ta-ditej-dosvid-ta-vikliki.html.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-41

МЕЖІ ПРИМУСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ОБОВ'ЯЗКУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Назаров Віктор Володимирович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін,
Інститут права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
м. Київ, Україна

Належне функціонування механізму кримінального провадження значною мірою залежить від своєчасного та добросовісного виконання його учасниками передбачених законом процесуальних обов'язків. Їх реалізація забезпечує можливість проведення процесуальних дій, дотримання розумних строків, здійснення судового контролю та реалізації завдань кримінального провадження. Разом з тим нормативне встановлення певної моделі обов'язкової поведінки закономірно актуалізує питання щодо правових наслідків її невиконання та меж допустимого державного примусу.

У цьому аспекті особливого теоретичного та прикладного значення набуває співвідношення процесуального обов'язку та засобів його примусового забезпечення. Між цими категоріями існує безпосередній функціональний зв'язок, оскільки встановлення процесуального обов'язку передбачає наявність правових механізмів забезпечення його виконання. Однак такий зв'язок не повинен тлумачитися як безумовна можливість застосування будь-якого заходу примусу в разі невиконання відповідного обов'язку.

На нашу думку, процесуальний обов'язок і допустимість його примусового забезпечення слід розглядати як самостійні, хоча й взаємопов'язані правові категорії. Процесуальний обов'язок становить нормативно визначену модель належної поведінки учасника кримінального провадження, тоді як допустимість його примусового забезпечення окреслює межі можливого владного впливу держави, спрямованого на досягнення необхідної процесуальної поведінки. Відповідно, сам факт невиконання такого обов'язку не може бути достатньою підставою для застосування будь-якого передбаченого законом заходу процесуального примусу.

Показовим у цьому контексті є обов'язок особи прибути за викликом слідчого, прокурора, слідчого судді або суду. Кримінальне процесуальне законодавство покладає його на різні категорії учасників провадження,

проте можливість застосування приводу законодавець передбачає лише щодо окремих із них.

Відповідно до ч. 3 ст. 140 КПК України привід може застосовуватися до підозрюваного, обвинуваченого або свідка. Водночас обов'язок з'являтися за викликом покладається і на інших учасників кримінального провадження. Таке нормативне розмежування стало підставою для наукової дискусії щодо доцільності розширення кола осіб, стосовно яких допускається застосування приводу. Зокрема, Д. О. Савицький та О. Д. Білоус обґрунтовують можливість його застосування також до потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників і законних представників, а також експерта, спеціаліста та перекладача [1, с. 161; 2, с. 168]. Аналогічної позиції дотримується В. Фаринник, який звертає увагу на випадки ухилення окремих учасників кримінального провадження від явки за викликом та пов'язує вирішення цієї проблеми з розширенням сфери застосування приводу [3, с. 80].

Наведені позиції мають практичне підґрунтя, оскільки неприбуття учасника кримінального провадження може ускладнити проведення процесуальної дії, спричиняти відкладення судового розгляду або іншим чином негативно впливати на своєчасність провадження. Проте сама по собі процесуальна доцільність не може вважатися достатньою підставою для розширення сфери застосування державного примусу.

Вважаємо, вирішення цієї проблеми потребує розмежування щонайменше трьох самостійних елементів: по-перше, встановлення процесуального обов'язку; по-друге, визначення правових наслідків його невиконання; по-третє, вибору конкретного способу забезпечення належної процесуальної поведінки. Така розмежування дає змогу окремо оцінювати юридичний факт невиконання обов'язку та допустимість конкретного засобу реагування на нього.

З теоретико-правового погляду процесуальний примус має передусім забезпечувальний, а не каральний характер. Його застосування повинно бути спрямоване на досягнення конкретної процесуальної мети, а не на покарання особи за невиконання чи неналежне виконання покладеного на неї обов'язку. Тому характер примусового заходу має визначатися не самим фактом порушення, а його значенням для подальшого перебігу кримінального провадження та необхідністю досягнення відповідного процесуального результату.

У цьому аспекті особливо показовим є механізм приводу. Хоча його безпосередньою метою є забезпечення явки особи, за фактичним змістом він передбачає її примусове супроводження до визначеного місця, унаслідок чого особа перебуває під владним контролем уповноважених представників держави. Крім того, за передбачених законом умов виконання відповідного рішення може супроводжуватися

застосуванням фізичного впливу. Отже, привід не можна розглядати виключно як організаційний засіб забезпечення процесуальної дисципліни, оскільки його застосування безпосередньо зачіпає сферу особистої свободи.

Окремого врахування потребує процесуальна функція особи, щодо якої вирішується питання про застосування відповідного заходу. Правове становище потерпілого, експерта, спеціаліста, перекладача, цивільного позивача чи цивільного відповідача істотно відрізняється від статусу підозрюваного та обвинуваченого, оскільки кожен із них виконує самостійну процесуальну функцію. Тому однаковий за зовнішньою формою обов'язок прибути за викликом не усуває відмінностей у їх процесуальному становищі та значенні особистої участі у конкретній процесуальній дії, що зумовлює необхідність диференційованого підходу до визначення допустимих засобів забезпечення належної поведінки.

Визначальне значення для встановлення меж процесуального примусу має принцип пропорційності. Його реалізація передбачає необхідність оцінювання правомірності поставленої процесуальної мети, фактичної потреби у застосуванні конкретного примусового заходу та можливості досягнення необхідного результату іншим способом, який меншою мірою обмежує права особи. За такого підходу невиконання процесуального обов'язку виступає підставою для вирішення питання про належний спосіб реагування, але не визначає наперед його характер та обсяг.

Додаткового значення це набуває в умовах розвитку альтернативних форм участі особи у кримінальному провадженні. Використання дистанційного судового провадження та інших передбачених законом технологічних механізмів у певних випадках дає змогу забезпечити належну участь особи без її фізичного доставлення до визначеного місця. Безумовно, дистанційна участь не може розглядатися як універсальна заміна особистої присутності, однак можливість її застосування має враховуватися під час оцінювання необхідності використання примусового заходу.

Показовою в цьому контексті є ухвала Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 5 листопада 2025 р. у справі № 203/7676/25, у якій слідчим суддею було враховано підтверджені причини неприбуття підозрюваного та можливість забезпечення його участі в судовому засіданні за допомогою відеоконференції [4]. Наведений приклад засвідчує, що досягнення процесуальної мети не в усіх випадках потребує застосування примусового заходу, якщо належну участь особи можна забезпечити іншим передбаченим законом способом.

З огляду на викладене межі примусового забезпечення процесуального обов'язку доцільно визначати з урахуванням сукупності взаємопов'язаних критеріїв: характеру відповідного процесуального обов'язку; процесуальної функції учасника; значення його особистої участі для досягнення конкретної процесуальної мети; характеру та наслідків невиконання обов'язку; наявності інших передбачених законом засобів реагування; можливості досягнення необхідного результату менш обмежувальним способом; характеру та обсягу обмежень прав і свобод особи, зумовлених застосуванням відповідного примусового заходу.

Застосування зазначених критеріїв дозволяє поєднати потреби ефективного кримінального провадження з вимогою недопущення необґрунтованого розширення сфери державного примусу. Процесуальна ефективність не повинна забезпечуватися механічним поширенням примусових повноважень на нові категорії учасників без оцінювання необхідності та пропорційності такого рішення.

Таким чином, законодавче встановлення процесуального обов'язку та визначення способів його примусового забезпечення становлять взаємопов'язані, але не тотожні елементи правового регулювання. Наявність обов'язку визначає належну модель процесуальної поведінки, тоді як допустимість застосування конкретного заходу примусу потребує самостійного обґрунтування з урахуванням його мети, процесуального статусу особи, характеру невиконаного обов'язку та фактичного обсягу обмежень її прав. У зв'язку з цим чинне обмеження кола осіб, щодо яких допускається застосування приводу, може розглядатися як один із механізмів недопущення надмірного поширення кримінального процесуального примусу. Розширення цього кола потребує належного обґрунтування необхідності застосування такого заходу щодо конкретної категорії учасників та доведення недостатності інших передбачених законом засобів забезпечення їх належної процесуальної поведінки.

Література:

1. Савицький Д. О. Підстави та процесуальний порядок застосування приводу у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 158–163.

2. Білоус О. Д. Здійснення виклику слідчим, прокурором, судового виклику у досудовому розслідуванні : дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2018. 283 с.

3. Фаринник В. Виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід: процесуальні проблеми застосування та шляхи їх вирішення.

Вісник Національної академії прокуратури України. 2014. № 4 (37). С. 77–84.

4. Ухвала Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 5 листопада 2025 р. у справі № 203/7676/25. URL: https://youcontrol.com.ua/ catalog/court-document/131540948/

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-42

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Нікітін Володимир Вікторович
доктор юридичних наук, адвокат,
завідувач кафедри права та публічного управління,
Київський національний університет будівництва і архітектури
м. Київ, Україна

Проблема ефективності правового регулювання у сучасній Україні вже не може розглядатися лише як теоретична категорія. В умовах воєнного стану, європейської інтеграції, цифровізації публічного управління та постійного оновлення законодавства вона набуває прикладного значення. Правова система одночасно повинна забезпечувати безпеку, стабільність, передбачуваність для громадян і бізнесу, відповідність Конституції України та здатність до швидкого реагування на нові ризики. За таких умов кількість прийнятих актів або швидкість законодавчого процесу не є достатнім доказом якості правового регулювання.

Конституційною основою для оцінювання будь-якого правового регулювання є принцип верховенства права, пріоритет прав і свобод людини та обов'язок органів державної влади діяти лише на підставі, у межах повноважень і у спосіб, визначені Конституцією та законами України [1]. Тому методологія оцінювання ефективності має виходити не з відомчої зручності, а з питання про те, чи досягає норма легітимної мети, чи є вона зрозумілою для адресата, чи не створює непропорційного втручання у права людини та чи забезпечує однаковість правозастосування.

Актуальність проблеми посилюється прийняттям Закону України «Про правотворчу діяльність», який пов'язує правотворчість із плануванням, підготовкою, прийняттям, моніторингом і переглядом нормативно-

правових актів [2]. Цей закон задає важливий напрям для оновлення методології: правове регулювання не завершується моментом прийняття акта. Саме після набрання ним чинності має розпочинатися перевірка того, чи працює норма у реальних суспільних відносинах, чи не породжує прогалин, колізій, надмірних витрат або адміністративного тиску.

У національній практиці досі помітним є нормативістське розуміння ефективності. Його сутність полягає в тому, що акт часто сприймається належним уже тому, що його прийнято компетентним органом і включено до системи законодавства. Такий підхід є недостатнім. Правове регулювання може бути юридично чинним, але фактично неефективним; воно може відповідати процедурі прийняття, однак не вирішувати проблему, для якої створювалося. У цьому полягає головна методологічна помилка: ототожнення легальності акта з його соціальною, управлінською та правозастосовною результативністю.

Певні методичні інструменти вже передбачені чинним законодавством. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» спрямований, зокрема, на недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів [3]. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2004 року № 308 затверджує методики проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта [4]. Водночас практичне значення цих інструментів нерідко звужується до формальної підготовки документа з прогнозами, які не завжди перевіряються після застосування акта.

Критичного перегляду потребує логіка вимірювання результативності. Кількісні показники є необхідними, але вони не можуть бути самодостатніми. Кількість прийнятих адміністративних рішень, опрацьованих заяв або проведених перевірок демонструє активність органу, але не показує, чи стало право більш зрозумілим, чи зменшилися конфлікти, чи скоротилися витрати адресатів, чи підвищилася довіра до держави. Методологія, яка не враховує якісних критеріїв, оцінює рух замість результату.

Доцільно розмежовувати чотири рівні оцінювання. Перший рівень – юридико-технічний, що охоплює якість термінології, внутрішню узгодженість, відповідність Конституції України та актам вищої юридичної сили. Другий рівень – процедурний, пов’язаний із дотриманням правил підготовки, консультацій, обґрунтування і прийняття акта. Третій рівень – правозастосовний, який дає відповідь на питання, як норма працює в адміністративній, судовій або господарській практиці. Четвертий рівень – соціально-правовий, що стосується реального впливу норми на права людини, безпеку, доступ до послуг і сталість інституцій.

Особливе місце у такій методології має Закон України «Про адміністративну процедуру», адже він переносить оцінку якості права з абстрактного рівня на рівень конкретної взаємодії особи з адміністративним органом [5]. Якщо правове регулювання створює норму, яку неможливо належно пояснити адресату, застосувати без дискреційних перекосів або оскаржити у зрозумілий спосіб, така норма не може вважатися ефективною. Адміністративна процедура фактично стає тестом на практичність правової системи: право має бути не лише написаним, а й придатним до справедливого застосування.

Воєнний стан значно ускладнює методологію оцінювання. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає можливість тимчасового обмеження окремих прав і свобод, а також надання органам публічної влади додаткових повноважень для забезпечення оборони та безпеки держави [6]. Водночас надзвичайний правовий режим не скасовує потреби у правовій аргументації. Саме в умовах війни особливо важливо перевіряти, чи є обмеження необхідним, пропорційним, строковим і пов'язаним із реальною безпековою метою.

Окремою методологічною проблемою є оцінювання законодавства через судову практику. Судові рішення дозволяють виявити дефекти норми, непомітні на етапі її підготовки: неоднозначність термінів, колізії, надмірну дискрецію, відсутність процедурних гарантій, непропорційність втручання. Однак судова практика не повинна бути єдиним індикатором якості регулювання. Якщо недолік виявляється лише після масового звернення громадян до суду, це означає, що превентивна методологія правотворчості не спрацювала належним чином.

Не менш важливо враховувати цифровий вимір сучасного права. Значна частина правового регулювання реалізується через електронні реєстри, автоматизовані сервіси, інформаційну взаємодію органів влади та цифрові кабінети користувачів. У такому середовищі ефективність норми залежить не лише від її тексту, а й від того, як вона перекладена мовою алгоритму, адміністративного регламенту, технічного протоколу або інтерфейсу. Якщо електронна система не дає особі можливості реалізувати право або виправити помилку, фактична ефективність регулювання є сумнівною.

Критичний аналіз методології вимагає відмови від ілюзії універсального показника ефективності. Для податкового регулювання важливими є передбачуваність і рівність обтяження; для адміністративних послуг – доступність, швидкість і можливість оскарження; для безпекового законодавства – пропорційність втручання та контроль за повноваженнями; для освітнього законодавства – здатність норми забезпечити якість освіти і академічну доброчесність.

Отже, методологія має бути контекстною, із чітким визначенням мети правового регулювання та кола адресатів.

Перспективним є запровадження постійного правового моніторингу, який не обмежується разовим звітом після прийняття акта. Такий моніторинг має включати аналіз практики застосування, звернень громадян, адміністративних скарг, судових спорів, витрат виконання, впливу на вразливі групи, а також співвідношення очікуваних і фактичних результатів. Важливо, щоб результати моніторингу не залишалися внутрішнім документом органу, а ставали підставою для перегляду, уточнення або скасування неефективних норм.

Отже, сучасна Україна потребує переходу від формальної методології оцінювання правових актів до комплексної моделі, яка поєднує конституційний, процедурний, економічний, правозастосовний і соціально-правовий аналіз. Ефективним може вважатися не той нормативний акт, який лише прийнято належним суб'єктом, а той, що має зрозумілу мету, відповідає Конституції України, забезпечує пропорційний баланс інтересів, може бути справедливо застосований і реально вирішує визначену суспільну проблему. Саме така методологія здатна забезпечити розвиток правової системи в сучасній Україні не як механічне накопичення нормативного матеріалу, а як підвищення якості права, довіри до інституцій і стійкості держави.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

2. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20.

3. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15.

4. Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта : постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2004 № 308. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308-2004-%D0%BF.

5. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20.

6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-43

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Однорал Дарія Леонідівна
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
Науковий керівник: **Савранчук Людмила Леонідівна**
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та міжнародного права
Навчально-науковий інститут права та психології
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна

Адміністративна процедура є важливою складовою правової системи, оскільки саме через процедурні механізми гарантується захист прав, свобод та інтересів громадян у відносинах із публічною адміністрацією. Її якість безпосередньо впливає на передбачуваність дій держави та суспільну довіру до органів влади.

Для України цей напрям набув особливого значення в контексті євроінтеграції та прагнення наблизити національне управління до стандартів належного врядування. Знаковим етапом реформи стало прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» 17 лютого 2022 року № 2073-IX. Цей документ запровадив єдині правила взаємодії адміністративних органів із приватними особами під час розгляду справ, сформувавши цілісний процедурний механізм і посиливши гарантії захисту прав людини [1].

Європейські стандарти адміністративної процедури ґрунтуються на принципах законності, юридичної визначеності, пропорційності та права на належне адміністрування [2]. Зокрема, стаття 41 Хартії основоположних прав Європейського Союзу гарантує кожній особі право на справедливий розгляд справи, право бути вислуханою та обов'язок адміністрації мотивувати свої рішення [3].

Зазначені європейські підходи значною мірою відображені у Законі України «Про адміністративну процедуру». Відповідно до статті 4 цього Закону принципами адміністративної процедури є, зокрема, верховенство права, рівність перед законом, обґрунтованість, безсторонність адміністративного органу, добросовісність і розсудливість, пропорційність, відкритість, своєчасність і розумний строк, ефективність, презумпція правомірності дій та вимог особи,

офіційність, гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні та ефективних засобів правового захисту [1].

Одним із ключових є принцип верховенства права, який у сфері адміністративної процедури передбачає не лише формальне дотримання адміністративним органом положень законодавства, а й забезпечення юридичної визначеності, недопущення свавільного втручання у права особи та дотримання встановлених процедурних гарантій. Адміністративний орган повинен діяти в межах наданих йому повноважень і відповідно до визначеної законом процедури.

Важливе значення має також принцип пропорційності. Його сутність полягає у необхідності забезпечення розумного співвідношення між метою, якої прагне досягнути адміністративний орган, та негативними наслідками, які його рішення може спричинити для прав і законних інтересів особи. Застосований адміністративним органом захід не повинен створювати для особи надмірного тягаря порівняно з тією метою, задля якої він застосовується [1]. Саме принцип пропорційності набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану, коли публічна адміністрація змушена одночасно забезпечувати безпеку держави та гарантувати права людини.

Не менш важливою є гарантія права особи на участь в адміністративному провадженні. Європейські стандарти виходять із того, що особа не повинна бути пасивним об'єктом владного рішення. Вона має отримати можливість висловити свою позицію, надати пояснення та докази, ознайомитися з матеріалами справи й бути почутою адміністративним органом. Такий підхід сприяє прийняттю більш обґрунтованих рішень та одночасно зменшує ризик свавільного втручання держави у права особи [3].

Важливою гарантією є також обов'язок адміністративного органу мотивувати прийняте рішення. Мотивування адміністративного акта дозволяє особі зрозуміти фактичні та юридичні підстави рішення, а у випадку незгоди – належним чином реалізувати право на його оскарження. Таким чином, обґрунтованість адміністративного акта є не лише формальною вимогою до його змісту, а й важливим засобом забезпечення прозорості та підзвітності публічної адміністрації.

Реалізація європейських стандартів адміністративної процедури в Україні відбувається в умовах воєнного стану [4]. Хоча законодавство допускає тимчасове обмеження окремих прав і свобод, це не означає припинення дії принципів адміністративної процедури [5]. Навпаки, в умовах розширених владних повноважень особливого значення набувають законність, пропорційність та ефективний правовий захист.

Основною проблемою є забезпечення балансу між публічним та приватним інтересом. В умовах воєнного стану органи влади приймають

рішення задля оборони і безпеки, проте вони зобов'язані мати правову основу та не виходити за межі необхідного, особливо коли це стосується прав громадян чи їхнього доступу до соціального забезпечення. Додатковим викликом є гарантування безперервності процедур під час кіберзагроз та блекаутів, що вимагає від адміністрації гнучкості. Застосування спрощених процедур має зумовлюватися виключно потребами воєнного стану [5].

Ще однією проблемою є співвідношення загальних положень Закону України «Про адміністративну процедуру» зі спеціальним законодавством. Закон допускає встановлення особливостей адміністративного провадження для окремих категорій адміністративних справ, проте такі особливості повинні відповідати принципам адміністративної процедури [1]. Тому одним із актуальних завдань залишається системне приведення спеціального законодавства та підзаконних нормативно-правових актів у відповідність до загальних процедурних стандартів. Проблемним аспектом є також практична готовність адміністративних органів до повноцінного застосування нових процедурних правил. Запровадження законодавчих норм потребує належної підготовки державних службовців та інших посадових осіб, формування сталої адміністративної практики, розроблення внутрішніх процедур і методичних рекомендацій. Важливим є також підвищення правової обізнаності громадян щодо їхніх прав під час адміністративного провадження.

Варто зазначити, що запровадження загальної адміністративної процедури є складовою ширшої реформи державного управління України. Уряд визначає побудову сучасної, цифрової та сервісно-орієнтованої держави одним із напрямів реформування публічного управління, а серед ключових результатів називає підвищення якості адміністративних послуг, забезпечення законності та передбачуваності адміністративних дій [6]. Отже, адміністративна процедура має розглядатися не лише як сукупність формальних правил, а як інструмент переходу до людиноцентричної моделі публічного управління.

Таким чином, європейські стандарти адміністративної процедури вже отримали нормативне закріплення в законодавстві, відповідаючи підходам Ради Європи та Хартії ЄС [7]. Проте їхня ефективність залежить від узгодженості спеціальних норм, професіоналізму посадовців та судового контролю. Важливим індикатором успішності реформи є формування єдиної практики Верховного Суду щодо застосування ЗАП, яка поступово виправляє помилки органів на місцях.

Отже, розвиток адміністративної процедури є важливим напрямом модернізації правової системи України. Закон України «Про адміністративну процедуру» створив основу для утвердження

європейських стандартів належного адміністрування, посилення участі особи в провадженні та ефективного захисту її прав. В умовах воєнного стану основним завданням залишається забезпечення балансу між безпековими потребами держави та правами приватних осіб. Подальше вдосконалення процедури має бути спрямоване на практичне забезпечення принципів законності, пропорційності, обґрунтованості та своєчасності, що сприятиме формуванню сучасної, прозорої й людиноцентричної системи публічного управління.

Література:

1. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 15. Ст. 58. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20 (дата звернення: 14.09.2026).
2. Recommendation CM/Rec (2007) 7 of the Committee of Minister stomemberstateson good administration, adopted by the Committee of Ministerson 20 June 2007. Councilof Europe. URL: https://rm.coe.int/16807096b9 (дата звернення: 14.09.2026).
3. CharterofFundamentalRightsoftheEuropeanUnion. Article 41. Righttogood administration. OfficialJournaloftheEuropeanUnion. 2016. C. 202. P. 401–402. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2016/art_41/oj (дата звернення: 14.09.2026).
4. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022 (дата звернення: 14.09.2026).
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 14.09.2026).
6. Реформа державного управління. Кабінет Міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-derzhavnogo-upravlinnya (дата звернення: 14.09.2026).
7. Міністерство юстиції України. Перспективи розвитку адміністративної процедури в Україні. Кабінет Міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/miniust-perspektyvy-rozvytku-administratyvnoi-protsedury-v-ukraini (дата звернення: 14.09.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-44

НЕДІЙСНІСТЬ ЯК РІЗНОВИД ПРАВОВОГО СТАНУ

Окунєв Ігор Сергійович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри менеджменту та інноваційного розвитку,
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, Україна

Будь-яке явище, як правило, наділене множинністю різноманітних властивостей, сукупність яких у їх поєднанні формує цілісний комплекс його характеристик. Недійсність у праві є багатогранним теоретико-правовим явищем, потенціал якого не вичерпується традиційними підходами визначення її як правового наслідку (санкції). Проблематика недійсності в умовах реформування законодавства України є надзвичайно актуальною як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Вона стосується всіх галузей права та є загальнотеоретичною проблемою. Науковий аналіз категорії недійсності у праві повинен бути пов'язаний з інтегруванням та узагальненням у рамках юриспруденції досвіду гуманітарних та інших наук, адже саме поняття «недійсність» має міждисциплінарний характер та використовується в різних галузях знань. Окрім цього, найбільш оптимальним та дієвим у теоретичному та практичному плані є комплексне дослідження недійсності у праві для ефективного застосування норм законодавства.

Одним із недостатньо розроблених, але концептуально значущих аспектів недійсності у праві є її дослідження як особливого правового (юридичного) стану. Категорія «правовий стан», що опосередковано застосовується у межах різних галузей права, поряд із суміжними категоріями «правовий статус» та «правовий режим», відносно нещодавно увійшло до категоріального апарату вітчизняної юридичної науки [1, с. 16]. Водночас правовий стан, як самостійна юридична категорія, володіє значним пояснювальним і методологічним потенціалом для дослідження складних, багаторівневих правових явищ, до яких у праві, серед інших, відноситься недійсність.

Дослідження категорії недійсності як правового (юридичного) стану доцільно розпочати з аналізу поняття «стан» у різних галузях наукового знання, а також із з'ясування змісту поняття правового стану в юридичній науці, оскільки саме ці поняття створюють методологічне підґрунтя для осмислення недійсності у праві як різновиду правового стану.

В існуючих дослідженнях правовий (юридичний) стан розглядається як особливий різновид стану, зумовлений економічним, політичним і

культурним рівнем розвитку суспільства, який відображає момент відносної стабільності, стійкості та врівноваженості у процесах зміни, руху й розвитку правових об'єктів і суб'єктів за визначених умов у конкретний момент часу. Такий стан або безпосередньо закріплюється в праві, або об'єктивно існує в межах правової дійсності. До його характерних ознак належить те, що він виступає родовим правовим явищем і водночас відносно самостійним елементом правової системи, характеризує буття правових об'єктів і суб'єктів, фіксує стан стабільності в їх динаміці, відображається у праві, зумовлюється рівнем соціально-економічного та культурного розвитку суспільства і має часову протяжність. Поняття правового (юридичного) стану охоплює широке коло правових явищ, зокрема такі, як споріднення, громадянство, крайня необхідність, а також включає категорії загально-правового характеру – законність, правопорядок, правосвідомість тощо [2, с. 51].

Узагальнюючи наявні підходи можна зробити висновок, що поняття «стан» використовується для позначення відносно стійкої якісної визначеності суб'єкта, об'єкта або соціальної ситуації, яка характеризується сукупністю істотних ознак, обумовлених певними обставинами, умовами або факторами та зберігається протягом певного проміжку часу. Стан відображає не окрему подію чи дію, а певну форму існування або положення, у межах якого формується відповідна характеристика певного явища та виникають, змінюються або припиняються наслідки різної природи – соціальні, правові, фізичні чи інші.

Правові стани, як правило, розглядаються у тісному зв'язку з юридичними фактами, а в окремих випадках навіть інтерпретуються як їхній особливий різновид. Так, загальновідомо, що юридичним фактом (лат. factum – зроблене, дія, подія, вчинок) є передбачена гіпотезою правової норми конкретна обставина, з настанням якої виникають, змінюються або припиняються правові відносини. За наявністю волі розрізняють такі види юридичних фактів як дії та події (дії відбуваються як результат волевиявлення відповідних осіб; події трапляються незалежно від волі суб'єктів). Серед юридичних фактів також виділяють правові (юридичні) стани (наприклад, перебування у шлюбі) [3, с. 483].

Аналіз загальних характеристик правового стану дозволяє розкрити його як особливу форму юридично значущої фіксації властивостей правових явищ у певний момент або період часу. Водночас наведені загальнотеоретичні положення не вичерпують усієї специфіки окремих різновидів правових станів, які мають власні змістовні та функціональні особливості. У цьому контексті особливий науковий інтерес становить недійсність, яка, будучи різновидом правового стану, характеризується не лише загальними ознаками, притаманними цій категорії, а й специфічними властивостями, зумовленими її аномальною, дефектною

правовою природою. Саме тому подальше дослідження потребує переходу від абстрактно-теоретичної характеристики правового стану до конкретного аналізу недійсності як самостійного правового стану, із виокремленням її власних ознак.

Аналіз поняття «правовий стан» та його характеристик в контексті недійсності у праві дозволяє зробити такі висновки відносно недійсності як різновиду правового стану. Недійсність як правовий стан існує виключно у межах правової системи та правової дійсності. Будучи правовим станом, недійсність та її види конструюються та формуються за допомогою норм права, а їх існування поза правовим регулюванням є неможливим.

Недійсність як правовий стан існує в межах форм права, є відображеним у праві та об'єктивно існує в межах правової дійсності, реалізується за конкретно визначених умов. Норми права не встановлюють конкретну недійсність індивідуального правового акта, а лише формують нормативні моделі дефектів, з наявністю яких пов'язується можливість виникнення відповідного правового стану. Реальна недійсність виникає лише за умови відповідності фактичних обставин таким нормативним моделям. У цьому сенсі недійсність є реалізованим правовим станом, а не абстрактною конструкцією норми.

Недійсність як правовий стан характеризується наявністю сукупності юридично значущих дефектних властивостей у певних об'єктів – правових явищ (правочинів, актів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, документів тощо). Такі властивості не зводяться до окремого порушення норми права, а утворюють систему взаємопов'язаних ознак, які у своїй сукупності зумовлюють правову аномальність відповідного явища, його нездатність зумовлювати правові наслідки, викликати правовий ефект, що мав наступити (виникнення, зміну або припинення прав та обов'язків / правовідносин).

Недійсність як правовий стан існує в межах правової дійсності як специфічна форма правового буття, є характеристикою буття певних правових об'єктів, відображає їх правове існування, положення у правовій системі.

Недійсність як правовий стан має родовий характер, оскільки виступає узагальнюючим (родовим) правовим явищем, що охоплює різні конкретні різновиди правових станів недійсності.

Як правовий стан, недійсність існує у певний момент або протягом визначеного періоду часу. Недійсність може виникати з моменту, встановленого законом, або офіційного її встановлення компетентним органом, а також зберігатися доти, доки не буде усунуто дефекти або не настануть обставини, що припиняють відповідний стан. Отже, недійсність характеризується певною темпоральною визначеністю.

Недійсність не є статичною правовою категорією. Вона має динамічний характер, оскільки може виникати, змінюватися або припинятися залежно від розвитку певної правової ситуації.

Недійсність як правовий стан характеризується поліфункціональністю, поєднуючи у собі оціночну, обмежувальну, захисну та коригуючу функції. Вона не лише фіксує правову дефектність, а й обмежує правові ефекти, сприяє відновленню порушеного правопорядку та очищенню системи правового регулювання від юридично неспроможних результатів.

Недійсність функціонує як юридична умова, тобто необхідна передумова для виникнення інших юридичних фактів та застосування правових наслідків, зокрема: застосування реституції, скасування реєстраційних записів, припинення суб'єктивних прав та обов'язків.

Недійсність як правовий стан є структурним елементом певної правової ситуації, оскільки зумовлює її аномальний характер, змінює правове положення суб'єктів, впливає на допустимі засоби правового захисту та визначає специфіку судового й адміністративного реагування. У цьому аспекті недійсність виконує функцію модифікатора правової ситуації.

Виокремлені ознаки дозволяють сформулювати дефініцію недійсності як різновиду правового стану, що являє собою нормативно визначену й соціально зумовлену форму правового буття, яка об'єктивно існує в межах правової дійсності, виникає за наявності сукупності юридично значущих дефектних властивостей правових явищ, має часову визначеність, відображає їх аномальне правове положення (нездатність породжувати передбачені правом наслідки) та слугує юридичною умовою для застосування спеціальних правових наслідків, спрямованих на відновлення правопорядку.

Література:

1. Бондаренко Д.С. До визначення категорії «правовий стан». Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 4. С. 14–17.

2. Волкова І.М. Правова природа юридичних фактів-станів // Закарпатські правові читання. Том 1. С. 48–53.

3. Юридична енциклопедія / ред. Ю.С. Шемшученко [та ін.]; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 6: Т – Я, 2004. 768 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-45

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Омельченко Андрій Володимирович
доктор юридичних наук, професор, перший проректор Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, головний науковий співробітник наукового сектору комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності відділу промислової власності і комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України
м. Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-8407-8555

Актуальність дослідження ролі адміністративного права у врегулюванні суспільних відносин у сфері інтелектуальної власності обумовлена міжгалузевим комплексним характером зазначених суспільних відносин та важливим значенням адміністративно-правових норм у цьому процесі. Адміністративне право у сфері інтелектуальної власності виконує функцію публічно-правової основи відповідних суспільних відносин. Якщо цивільне право визначає належність майнових і немайнових прав та порядок їх обігу між суб'єктами права інтелектуальної власності, то адміністративне право встановлює порядок державного визнання цих прав, створює систему органів управління та забезпечує їх примусовий захист від правопорушень.

Інституційно-організаційна роль адміністративного права у сфері інтелектуальної власності полягає в тому, що воно визначає структуру та повноваження державних органів, які реалізують політику у сфері інтелектуальної власності. Публічне управління у сфері інтелектуальної власності в Україні здійснюється багаторівневою системою суб'єктів владних повноважень.

До центральних органів виконавчої влади та спеціалізованих установ у сфері інтелектуальної власності в Україні слід віднести Міністерство економіки та довкілля України (Мінекономіки) та Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій (НОІВ, УКРНОІВІ, IP Офіс).

Положення про Мінекономіки затверджене постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання діяльності Міністерства економіки та довкілля і Міністерства аграрної політики та продовольства» від

6 серпня 2026 р. № 1029. Мінекономіки є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності [1].

Національний орган інтелектуальної власності (НОІВ) – державна організація, що входить до державної системи правової охорони інтелектуальної власності, визначена на національному рівні Кабінетом Міністрів України як така, що здійснює повноваження у сфері інтелектуальної власності, визначені законом, іншими законами у сфері інтелектуальної власності, актами центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності, та статутом, і має право представляти Україну в міжнародних та регіональних організаціях. Зазначене визначення міститься в Законах України «Про авторське право і суміжні права» від 1 грудня 2022 року № 2811-IX, «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15 грудня 1993 року№ 3687-XII, «Про охорону прав на промислові зразки» від 15 грудня 1993 року № 3688-XII, «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15 грудня 1993 року № 3689-XII, «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів» від 5 листопада 1997 року № 621/97-ВР, «Про правову охорону географічних зазначень» від 16 червня 1999 року № 752-XIV.

Згідно із розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2022 року № 943 «Деякі питання Національного органу інтелектуальної власності» повноваження Національного органу інтелектуальної власності здійснює Державна організація «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій» [2].

Державна організація «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій» заснована на державній власності, належить до сфери управління Міністерства економіки та довкілля, та є державною некомерційною організацією [3].

Управління у сфері інтелектуальної власності в Україні здійснюється також організаціями колективного управління – громадськими об’єднаннями зі статусом юридичної особи, що зареєстровані в Міністерстві економіки та довкілля України, не мають на меті отримання прибутку, засновані виключно правовласниками, діяльність яких спрямована на колективне управління майновими правами на об’єкти авторського права і (або) суміжних прав (ст. 1 Закону України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав») [4].

Адміністративне право регламентує порядок акредитації та контролю за діяльністю організацій колективного управління.

Контролюючими органами у сфері інтелектуальної власності (крім Мінекономіки та НОІВ) є Державна митна служба України (здійснює контроль за переміщенням товарів через кордон з метою недопущення ввезення або вивезення контрафактної продукції) та Антимонопольний комітет України (захищає суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції при використанні об'єктів права інтелектуальної власності).

Крім інституційно-організаційної ролі у сфері інтелектуальної власності, адміністративне право відіграє адміністративно-процедурну роль (визначає адміністративно-правові процедури у цій сфері). Більшість об'єктів промислової власності (винаходи, корисні моделі, торговельні марки, промислові зразки) отримують правовий захист лише після проходження чітко регламентованої адміністративної процедури.

Адміністративні процедури у сфері інтелектуальної власності – це чітко регламентована законодавством послідовність дій державних та інших органів (організацій) та заявників. Зазначені процедури можна поділити на дві групи:

1) реєстраційно-патентні процедури: подання заяви та комплектів документів; формальна експертиза (перевірка відповідності документів формальним вимогам); кваліфікаційна (змістовна) експертиза (перевірка об'єкта на відповідність критеріям охороноздатності (наприклад, новизна, винахідницький рівень, промислова придатність для винаходу); внесення запису до державного реєстру та офіційна публікація відомостей, тощо;

2) адміністративно-апеляційні процедури: процедури діяльності Апеляційної палати НОІВ – колегіального органу НОІВ для розгляду заперечень проти рішень НОІВ щодо набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності, заяв про визнання прав на об'єкти інтелектуальної власності недійсними повністю або частково, заяв про визнання торговельної марки добре відомою в Україні у досудовому порядку.

Наступна важлива роль адміністративного права у врегулюванні суспільних відносин у сфері інтелектуальної власності полягає у встановленні заходів адміністративного примусу та відповідальності. Адміністративно-правовий захист застосовується, коли порушення прав інтелектуальної власності не має ознак кримінального правопорушення, але шкодить суспільним інтересам чи правопорядку. Адміністративна відповідальність за вчинення правопорушень у сфері інтелектуальної власності визначається у Кодексі України про адміністративні правопорушення [5].

Отже, у врегулюванні суспільних відносин у сфері інтелектуальної власності адміністративне право відіграє три види ролей: інституційно-

організаційну, адміністративно-процедурну та встановлення заходів адміністративного примусу та відповідальності.

Слід зазначити, що без адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у сфері інтелектуальної власності цивільні права та інтереси суб'єктів права інтелектуальної власності не можуть бути офіційно визнані, зареєстровані та захищені від порушень. Адміністративне право виступає сполучною ланкою між творцем (винахідником) і державою, забезпечуючи офіційне легітимування прав інтелектуальної власності та надаючи інструменти захисту цих прав від протиправних дій.

Література:

1. Деякі питання діяльності Міністерства економіки та довкілля і Міністерства аграрної політики та продовольства: постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2026 р. № 1029. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1029-2026-%D0%BF#n1

2. Деякі питання Національного органу інтелектуальної власності : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2022 року № 943. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/943-2022-%D1%80#Text

3. Статут Державної організації «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій», затверджений наказом Міністерства економіки України від 01 квітня 2026 року № 4517. URL: https://nipo.gov.ua/wp-content/uploads/2026/04/statut-ukrnoivi.pdf

4. Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав : Закон України від 15 травня 2018 року № 2415-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2415-19#Text

5. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073-10#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-46

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ПРИ ОСКАРЖЕННІ РІШЕНЬ ЩОДО КОРИГУВАННЯ МИТНОЇ ВАРТОСТІ ТОВАРІВ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРЕДМЕТА ТА МЕЖ ДОКАЗУВАННЯ

Пахолок Юлія Павлівна
доктор філософії в галузі знань «Право»,
доцент кафедри адміністративного права, процесу та митної безпеки,
Державний податковий університет
м. Ірпінь, Україна

Динамічний розвиток зовнішньоекономічної діяльності та гармонізація митного законодавства України зі стандартами Європейського Союзу вимагають високого рівня правової визначеності у взаємовідносинах між імпортерами та митними органами. Практика свідчить, що публічно-правові спори, пов'язані з оскарженням рішень про коригування митної вартості товарів, посідають чільне місце серед усіх митних справ. Лише протягом першого півріччя 2026 року судами розглянуто понад 10 тисяч справ зазначеної категорії [1]. Суть відповідних спорів полягає у системному перевищенні митними органами своїх дискреційних повноважень та безпідставній відмові від використання основного методу оцінки за ціною контракту. У зв'язку з цим виникає необхідність детального з'ясування процесуальних категорій предмета та меж доказування у світлі новітньої судової практики та норм Закону України «Про адміністративну процедуру».

Процесуальна конструкція адміністративного судочинства спирається на принцип презумпції винуватості суб'єкта владних повноважень (ч. 2 ст. 77 Кодексу адміністративного судочинства України). Саме на митний орган покладається процесуальний обов'язок довести законність винесеного рішення про коригування. Разом із тим декларант, керуючись ст. 52, 53 Митного кодексу України (далі – МК України), повинен об'єктивно підтвердити задекларовану вартість первинним пакетом комерційних і розрахункових документів. Правом вимагати додаткові відомості (ч. 3 ст. 53 МК України) контролюючий орган може скористатися виключно за наявності істотних розбіжностей у поданих декларантом документах або наявності сумнівів у їх справжності.

У правовій доктрині підкреслюється, що предмет доказування у митних спорах відрізняється комплексною дворівневою структурою [2]. До нього належать матеріально-правовий і процедурно-

адміністративний рівні. Так, матеріально-правовий (економічний) рівень полягає у встановленні реальності здійсненої господарської операції, перевірці повноти відображення компонентів ціни та відсутності прихованих платежів. У свою чергу, процедурно-адміністративний рівень полягає в оцінці правомірності дій посадових осіб митного органу, включаючи перевірку обґрунтованості висловленого сумніву та послідовності зміни методів оцінки.

Судовий контроль у цій сфері зосереджується на перевірці наявності у митного органу реальних підстав для сумніву в достовірності відомостей імпортера. Реалізуючи принцип свободи контракту, суб'єкти господарювання мають право самостійно встановлювати ціни, надавати дисконти чи реалізовувати товари за акційними програмами. Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду неодноразово наголошував, що суттєве відхилення ціни договору від індикативних показників у відомчих базах даних не є автоматичним свідченням недостовірності декларації, якщо такий порядок ціноутворення узгоджений сторонами [3].

Аналіз процесуальних меж дослідження доказів свідчить, що суди не розглядають як підставу для коригування вартості формальні невідповідності у документах (незначні описки, відмінності у штампах чи транслітерації), якщо вони не змінюють підсумкові числові показники [4, с. 130]. Доказовий тягар щодо існування додаткових витрат імпортера (роялті, комісійні, пакування) покладається виключно на митний орган. При цьому витребування додаткових документів за ст. 53 МК України вимагає від митного органу чіткого обґрунтування, насамперед того, які саме відомості викликали сумнів, чому базовий пакет документів є недостатнім і як конкретні додаткові відомості усунуть ці суперечності [5]. У зв'язку з цим посилання митниці на «невідповідність загальносвітовій практиці» або факт пов'язаності сторін правочину (без доведення її прямого впливу на ціну) визнаються судами протиправними [6].

Важливим елементом предмета доказування є дотримання процедурного принципу послідовності застосування методів визначення митної вартості (ст. 57 МК України). Митний орган зобов'язаний покроково довести неможливість використання кожного з попередніх методів, починаючи від ціни ідентичних товарів і закінчуючи резервним. Процесуальною межею, яка передує винесенню рішення за другорядними методами, є проведення реальних (а не формальних) консультацій між митним органом та декларантом для обміну інформацією [7]. Нехтування цим етапом робить рішення про коригування юридично нікчемним. Застосування алгоритмів Автоматизованої системи аналізу та управління ризиками (АСУР) та

Єдиної автоматизованої інформаційної системи ДМС України дозволяє контролюючому органу сформувати підстави лише для первинного сумніву. Однак відомості з таких баз даних мають виключно інформативний характер. Вони не містять відображення індивідуальних умов конкретного контракту і не можуть підміняти собою безпосереднє дослідження первинних платіжних документів судом або посадовою особою.

Набрання чинності Законом України «Про адміністративну процедуру» суттєво розширило межі судового контролю за дискрецією митних органів. Закон підпорядкував адміністративний розсуд митниці імперативним вимогам обґрунтованості, пропорційності та мотивованості. Відтепер митний орган зобов'язаний проводити слухання декларанта, надавати оцінку кожному його аргументу та детально відображати причини відхилення поданих документів у тексті акта. Відсутність належного мотивування висновків митниці кваліфікується судами як істотне процедурне порушення, що тягне за собою скасування оскаржуваного рішення [8].

Таким чином, судова практика щодо розгляду спорів про коригування митної вартості товарів остаточно змістила фокус з арифметичного перерахунку на перевірку законності та якості адміністративної процедури. Визначальним є дотримання балансу між публічними інтересами держави щодо повноти податкових надходжень та приватними інтересами суб'єктів господарювання щодо захисту від свавільного втручання в договірну ціну.

Література:

1. Звіт щодо стану розгляду судами справ за участі митниць Держмитслужби протягом січня-червня 2026 року. *Офіційний веб-портал Державної митної служби України.* 2026. URL: https://customs.gov.ua/rozgliad-sporiv-u-sudovomu-poriadku (дата звернення: 07.09.2026).

2. Блажівська Н. Судова практика щодо коригування митної вартості товарів. Про ключові підходи та висновки Верховного Суду. *ADVOKAT POST.* 2026. URL: https://advokatpost.com/sudova-praktyka-shchodo-koryhuvannia-mytnoi-vartosti-tovariv-pro-kliuchovi-pidkhody-ta-vysnovky-verkhovnoho-sudu-suddia-vs-blazhivska/ (дата звернення: 07.09.2026).

3. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 12 лютого 2026 року у справі № 460/5068/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/134066507 (дата звернення: 07.09.2026).

4. Рак Ю. Ю. Оскарження рішень митних органів про коригування митної вартості товарів: аналіз судової практики Верховного Суду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2018. Т. 2. № 52. С. 128-133. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/bitstreams/ba00b3e0-e037-4653-8deb-018560ec4255/download (дата звернення: 07.09.2026).

5. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 09 березня 2026 року у справі № 826/24821/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/134698436 (дата звернення: 07.09.2026).

6. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 07 квітня 2026 року у справі № 818/878/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/135527291 (дата звернення: 07.09.2026).

7. Босонченко О. Юридичні нюанси та судова практика щодо рішень про коригування митної вартості товарів. *Юридична компанія «АРМАДА».* 2024. URL: https://armada.law/blog/yurydychni-nyuansy-ta-sudova-praktyka-shhodo-rishen-pro-koryguvannya-mytnoyi-vartosti-tovariv/ (дата звернення: 07.09.2026).

8. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 19 травня 2026 року у справі № 420/29744/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/136644939 (дата звернення: 07.09.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-47

ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО ЯК ІНСТИТУЦІЙНИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Перунова Олена Миколаївна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
м. Харків, Україна

Перспективи розвитку цивільного судочинства в Україні доцільно оцінювати не лише як галузеве вдосконалення порядку розгляду приватноправових спорів, а і певним простором, у якому конституційне

право на судовий захист перетворюється з нормативної декларації на індивідуалізований юридичний результат. Саме через доступність суду, передбачуваність процедур, переконливість мотивування та реальне виконання рішення громадянин формує уявлення про дієвість права загалом. Тому якість цивільного судочинства безпосередньо впливає на легітимність публічної влади, стабільність цивільного обороту та рівень довіри до сучасної правової системи України. Конституційна гарантія судового захисту охоплює можливість оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність органів влади, а завдання цивільного судочинства спрямоване на справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд справ з метою ефективного захисту прав [1; 2].

Так, у науковому вимірі цивільне судочинство слід розглядати як інституційний механізм правової системи з трьома взаємопов'язаними функціями. Перша – правозахисна, оскільки суд поновлює порушене чи оспорюване суб'єктивне право. Друга – нормативно-орієнтаційна: усталена судова практика конкретизує зміст правових приписів і створює для учасників цивільного обороту обґрунтовані очікування. Третя – стабілізаційна, адже процес переводить соціальний конфлікт у формалізовану, мирну й контрольовану процедуру. Сукупність цих функцій дає підстави стверджувати, що цивільний процес не обслуговує правову систему, а відтворює її здатність діяти на засадах верховенства права.

Підкреслимо, що особливо виразно стабілізаційна роль цивільного судочинства проявляється в умовах воєнного стану. Територіальна недоступність окремих судів, переміщення учасників процесу, повітряні тривоги, перебої зв'язку та збільшення кількості спорів, пов'язаних із втратою майна, сімейними відносинами, спадкуванням і відшкодуванням шкоди, перевіряють процесуальну модель на стійкість. Водночас надзвичайні обставини не скасовують вимог незалежності суду, рівності сторін, розумного строку та обов'язковості рішення, закріплених національним законодавством і статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3; 4].

Отже, актуальним критерієм розвитку має бути не формальна безперервність роботи судів, а процесуальна стійкість – спроможність забезпечити належну якість правосуддя під час тривалих суспільних потрясінь.

Слід зазначити, що цифровізація стала одним із головних засобів такої стійкості. Електронний кабінет, подання процесуальних документів в електронній формі, автоматизований розподіл справ, дистанційна участь у засіданні, електронні докази та доступ до судових рішень зменшують залежність правосуддя від фізичної присутності й паперового документообігу. Дослідники слушно пов'язують перспективи електронного судочинства з доступністю правосуддя,

ефективністю комунікації та євроінтеграційним напрямом розвитку України [5, с. 19–24]. Але, водночас цифрова технологія не повинна підміняти цивільну процесуальну форму: юридично значущими залишаються порядок вчинення дії, автентичність волевиявлення, можливість заперечення та судовий контроль.

Звідси випливає принцип технологічно нейтральної процесуальної рівності. Використання цифрового каналу має надавати стороні функціонально рівноцінну можливість подати позицію, дослідити матеріали, поставити питання іншому учасникові та одержати вмотивоване рішення. Якщо особа через інвалідність, відсутність стабільного інтернету, перебування на тимчасово окупованій території або недостатні цифрові навички фактично втрачає доступ до суду, формальна електронізація породжує нову нерівність. Тому збереження альтернативних способів звернення, зрозумілі інтерфейси, технічна допомога та належне повідомлення є не сервісними доповненнями, а складовими справедливого процесу. У сучасній літературі цифровізація обґрунтовано визначається як додана можливість доступу до правосуддя, а не як підстава для звуження традиційних гарантій [6, с. 102–106].

Іншим напрямом впливу цивільного судочинства на правову систему є оновлення доказового права. Відомості з месенджерів, електронної пошти, хмарних сховищ, вебсайтів, реєстрів і цифрових платформ дедалі частіше відображають факти приватноправових відносин. Стаття 100 ЦПК України визнає електронні докази самостійним засобом доказування [2]. Однак практична цінність цифрових даних залежить від можливості встановити їх походження, цілісність, час створення та зв’язок із конкретною особою. Потрібен єдиний функціональний стандарт перевірки електронного доказу, заснований не на назві носія, а на оцінюванні автентичності, цілісності, доступності для дослідження й процесуальної добросовісності способу одержання.

Таким чином, застосування штучного інтелекту становить наступний етап технологічної трансформації. Алгоритмічні засоби можуть допомагати у пошуку практики, систематизації матеріалів, перекладі та підготовці проектів технічних документів, однак не можуть перебирати функцію правосуддя. Рішення у цивільній справі є актом державної влади, що потребує індивідуальної оцінки доказів, відкритого мотивування та персональної відповідальності судді. Розвиток цифрового судочинства вже розглядається науковцями як поєднання технічної модернізації з необхідністю захисту процесуальних гарантій [7, с. 3–10; 8, с. 38–44].

Відтак допустимість інструментів штучного інтелекту має визначатися принципами допоміжності, прозорості, перевірюваності та заборони дискримінаційного впливу.

Також, не менш важливим є мотивування судового рішення. У цифровому інформаційному середовищі рішення функціонує одночасно як індивідуальний акт захисту, джерело орієнтирів для правозастосування та публічний доказ підзвітності судової влади. Його переконливість залежить не від обсягу цитованих норм, а від видимого логічного зв'язку між вимогами сторін, установленими фактами, оцінкою доказів і правовим висновком. Європейський стандарт справедливого суду пов'язує ефективний доступ до правосуддя з практичною можливістю бути почутим та одержати відповідь на істотні аргументи [4]. Тому підвищення стандарту мотивування сприяє не лише законності конкретного рішення, а й узгодженості всієї правової системи.

Отже, завершальним показником дієвості цивільного судочинства є виконання рішення. Невиконане рішення перетворює процесуальні гарантії на формальність і руйнує зв'язок між судовим захистом та реальним поновленням права. У цьому аспекті розвиток цивільного процесу має охоплювати взаємодію суду, виконавців, державних реєстрів, банків та інших суб'єктів, від яких залежить реалізація припису судового акта. Водночас автоматизація виконавчих процедур повинна супроводжуватися пропорційністю обмежень, захистом персональних даних і можливістю оперативного судового контролю. Запропонований підхід дозволяє сформулювати поняття процесуальної стійкості правової системи України як її здатності за звичайних і кризових умов забезпечувати безперервний, доступний, технологічно надійний та справедливий судовий захист із реальним виконанням рішення. Структурними елементами такої стійкості є інституційна незалежність суду; доступність звернення; рівність цифрових і традиційних каналів участі; достовірність електронного доказування; людино центричне використання алгоритмів; належне мотивування; своєчасність і виконуваність судового акта.

Таким чином, розвиток цивільного судочинства впливає на сучасну правову систему України через перетворення абстрактних правових цінностей на повсякденну практику захисту людини. Його подальша модернізація має оцінюватися не кількістю електронних сервісів або швидкістю окремої процесуальної дії, а тим, чи посилює вона справедливість, доступність, передбачуваність і результативність правосуддя. Пріоритетами повинні стати єдиний стандарт перевірки електронних доказів, гарантії цифрової інклюзії, нормативні межі допоміжного застосування штучного інтелекту, удосконалення мотивування рішень і технологічно узгоджене виконання. Саме така модель робить цивільне судочинство не пасивним відображенням змін у правовій системі, а одним із провідних інструментів її стійкого демократичного розвитку.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 13.09.2026).

2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 13.09.2026).

3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 13.09.2026).

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 13.09.2026).

5. Богатчук Д. Перспективи розвитку електронного судочинства в Україні. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2025. Т. 15. С. 19–44. DOI: https://doi.org/10.18523/2617-2607.2025.15.19-44 .

6. Шминдрук О. Ф., Балагур Ю. С. Забезпечення права на доступ до правосуддя в умовах цифровізації цивільного судочинства. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2025. № 16. С. 102–108.

7. Парасюк В. М., Онишко О. Б., Бориславський Р. А. Теоретико-правові засади електронного судочинства в цивільному процесі України: сучасні виклики. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2025. № 1. С. 3–10. DOI: https://doi.org/10.32782/2311-8040/2025-1-1 .

8. Мелянчук М. Цифровізація цивільного судочинства: новели та перспективи. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2025. № 129. С. 38–44. DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/1.129-7 .

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-48

ДО ПИТАННЯ ПРО УГОДУ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ МЕДІАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Позов Денис Аполлонович
доктор філософії у галузі права,
старший науковий співробітник
Науково-дослідницький інститут публічного права
м. Київ, Україна

Закон України «Про медіацію» закріпив обов'язок сторін виконувати угоду за результатами медіації в порядку і строки, встановлені самою угодою. Водночас така угода Законом України «Про виконавче провадження» не віднесена до виконавчих документів. Тому практична цінність медіації залежить не лише від досягнення домовленості, а й від юридичної визначеності її умов та наявності механізму захисту у випадку невиконання.

Угода за результатами медіації є самостійним засобом фіксації погодженого сторонами рішення. Закон допускає її усну або письмову форму, однак правова кваліфікація результату медіації має залежати від змісту конкретних умов. Якщо домовленість спрямована на виникнення, зміну чи припинення приватних прав та обов'язків, вона має ознаки дво- або багатостороннього правочину і повинна відповідати вимогам цивільного законодавства щодо змісту, форми, дієздатності та вільного волевиявлення сторін. У науково-практичному коментарі до Закону України «Про медіацію» така угода характеризується як правочин, переважно консенсуальний договір, що може мати письмову чи усну форму, не є мировою угодою, але може бути її частиною та є обов'язковою для виконання сторонами медіації [1, с. 61-62].

Відмітимо, що Закон України «Про медіацію», закріплюючи норму про можливість усної форми угоди за результатами медіації, передбачає, що у спірних земельних та трудових відносинах, які можуть бути предметом медіації, угода за результатами медіації має лише письмову форму. На нашу думку, в Законі України «Про медіацію» доцільно було б розширити перелік спірних відносин, у яких укладається угода за результатами медіації в письмовій формі.

Відмітимо також і те, що для її виконуваності особливе значення має зміст письмового документа. Загальні вимоги до змісту угоди викладені в ст. 21 Закону України «Про медіацію». Тож, угода повинна містити достатні ідентифікаційні дані сторін та їх представників, чітко визначені обов'язки, способи й строки їх виконання, послідовність дій та наслідки

невиконання чи неналежного виконання. Разом з тим, формулювання на кшталт «у розумний строк» або «за першої можливості» доцільні лише тоді, коли встановлено об'єктивний критерій, за яким можна визначити момент належного виконання або прострочення. Отже, юридична визначеність умов є передумовою реального виконання домовленостей.

Обов'язковість угоди, однак, не тотожна можливості її безпосереднього примусового виконання. Як вже зазначалося, Закон України «Про виконавче провадження» не відносить угоду за результатами медіації до виконавчих документів, а процесуальне законодавство не передбачає загального механізму її затвердження судом, аналогічного затвердженню мирової угоди. І.В. Давидова підкреслює, що ухвала про затвердження мирової угоди є виконавчим документом, тоді як звичайна угода за результатами медіації не проходить судового контролю і в разі порушення переважно потребує окремого звернення за захистом [2, с. 122]. Таким чином, невиконання вже досягнутих домовленостей здатне породити новий спір.

Водночас угода за результатами медіації не позбавлена юридичного значення. Наслідки порушення її умов залежать від правової природи конкретних положень. Сторони можуть погодити неустойку, компенсацію додаткових витрат, дострокове настання строку платежів, повернення майна, відновлення первісної вимоги чи повторну медіацію. Проте не всі домовленості придатні для примусового забезпечення. Умови про вибачення, конструктивну комунікацію або інші особисті та морально-етичні дії мають іншу природу, ніж чітко визначені майнові чи організаційні обов'язки.

Окремого значення набуває співвідношення результату медіації з процесуальними способами завершення судового спору. Досягнення домовленості не породжує автоматично одного процесуального наслідку. В.М. Короленко, дослідивши цивільні справи 2022–2024 років, у яких провадження зупинялося для медіації, зафіксував завершення спорів шляхом залишення позову без розгляду, затвердження мирової угоди та прийняття відмови від позову [3, с. 102]. Це підтверджує відмінність між матеріальним результатом медіації та процесуальною формою завершення конкретної справи.

Найвищий рівень юридичного захисту значущих домовленостей може забезпечувати їх трансформація у передбачений законом титул: мирову угоду, або інший документ, що має самостійну виконавчу силу. При цьому така трансформація не повинна призводити до розкриття всього змісту медіації. Принцип конфіденційності вимагає відокремлювати положення, необхідні для юридичного оформлення та можливого примусового виконання, від переговорних пропозицій, мотивів поступок та інших конфіденційних домовленостей.

Перспективним напрямом удосконалення правового регулювання є запровадження окремої процедури надання письмовій угоді за результатами медіації виконавчої сили за спільною заявою сторін без повторного розгляду первісного спору. Судовий контроль у такому випадку міг би охоплювати добровільність волевиявлення, повноваження сторін, законність і визначеність умов та відсутність порушення прав третіх осіб. Виконавчу силу доцільно надавати лише тим положенням, що містять чіткі юридичні обов'язки і можуть бути предметом примусового виконання; особисті, моральні й конфіденційні домовленості мають залишатися поза межами виконавчого провадження.

Угода за результатами медіації є самостійним цивільно-правовим інструментом фіксації домовленостей сторін, проте її обов'язковість не означає автоматичної виконавчої сили. Ефективність такого документа залежить від чіткої правової кваліфікації його положень, визначених строків і способів виконання та, за потреби, трансформації юридично значущих умов у передбачений законом виконавчий титул. Спеціальна спрощена процедура надання виконавчої сили письмовим медіаційним домовленостям могла б посилити результативність медіації без втрати її добровільного і конфіденційного характеру.

Література:

1. Закон України «Про медіацію»: науково-практичний коментар. Судова практика. Зразки документів. Вид. 2-е доп. і перероб. / за заг. ред. О.О. Кармази, Д.В. Кушерець, Т.В. Федоренко, Г. Домінгос. К.: ВДК «Університет «Україна», 2025. 350 с.

2. Давидова І.В. Медіація чи мирова угода: особливості застосування при вирішенні спорів. Правова позиція. 2023. № 3 (40). С. 119-122.

3. Короленко В.М. Медіація під час судового провадження в контексті справедливості розгляду і вирішення цивільних справ. Приватне право і підприємництво. 2024. Вип. 24. Ч. 1. С. 95-105.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-49

ЩОДО ЕВОЛЮЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРИНЦИПУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ АДВОКАТУРИ

Полюшко Андрій Михайлович
кандидат юридичних наук, член-кореспондент
Академії адміністративно-правових наук, адвокат
м. Луцьк, Україна

Еволюція правового статусу української адвокатури дає підстави умовно виокремити три основні етапи її інституційного становлення.

Перший охоплює радянський період, для якого була характерна фактична підконтрольність адвокатури державі.

Другий пов'язаний із дією Закону України «Про адвокатуру» 1992 року, який усунув пряме організаційне підпорядкування адвокатури Міністерству юстиції, однак зберіг окремі елементи державного впливу, зокрема через систему кваліфікаційно-дисциплінарних комісій, наділених делегованими державою публічними повноваженнями.

Третій, сучасний, етап розпочався з ухваленням Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року № 5076-VI, яким було закріплено модель адвокатури як недержавного самоврядного інституту та усунуто попередню конструкцію делегування державних повноважень її органам [2].

Логічним завершенням цієї еволюції стало конституційне закріплення незалежності адвокатури. Законом України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII Конституцію України доповнено статтею 131-2, відповідно до якої для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура, незалежність якої гарантується, а засади її організації та діяльності визначаються законом [3]. Принципове значення має й системне розташування цієї норми у розділі VIII «Правосуддя» поряд із положеннями, що визначають засади функціонування судової влади та прокуратури. Така конституційна архітектура відображає особливе місце адвокатури у механізмі правосуддя: залишаючись організаційно відокремленою від державної влади, вона водночас виконує функцію, без якої належна реалізація права на судовий захист і справедливий суд була б істотно ускладнена.

На законодавчому рівні конституційний принцип незалежності конкретизовано, передусім, у статті 5 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», відповідно до якої адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, а держава створює належні умови для її

діяльності та забезпечує дотримання гарантій адвокатської діяльності [1]. Цю нормативну конструкцію доповнюють положення статей 7, 22, 23 та 43–58 Закону, які визначають організаційні форми здійснення адвокатської діяльності, професійні права адвоката, гарантії адвокатської діяльності та засади функціонування системи адвокатського самоврядування [1; 4, с. 71]. У своїй сукупності ці приписи формують нормативну основу як індивідуальної професійної незалежності адвоката, так і інституційної автономії адвокатури.

Література:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 27. Ст. 282. Електронний ресурс: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17 (дата звернення 28.08.2026).

2. Ставнійчук М. Адвокатура України: європейське майбутнє чи знову у радянщину?! NV. 2024. 4 квітня. Електронний ресурс: URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/events/zakon-pro-advokaturu-yuristka-pro-perevagi-sistemi-advokaturi-i-zagrozi-u-razi-zmin-jiji-roboti-50406641.html. (дата звернення 28.08.2026).

3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Електронний ресурс: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. (дата звернення 28.08.2026).

4. Вільчик Т. Б. Реалізація принципу незалежності професійної діяльності адвокатів у взаєминах з державною владою. Вісник Академії адвокатури України. 2014. Т. 11. № 2(30). С. 63–73. Електронний ресурс: URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/81a587c0-44a5-4548-a1ec-dc765ce63f72/content. (дата звернення 28.08.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-50

ПРОБЛЕМАТИКА ОЦІНКИ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ ВИСНОВКІВ ТА МЕЖ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У СУДОЧИНСТВІ

Рубець Катерина Володимирівна
старший судовий експерт лабораторії почеркознавчих та технічних досліджень документів,
Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України
м. Львів, Україна

Ефективний розвиток правової системи України безпосередньо залежить від якості та об'єктивності здійснення правосуддя. У сучасних умовах, коли процеси доказування стають дедалі складнішими та потребують глибокого аналізу, суди все частіше спираються на висновки судових експертів. Відповідно до базових засад процесуального законодавства України, жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили, а висновок експерта підлягає оцінці за внутрішнім переконанням судді, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі матеріалів.

Проблематика оцінки судово-експертних висновків та меж використання спеціальних знань у судочинстві не є новою і традиційно перебуває в центрі уваги правової науки. Вагомий внесок у дослідження гносеологічних та процесуальних аспектів експертної діяльності зробили такі провідні вчені-криміналісти та процесуалісти, як В. Ю. Шепітько, В. М. Тертишник, В. А. Журавель, М. А. Погорецький, О. Г. Яновська, Н. І. Клименко та інші.

В іноземній і українській спеціальній літературі науковці неодноразово намагалися розв'язати проблеми об'єктивної оцінки достовірності висновку експерта [1, с. 51]. Проте, незважаючи на ґрунтовну теоретичну базу, поява новітніх об'єктів дослідження та ускладнення експертних методик лише загострюють ключовий системний виклик правосуддя. Ця фундаментальна проблема зводиться до гносеологічного парадоксу: суддя має юридичний обов'язок оцінити всебічність, повноту, об'єктивність та безпосередність результатів дослідження, проведеного із застосуванням спеціальних знань, якими сам не володіє.

Слід наголосити, що перевірка необхідна для того, щоб потім правильно оцінити та використати висновок експерта. Тому перевірка

висновку експерта тісно переплітається з його оцінкою, їх не можна відривати одне від іншого [2, с. 61].

Особливої ваги цей нерозривний зв'язок набуває тоді, коли постає питання про необхідність призначення додаткової або повторної експертизи. Наприклад, під час дослідження складних об'єктів – ознак зміненого віком почерку, слідів згенерованих штучним інтелектом документів, або ж при встановленні ступеня схожості нетрадиційних (орнаментних чи голографічних) торговельних марок – суд не може обмежитися поверхневим оглядом. Якщо в процесі всебічної перевірки виявляється неповнота висновку (не досліджені всі надані матеріали, відсутні відповіді на окремі питання), це є прямою процесуальною підставою для призначення додаткової експертизи. Натомість, якщо перевірка виявляє необґрунтованість суперечності між дослідницькою частиною та підсумками, або ж виникають фундаментальні сумніви у правильності висновку, суд призначає повторну експертизу, проведення якої доручається вже іншому експертові.

Також на практиці складнощі з повноцінною перевіркою дослідницької частини висновку породжують низку негативних тенденцій:

по-перше, спостерігається підміна сутнісної оцінки доказу формальною. Не маючи фахової можливості перевірити правильність застосованих методик чи алгоритмів, суди часто зводять оцінку експертного висновку виключно до перевірки його формальних реквізитів. Увага звертається на наявність підпису про попередження про кримінальну відповідальність, кваліфікацію експерта та правильність оформлення вступної частини. При цьому ключовий розділ – дослідницька частина – нерідко залишається поза глибоким судовим аналізом. Оцінюючи висновок наприклад експертизи у сфері інтелектуальної власності, судді фокусуються переважно на підсумкових відповідях, оминаючи складний графічний, звуковий чи семантичний аналіз. У результаті, якщо процесуально документ оформлений бездоганно, суд приймає його як належний доказ;

по-друге, виникає ілюзія «абсолютної істини» висновку судового експерта. У судовій практиці існує небезпечна тенденція перекладання відповідальності за прийняття рішення у справі на судового експерта. Якщо у матеріалах наявний категоричний висновок, суди вкрай рідко наважуються ухвалити рішення всупереч йому;

по-третє, гострою залишається проблема оцінки конкуруючих висновків. Найбільші складнощі виникають тоді, коли сторони надають суду кілька висновків із діаметрально протилежними результатами. Не володіючи критеріями наукової валідації, суду вкрай важко мотивувати надання переваги одному доказу над іншим. У таких випадках призначення

повторної експертизи стає не стільки інструментом пошуку істини, скільки механізмом виходу з процесуального глухого кута, що часто призводить до критичного затягування строків розгляду справи та порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3];

по-четверте, поширеною проблемою є вихід експерта за межі своїх спеціальних знань та вирішення ним питань права. Нерідко під час формулювання висновків експерти вдаються до правової кваліфікації діянь або роблять категоричні твердження, що стосуються суто питань права. Приймаючи такі висновки, суди фактично делегують експерту свої виключні повноваження щодо правової оцінки обставин справи, що є грубим порушенням засад судочинства;

по-п'яте, критичне відставання експертних методик від стрімкого розвитку технологій. Сьогодні суди дедалі частіше стикаються зі справами, що стосуються використання штучного інтелекту, складних промислових зразків чи цифрових слідів. Проте бази методик часто містять застарілі алгоритми, які не адаптовані до новітніх об'єктів. Експерти змушені застосовувати аналогії, що ставить під сумнів наукову валідацію результатів, а суд позбавлений інструментів для перевірки релевантності таких підходів;

по-шосте, термінологічна неоднозначність та надмірна перевантаженість висновків специфічною термінологією. Часто дослідницька частина висновку формулюється настільки вузько-спеціалізованою мовою, що стає абсолютно незрозумілою. Це унеможливлює реалізацію принципу гласності: учасники справи не можуть ефективно опонувати експерту або ставити йому уточнюючі запитання, оскільки просто не розуміють логіки його міркувань.

Підсумовуючи, вищенаведене можна сказати, що ефективний розвиток правової системи в сучасній Україні вимагає переходу до нової парадигми взаємодії суду та судової експертизи. Нагальною потребою стає налагодження тіснішої та системної взаємодії між експертними установами та судами – зокрема через запровадження механізмів попереднього консультативного супроводу, спільних науково-практичних платформ для обговорення новітніх методик та оперативної адаптації експертної практики до викликів часу. Інструментом подолання розриву між спеціальними знаннями та суддівським розсудом має стати як ця тісна взаємодія, так і закріплення на рівні процесуальних кодексів чітких критеріїв перевірки наукової надійності доказів. Судово-експертний висновок повинен залишатися вагомим джерелом доказової інформації, яке підлягає ретельній та всебічній перевірці судом у сукупності з іншими матеріалами справи, а не підміняти собою акт правосуддя. Лише за умови свідомого, критичного

аналізу та злагодженої комунікації між судом і експертною спільнотою держава здатна гарантувати об'єктивність і верховенство права.

Література:

1. Щербаковський М., Проценко А. Оцінка результатів експертного дослідження на підставі ймовірнісного підходу (за матеріалами закордонних публікацій). Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2023. Вип.1 (30). С. 50–69. DOI: 10.32353/khrife.1.2023.04.

2. Циркаль В. Перевірка та оцінка висновку експертизи на досудовому слідстві і у суді // Право України. – 2005. – № 8. – С. 60-62.

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 илистопада 1950 р. (з протоколами). Верховна Рада України: Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-51

ПРІОРИТЕТ ПРАВ ЛЮДИНИ У КРИЗОВИХ УМОВАХ

Савайда Олена Іванівна
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри загальноправових дисциплін факультету № 1,
Львівський державний університет внутрішніх справ
м. Львів, Україна

У сучасному світі кризові явища стали невід'ємною частиною розвитку суспільства і держави. Збройні конфлікти, надзвичайні ситуації, пандемії та інші виклики створюють серйозні загрози не лише для безпеки держави, але й для реалізації прав і свобод людини та громадянина. У таких умовах особливо гостро постає питання про співвідношення державних інтересів і прав людини, та їхнього забезпечення. Незважаючи на складність ситуації, міжнародне право закріплює принцип, відповідно до якого права людини залишаються найвищою цінністю навіть у кризових умовах.

Пріоритет прав людини є одним із базових принципів сучасного міжнародного права, який зберігає свою дію навіть у періоди криз – збройних конфліктів, надзвичайних станів, техногенних катастроф чи пандемій. Саме в таких умовах виникає найбільший ризик звуження або порушення прав людини, оскільки держави прагнуть посилити контроль, але важливо тут відмітити, що він (контроль) повинен бути

застосований в першу чергу для того, щоб забезпечити безпеку та захист прав людини. Також, як і держава, так і саме міжнародне право виходить із презумпції, що права людини мають універсальний характер і не можуть бути довільно скасовані навіть у надзвичайних обставинах [1].

Міжнародно-правові акти передбачають можливість обмеження прав людини у кризових умовах через механізм дерогації. Зокрема, стаття 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (МПГПП) дозволяє державам відступати від своїх зобов'язань у випадку надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації, але лише в межах, які є строго необхідними. Аналогічні положення закріплені у статті 15 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [2]. Важливо, що такі заходи мають бути офіційно проголошені та відповідати принципам міжнародного права.

Водночас міжнародне право чітко визначає перелік прав, які не підлягають обмеженню навіть у надзвичайних умовах. До таких належать право на життя, заборона катувань, рабства та принцип законності покарання. Ці права мають абсолютний характер і є невід'ємними складовими людської гідності. Їх закріплення в міжнародних актах свідчить про те, що навіть у кризових ситуаціях держава не може виходити за межі базових гуманістичних стандартів [3].

Одним із ключових принципів застосування обмежень прав людини є принцип пропорційності. Він означає, що будь-які обмеження повинні бути необхідними, адекватними та співмірними загрозі. Держава не може застосовувати надмірні заходи або використовувати кризу як привід для необґрунтованого обмеження прав і свобод. Пропорційність виступає гарантією від зловживань владою та забезпечує баланс між інтересами держави і правами особи [4].

У період збройних конфліктів та під час війни важливе значення має взаємодія міжнародного права в площині прав людини та міжнародного гуманітарного права. Останнє встановлює спеціальні правила щодо захисту цивільного населення, поранених, військовополонених. Таким чином, навіть під час війни діють обмеження щодо методів і засобів ведення бойових дій, а також гарантії гуманного поводження з особами, які не беруть участі у воєнних діях [5], що свідчить про піклування навіть за таких надзвичайно жорстоких діянь, щоб права людини та громадянина були дотримані на належному та гідному рівнях.

Контроль за дотриманням прав людини у кризових умовах здійснюється міжнародними судовими та квазісудовими органами. Зокрема, Європейський суд з прав людини перевіряє, чи були дії держави обґрунтованими, чи існувала реальна загроза та чи не було перевищено межі необхідного втручання. Судова практика відіграє

важливу роль у формуванні стандартів захисту прав людини та недопущенні їх свавільного обмеження [6].

Отже, пріоритет прав людини у кризових умовах полягає у збереженні їх фундаментального значення навіть за наявності надзвичайних загроз. Хоча міжнародне право допускає тимчасові обмеження, воно встановлює чіткі межі таких заходів і гарантує захист основоположних прав. Це забезпечує баланс між потребами безпеки держави та необхідністю збереження людської гідності як найвищої соціальної цінності.

Забезпечення балансу між потребами національної безпеки та дотриманням прав людини є одним із ключових завдань сучасної держави. Ефективне функціонування міжнародних механізмів контролю та дотримання принципу верховенства права виступають гарантіями недопущення зловживань і забезпечення належного рівня захисту особи. Саме тому пріоритет прав людини повинен залишатися незмінним орієнтиром навіть у періоди війни, криз та надзвичайних ситуацій.

В умовах сучасних глобальних криз пріоритет прав людини виступає фундаментальною засадою функціонування демократичної держави та критерієм оцінки її правової зрілості. Особливо гостро це питання проявляється в умовах повномасштабної війни в Україні, коли держава змушена одночасно забезпечувати національну безпеку та гарантувати дотримання основоположних прав і свобод людини. Воєнний стан, масове внутрішнє переміщення населення, руйнування цивільної інфраструктури, депортація громадян та численні воєнні злочини створюють безпрецедентні виклики для системи захисту прав людини. Водночас саме в кризових умовах право на життя, гідність, свободу та особисту недоторканність набувають особливої цінності як базові орієнтири правової держави.

Український досвід засвідчує, що ефективний захист прав людини неможливий без консолідації державних інституцій, громадянського суспільства та міжнародної спільноти. Важливу роль у цьому процесі відіграють волонтерські ініціативи, правозахисні організації, цифрові OSINT-спільноти та міжнародні механізми документування воєнних злочинів. Саме завдяки їхній діяльності забезпечується фіксація порушень міжнародного гуманітарного права, ідентифікація постраждалих осіб та формування доказової бази для міжнародного правосуддя. Україна сьогодні демонструє приклад того, як навіть в умовах війни суспільство здатне зберігати орієнтацію на демократичні цінності та принцип верховенства права.

Отже, пріоритет прав людини у кризових умовах повинен розглядатися не як декларативний принцип, а як стратегічна основа державної політики та міжнародної безпеки. Для України це питання має

не лише правове, а й цивілізаційне значення, оскільки боротьба за державний суверенітет нерозривно пов'язана із захистом людської гідності та свободи. Подальший розвиток механізмів правового захисту, міжнародного співробітництва та цифрової безпеки стане важливою передумовою не лише подолання наслідків війни, але й формування стійкої системи гарантування прав людини у післявоєнний період.

Література:

1. Новак М. Коментар до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. *Європейський журнал міжнародного права* , том 18, випуск 1, 2007 р., ст. 220–224, https://doi.org/10.1093/ejil/chm010
2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. – Т. 3 : К – М. 792.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Конвенція ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97 р.
4. Арай-Такахаші Ю. Доктрина поля розсуду та принцип пропорційності в судовій практиці ЄСПЛ . Антверпен: Intersentia, 2002. 300 с.
5. Права людини у міжнародному праві : підручник / за заг. ред. канд. юрид. наук, доцента А. В. Войціховського; [Бакумов О. С., Варунц Л. Д., Войціховський А. В., Гудзь Т. І. та ін.]; передм. А. В. Войціховський. Харків : ООО «Планета– Принт», 2021. 404 с.
6. Савайда О.І. Міжнародний захист прав людини України: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. О.Б. Онишко. Львів: ЛьвДУВС, 2022. 540 с.
7. Rainey B., McCormick P., Ovey C. Jacobs, White, and Ovey: The European Convention on Human Rights. 7th ed. Oxford : Oxford University Press, 2017. 712 p.
8. Вступ до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод / Офіс Ради Європи в Україні. Київ : Рада Європи, 2017. 74 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-52

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У СУДОВІЙ ЕКСПЕРТИЗІ: ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ТА ПРАВОВІ ВИКЛИКИ

Савчук Олена Юріївна
завідувач лабораторії почеркознавчих
та технічних досліджень документів,
Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України
м. Львів, Україна

Кілька років тому питання використання штучного інтелекту у судово-експертній діяльності розглядалося переважно в теорії та сприймалося як один з потенційно перспективних напрямків розвитку. Сьогодні питання його практичного застосування набуло реальних форм, адже на практиці використовуються технології комп'ютерного розпізнавання зображень, текстів, голосу, виявлення фактів цифрової обробки значних масивів інформації тощо. Враховуючи це, вже ніхто не ставить питання, чи можна буде використовувати штучний інтелект при проведенні судових експертиз та експертних досліджень. Відповідь на це питання є однозначною і позитивною. Виникає тільки питання щодо меж, умов та правових підстав його застосування.

Відповідно до змісту ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» судова експертиза ґрунтується на спеціальних знаннях, а одним із її завдань є забезпечення правосуддя незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою з максимальним використанням досягнень науки і техніки [1]. В щоденній роботі фахівці різних експертних спеціальностей активно використовують досягнення науки і техніки, тому технології штучного інтелекту також можуть розглядатися як один із сучасних інструментів розвитку експертної діяльності.

Можливості застосування штучного інтелекту у судовій експертизі насамперед пов'язані із максимально швидкою обробкою великих масивів інформації та виявлення закономірностей, які складно встановити традиційним шляхом, наприклад, шляхом звичайного візуального аналізу. Під час дослідження документів алгоритми можуть використовуватися для аналізу зображень, виявлення ознак цифрової обробки, порівняння фрагментів документів, аналізу текстів та ін. У судовій портретній експертизі можна проводити автоматизований аналіз антропометричних та інших ознак; у фоноскопічній експертизі йдеться про обробку та порівняння характеристик мовлення; у

комп'ютерно-технічній– про пошук та систематизацію інформації у великих масивах цифрових даних.

Особливе значення штучний інтелект може мати у тих видах експертних досліджень, де аналізується велика кількість однотипної інформації. Судовий експерт може мати обмежені можливості щодо одночасної обробки великих масивів даних, тоді як алгоритм здатний здійснювати таку обробку за хвилини. Це ніяким чином не означає, що комп'ютер є більш компетентним, ніж експерт. Перевага полягає лише в тому, що алгоритм може виконувати технічно складну або тривалу в часі частину роботи. Він звільняє експерта від значної кількості механічних завдань, надаючи йому час і можливість зосередитися на оцінці отриманих результатів, тобто, власне прийти до висновку та відповісти на поставлені питання.

Однозначно не може йти мова про штучний інтелект як про «замінник» фахівця; його варто розглядати тільки як допоміжний інструмент в роботі атестованого судового експерта. Висновок як інтелектуальний підсумок наукового дослідження та висновок експерта як документ повинні залишатися результатом професійної діяльності особи, яка володіє відповідними спеціальними знаннями, обізнана із відповідними методами роботи та методиками, має навики використання інструментів та технологій, усвідомлює можливості та обмеження використаного алгоритму, здатна обґрунтувати отриманий результат.

Розуміти це важливо і з професійної експертної, і з правової точки зору. Висновок експерта відповідно до чинного процесуального законодавства є одним із джерел доказів, тому спосіб його отримання повинен відповідати вимогам щодо належності, допустимості, достовірності та можливості перевірки доказової інформації. Якщо дослідження (або навіть певна його частина) здійснюється за допомогою алгоритмів штучного інтелекту, може виникнути питання, яким чином можна перевірити застосування цього алгоритму і його результати.

І тут виникає серйозний ризик, який в літературі називають проблемою або ефектом «чорної скриньки». ШІ базується на складних математичних моделях, логіка яких не завжди є очевидною для звичайного користувача. У судово-експертній діяльності недопустимо, щоб висновок експерта був незрозумілим і необгрунтованим, а сам судовий експерт не міг пояснити, як дійшов до певного результату. Відомо, що сумніви в обгрунтованості висновку можуть бути підставою для призначення повторної експертизи. Так висновок експерта може не бути визнаний як доказ і втратити свою процесуальну допустимість.

З цим ефектом безпосередньо пов'язана проблема відтворюваності. У «традиційному» експертному дослідженні експерт вказує застосовану методику, описує послідовність дослідження, зазначає використані

прилади та отримані результати. Виходячи з цієї логіки, при використанні ШІ треба було б додатково фіксувати який програмний засіб застосовано, його версію, вихідні дані та інші параметри, які могли вплинули на результат. Але навіть наявність цієї інформації не виключає, що при повторному дослідженні інший або навіть той самий агент ШІ не прийде до іншого результату.

Важливою є також якість тих даних, на яких навчалася система, бо від них залежить отриманий результат. Алгоритм може демонструвати високу точність роботи з даними, подібними до тих, на яких він навчався. Натомість якщо досліджуваний об'єкт буде мати інші характеристики, вірогідність помилкового висновку зростає в рази. Це не так страшно при розв'язуванні шкільної задачі, але для судової експертизи це може мати серйозні наслідки. Адже йдеться про те, що на підставі неправильного висновку може бути постановлено неправильне рішення, притягнуто до відповідальності невинну особу, встановлено неіснуючий юридичний факт тощо, а все це безпосередньо впливає на людину, захист її прав та свобод.

Оскільки європейські країни раніше за нас стикнулися з усіма вищевказаними проблемами, то і певні спроби їх подолання були ними запропоновані трохи раніше. Так, Регламент Європейського Союзу 2024/1689, відомий як Artificial Intelligence Act [2], відносить окремі системи штучного інтелекту, що застосовуються у правоохоронній діяльності та можуть впливати на оцінку доказів, до високо ризикових. Цей документ виходить з того, що у сферах, дотичних до прав та свобод людини, особливого значення набувають надійність, прозорість, точність та наявність дієвого контролю.

При цьому європейське законодавство не передбачає абсолютної заборони на використання штучного інтелекту у сфері правосудді. Більше того, сучасні технології можуть використовуватися у професійній діяльності, проте остаточне прийняття рішення, що має чи може мати юридичне значення, залишається за людиною. Саме такий принцип закріплений у підході ЄС до використання штучного інтелекту в сфері правосуддя.

Штучний інтелект не повинен розглядатися як альтернатива судовому експерту. Його основне призначення у цій сфері полягає у розширенні можливостей людини, яка володіє спеціальними знаннями. Саме поєднання професійного досвіду експерта та можливостей сучасних технологій може забезпечити підвищення ефективності, точності та об'єктивності судово-експертних досліджень. Водночас чим більш значущим є вплив алгоритму на результат експертизи, тим вищими повинні бути вимоги до його наукової обґрунтованості, прозорості, перевірюваності та контролю з боку людини. За таких умов використання штучного інтелекту може стати одним із

важливих напрямів модернізації судової експертизи та розвитку правової системи України.

Література:

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. https://zakon.rada.gov.ua/go/4038-12 (дата звернення: 10.09.2026).
2. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) / https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689 дата звернення: 10.09.2026).
3. Kaplan J. Artificial Intelligence: What Everyone Needs to Know. New York : Oxford University Press, 2016.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-53

ПРАВОВІ ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Сапарова Анастасія Олександрівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу,
Державний торговельно-економічний університет
м. Київ, Україна

Європейська інтеграція України зумовлює якісно новий етап трансформації національної правової системи. Якщо традиційно правові запозичення розглядалися переважно як один із механізмів розвитку права, то сучасні інтеграційні процеси перетворюють їх на важливий інструмент системного наближення українського законодавства до права Європейського Союзу.

Важливим етапом у цьому процесі стало набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 1 вересня 2017 р. Угода визначила широке коло напрямів політичної асоціації та економічної інтеграції, а також передбачила наближення законодавства України до права ЄС у визначених сферах [1]. Сьогодні цей процес набув нового змісту у зв'язку з офіційним початком переговорів щодо вступу України до ЄС 25 червня 2024 р. та завершенням скринінгу переговорних розділів у вересні 2025 р. [2].

Особливого значення набуває питання про природу правових запозичень та межі можливості перенесення правових конструкцій з однієї правової системи до іншої. Класичним теоретичним підґрунтям дослідження правових запозичень є концепція правових трансплантантів, запропонована Аланом Ватсоном. Учений виходив із того, що значна частина розвитку правових систем відбувається шляхом запозичення вже існуючих норм та юридичних інститутів із інших правопорядків [3]. На думку А. Ватсона, можливість перенесення правових конструкцій між різними суспільствами є одним із важливих чинників історичного розвитку та модернізації права.

Водночас подальший розвиток порівняльного правознавства продемонстрував обмеженість уявлення про правове запозичення як просте перенесення нормативної конструкції. Показовою у цьому аспекті є концепція П'єра Леграна, який критично переосмислив саму можливість існування «правових трансплантантів». Учений звернув увагу на нерозривний зв'язок права з культурним, історичним, мовним та соціальним контекстом конкретного суспільства [4].

Ці положення можуть бути розвинені через концепцію несамодостатності права, запропоновану О. Ткаченком. Учений звертає увагу на фундаментальну проблему порівняльного правознавства – співвідношення універсальності та сингулярності права. На його думку, як універсалістський, так і сингулярний підходи фактично виходять із парадигми самодостатності права, тоді як перспективним напрямом розвитку порівняльно-правового дискурсу є концептуалізація несамодостатності права [5, с. 77–79].

Концепція несамодостатності права має особливе методологічне значення. Вона дозволяє розглядати звернення до іншої правової системи не лише як пошук готової нормативної моделі для її подальшого перенесення, а як спосіб переосмислення власного права та виявлення можливостей його трансформації.

Таким чином, одна й та сама норма або юридична конструкція після її перенесення до іншої правової системи не обов'язково матиме тотожне функціональне значення. Її зміст та практичний ефект визначатимуться особливостями нового правового середовища, системою юридичних інститутів, правовою культурою, практикою правозастосування та інституційною спроможністю держави.

Саме тому, на нашу думку, поняття правових запозичень є ширшим за поняття правових трансплантантів. Якщо трансплантант характеризує передусім факт переміщення певного юридичного елемента між правовими системами, то правове запозичення охоплює весь комплекс процесів, пов'язаних із рецепцією, адаптацією, трансформацією та

подальшою інтеграцією відповідної правової конструкції в національний правопорядок.

Зауважимо, що об'єктами правових запозичень можуть бути не лише нормативні приписи, а й правові принципи, юридичні доктрини, судова практика, правові конструкції, механізми правозастосування, моделі функціонування державних інституцій, стандарти належного врядування та правові цінності.

Особливо виразно зазначена багаторівневість проявляється в сучасному процесі європейської інтеграції України. Йдеться не лише про імплементацію конкретних директив і регламентів ЄС, а про поступове наближення української правової системи до acquis Європейського Союзу. У цьому процесі значення мають також європейські принципи верховенства права, правової визначеності, пропорційності, ефективного судового захисту, належного врядування та захисту прав людини.

Актуальність такого підходу посилюється сучасними змінами у сфері нормативного забезпечення європейської інтеграції. Постановою Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2026 р. № 438 затверджено Національну програму адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС). Програма розроблена з метою виконання зобов'язань України, передбачених переговорною рамкою Європейського Союзу, та систематизує подальші завдання з адаптації українського законодавства [6].

Отже, сучасна модель правових запозичень в Україні поступово переходить від вибіркового запозичення окремих норм до комплексної правової адаптації. При цьому принципово важливим є забезпечення не лише формальної відповідності українського законодавства нормам ЄС, а й реального функціонування запозичених правових моделей.

Ефективність правових запозичень залежить від низки чинників. Серед них особливе значення мають: відповідність запозиченої моделі національним правовим традиціям; інституційна спроможність держави, рівень правової культури; готовність судової та адміністративної систем до застосування нових правових конструкцій; узгодженість запозичених норм із чинним законодавством; здатність забезпечити практичну реалізацію відповідних правових стандартів.

Недостатня увага до цих чинників створює ризик формальної імплементації європейських норм без належного забезпечення їх практичної реалізації. У результаті можуть виникати нормативні колізії, дублювання правового регулювання, надмірне ускладнення законодавства та розрив між нормативними приписами і реальною правозастосовною практикою.

Водночас правові запозичення створюють для України значні можливості. По-перше, вони забезпечують доступ до вже апробованих правових моделей. По-друге, сприяють модернізації національного законодавства та державних інституцій. По-третє, дозволяють забезпечити поступове включення України до єдиного європейського правового простору. По-четверте, сприяють утвердженню спільних європейських правових цінностей та стандартів захисту прав людини.

Таким чином, правові запозичення в умовах європейської інтеграції України доцільно розглядати не як механічне перенесення іноземних нормативних конструкцій, а як складний процес міжправової взаємодії. Його результатом має бути не копіювання іноземного права, а формування нової якості національного правового регулювання.

На нашу думку, оптимальною моделлю для України є поєднання можливості запозичення ефективних європейських правових конструкцій із їх критичною адаптацією до національного правового середовища. Саме такий підхід дозволить поєднати вимоги acquis ЄС із необхідністю забезпечення внутрішньої узгодженості та ефективності української правової системи.

Європейська інтеграція України обумовлює перетворення правових запозичень на системний механізм трансформації національної правової системи. Водночас їх ефективність не може визначатися виключно кількістю імплементованих актів ЄС.

Правове запозичення є багаторівневим процесом, який включає переміщення правових ідей, принципів, норм, інститутів і моделей, їх адаптацію до нового правового середовища та забезпечення практичної реалізації.

Для України особливо важливим є відхід від механічного копіювання європейських правових моделей. Наближення законодавства до acquis ЄС має супроводжуватися оцінкою сумісності запозичених конструкцій із національною правовою системою, інституційною спроможністю держави та можливостями їх ефективного застосування.

Отже, успішність європейської інтеграції у правовій сфері визначатиметься не лише ступенем формального наближення законодавства України до права ЄС, а насамперед здатністю забезпечити реальне функціонування європейських правових стандартів у національному правопорядку.

Література:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : міжнародний

документ від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

2. European Commission. Ukraine's path towards EU accession. 2026. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/ukraines-path-towards-eu-accession_uk

3. Watson A. Legal Transplants: An Approach to Comparative Law. 2nd ed. Athens : University of Georgia Press, 1993. 144 p.

4. Legrand P. The Impossibility of 'Legal Transplants'. *Maastricht Journal of European and Comparative Law.* 1997. Vol. 4, No. 2. P. 111–124. DOI: 10.1177/1023263X9700400202.

5. Ткаченко О. Несамодостатність права як фундаментально-онтологічна основа правового порівняння. *Право України*. 2019. № 3. С. 77–94. DOI: 10.33498/louu-2019-03-077

6. Про затвердження Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС) : постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2026 № 438. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2026-%D0%BF#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-54

МОДЕРНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ НЕІЗОЛЯЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ В УКРАЇНІ З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Сийплокі Микола Васильович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна
https://orcid.org/0000-0001-6131-9179

Сучасна кримінально-правова політика України орієнтована на пошук оптимального балансу між покаранням за вчинене кримінальне правопорушення та ефективною ресоціалізацією особи без її ізоляції від суспільства. Практика застосування покарань у вигляді позбавлення волі, особливо на короткі строки, часто демонструє низьку кримінологічну ефективність, руйнує позитивні соціальні зв'язки та зумовлює високий рівень рецидиву. У зв'язку з цим оптимізація та модернізація вітчизняної системи неізоляційних кримінально-правових заходів є одним із пріоритетних завдань розвитку кримінальної юстиції.

Ефективним інструментом для розв'язання цього завдання є системний аналіз та функціональна адаптація успішного закордонного досвіду країн континентальної та англосаксонської правових систем.

Проблематика впровадження альтернативних покарань та кримінально-правового впливу без ізоляції від суспільства активно досліджується вітчизняними та зарубіжними науковцями. Водночас динамічний розвиток законодавства України (зокрема, розвиток інституту пробаційного нагляду) вимагає безперервного аналізу іноземних правових моделей крізь призму їхньої сумісності зі структурою та логікою Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Проведений порівняльно-правовий аналіз свідчить, що законодавство досліджуваних країн передбачає широкий спектр заходів, які дають змогу здійснювати кримінально-правовий вплив без тривалої ізоляції особи від суспільства. Водночас їх правова природа, умови призначення та місце у системі покарань істотно відрізняються, що зумовлено доктринальними особливостями різних правових сімей.

Одним із перспективних для подальшого дослідження та впровадження напрямів є вдосконалення механізму визначення штрафів в Україні. Вітчизняна модель прив'язки штрафу до фіксованого неоподатковуваного мінімуму не завжди враховує реальні фінансові можливості особи. У цьому контексті інтерес становить досвід країн континентальної правової системи – зокрема, систем денних ставок (day-fines) Німеччини [1], Польщі [2] та Фінляндії [3]. Такий підхід дозволяє диференціювати розмір стягнення залежно від щоденного доходу правопорушника, забезпечуючи реальну справедливість та виконуваність покарання.

Для кримінальних правопорушень, спрямованих на одержання майнової вигоди, особливу практичну цінність має досвід англосаксонської системи правосуддя. Зокрема, положення 18 U.S.C. § 3571(d) (Федеральне законодавство США) [4] допускають визначення альтернативного максимального штрафу з урахуванням подвійного розміру валової вигоди, отриманої злочинцем, або подвійного розміру валової шкоди, завданої потерпілим за встановлених законом умов. Інтеграція подібних економічних важелів в українське законодавство здатна суттєво посилити превентивну функцію кримінального закону.

Громадські роботи є ще одним поширеним неізоляційним заходом у різних правопорядках. Дослідження французької [5], нідерландської [6] та англійської [7] практик реалізації суспільно корисної праці довело її високу кримінологічну ефективність. Статистично доведено, що рівень рецидиву після громадських робіт є суттєво нижчим, ніж після відбування коротких тюремних строків, що робить цей захід пріоритетним для розширення сфер його застосування в Україні.

Зарубіжний досвід також свідчить про можливість диференційованого застосування професійних та інших спеціальних

правообмежень. Для України це може бути підставою для подальшого аналізу та переосмислення ст. 55 КК України (позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю). Проте конкретні законодавчі пропозиції мають формуватися з обов'язковим урахуванням системи санкцій Особливої частини КК України.

У сфері майнових заходів порівняльний аналіз демонструє необхідність чітного розмежовування конфіскації майна, спеціальної конфіскації та механізмів повернення доходів від злочинної діяльності. Для України становлять теоретичний та практичний інтерес, зокрема, ст. 19 КК Японії [8], федеральні норми США [4] про конфіскацію (forfeiture) та Закон про доходи від злочинної діяльності (Proceeds of Crime Act 2002) Англії й Уельсу [7]. Їх використання як орієнтирів для реформування вітчизняного законодавства можливе лише з урахуванням відмінностей у правовій природі відповідних інститутів.

Отже, модернізація системи неізоляційних кримінально-правових заходів в Україні має ґрунтуватися не на механічному (сліпому) запозиченні зарубіжних моделей, а на їх ретельному функціональному порівнянні та адаптації до структури й філософії КК України.

Література:

1. Strafgesetzbuch (StGB) [German Criminal Code]. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/ (дата звернення: 15.09.2026).
2. Kodeks karny : Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., art. 33. Internetowy System Aktów Prawnych. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970880553 (дата звернення: 15.09.2026).
3. Rikoslaki 39/1889 [Criminal Code of Finland]. Finlex. URL: https://www.finlex.fi/fi/lainsaadanto/1889/39-001 (дата звернення: 15.09.2026).
4. United States Code. Title 18. Crimes and Criminal Procedure. § 3571. Sentence of fine. URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/3571 (дата звернення: 15.09.2026).
5. Code pénal. Légifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/ (дата звернення: 15.09.2026).
6. Wetboek van Strafrecht. Wetten.overheid.nl. URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2026-07-01 (дата звернення: 15.09.2026).
7. Proceeds of Crime Act 2002. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/29/contents (дата звернення: 15.09.2026).
8. Penal Code of Japan (Act No. 45 of 1907). URL: http://www.japaneselawtranslation.go.jp/ (дата звернення: 15.09.2026).
9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 15.09.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-55

ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У МЕХАНІЗМІ ВЗАЄМОДІЇ З ОРГАНАМИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Смирний Олександр Сергійович
доктор філософії у сфері права
https://orcid.org/0009-0001-1479-9613

Взаємодія завжди має конкретний характер, оскільки її зміст визначається особливостями конкретних правовідносин. Саме тому в кожному окремому випадку повинні бути чітко визначені її принципи, напрями та форми. На нашу думку, найбільш повно сутність взаємодії розкривається через такі елементи, як державна підтримка, співробітництво та координація діяльності, адже саме вони забезпечують досягнення максимальної ефективності спільної діяльності відповідних суб'єктів публічної влади.

Специфіка повноважень суб'єктів, між якими виникають відносини взаємодії, є одним із визначальних чинників, що характеризують зміст такої взаємодії та обумовлюють особливості її правового регулювання. Саме тому аналіз компетенції органів місцевого самоврядування має важливе значення для з'ясування механізму їх співпраці з органами виконавчої влади. Традиційно повноваження органів місцевого самоврядування поділяють на дві основні групи: власні (самоврядні), що пов'язані із самостійним вирішенням питань місцевого значення, та делеговані, які становлять окремі повноваження органів виконавчої влади, передані органам місцевого самоврядування законом.

При цьому Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає широке коло сфер діяльності органів місцевого самоврядування, значна частина яких об'єктивно передбачає необхідність постійної взаємодії з органами виконавчої влади. До таких сфер належать питання соціально-економічного розвитку та стратегічного планування, бюджетної діяльності, управління об'єктами комунальної власності, транспорту й зв'язку, містобудування, освіти, охорони здоров'я, земельних і природоохоронних відносин, соціального захисту населення, зовнішньоекономічної діяльності, адміністративно-територіального устрою та інші напрями, визначені законодавством [1].

М.О. Баймуратов до власних повноважень органів місцевого самоврядування відносить ті права й обов'язки, які вони реалізують самостійно та за здійснення яких несуть безпосередню юридичну відповідальність. Особливе місце серед них займають виключні

повноваження представницьких органів місцевого самоврядування, оскільки вони пов'язані насамперед із вирішенням внутрішніх організаційних та функціональних питань діяльності відповідної територіальної громади. Саме тому такі повноваження переважно не передбачають необхідності спільної реалізації з органами виконавчої влади [2].

У своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому проблемам взаємодії органів місцевого самоврядування та місцевих органів державної влади, Т.О. Кулик, аналізуючи конституційні засади такої взаємодії, запропонувала авторське розуміння власних повноважень зазначених суб'єктів. На її думку, власні повноваження органів місцевого самоврядування слід розглядати як закріплені законодавством права та обов'язки, що забезпечують здійснення місцевого самоврядування, тоді як власні повноваження місцевих органів державної влади становлять визначені нормативно-правовими актами права й обов'язки, необхідні для реалізації функцій держави на відповідному територіальному рівні [3].

Отже, можна зробити проміжний висновок, що адміністративно-правовий механізм взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади має специфічний характер, який, зокрема, обумовлений відносно незначною участю представницьких органів місцевого самоврядування (місцевих рад) у безпосередній реалізації більшості механізмів такої взаємодії.

Аналіз положень Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» свідчить, що законодавець не забезпечив достатньої визначеності у розмежуванні понять «повноваження» та «компетенція» органів місцевого самоврядування. Відсутність законодавчих дефініцій зазначених категорій створює передумови для неоднозначного тлумачення відповідних норм, що негативно позначається на ефективності адміністративно-правового регулювання та функціонуванні механізму взаємодії між суб'єктами публічної влади.

Література:

1. Чернецька О. В. Концептуальні основи співвідношення функцій та компетенції представницьких органів місцевого самоврядування. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 93–96

2. Баймуратов М. О. Від римський муніципій – до сучасного місцевого самоврядування. *Михайло Баймуратов: право як буття вченого* : зб. наук. праць до 55-річчя професора М.О. Баймуратова / упор. та відп. ред.. Ю. О. Волошин. Київ : Логос, 2009. С. 67–68

3. Кулик Т. О. Конституційні засади взаємодії місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування в місті Києві : монографія. Київ : Алерта, 2016. 198 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-56

ДО ПИТАННЯ ПРО МИРОВУ УГОДУ В МЕДІАЦІЇ: ПРИВАТНО-ПРАВОВІ СПОРИ

Стрілько Валентина Юріївна
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
Науково-дослідницький інститут публічного права
м. Київ, Україна

Тема укладення мирової угоди в процедурі медіації є актуальною з огляду на неповність висвітлення її в Законі України «Про медіацію» та у процесуальних кодексах України – Господарському процесуальному кодексі України, Цивільному процесуальному кодексі України тощо. Зокрема, мова йде про дотримання принципу конфіденційності при укладенні мирової угоди після процедури медіації.

Відмітимо, що розвиток консенсуальних форм регулювання приватноправових спорів актуалізує питання про співвідношення медіації та мирової угоди. Обидва механізми ґрунтуються на добровільності, диспозитивності та автономії волі сторін, однак відрізняються за правовою природою, процедурою реалізації і юридичними наслідками. Особливого практичного значення набуває ситуація, коли сторони досягають домовленостей у медіації після відкриття судового провадження та прагнуть надати їм процесуальної форми, яка забезпечить завершення спору і можливість виконання погоджених умов.

Загальновідомо, що медіація має позасудовий характер і може застосовуватися незалежно від наявності судового провадження: до звернення до суду, під час розгляду справи, а також на стадії виконання судового рішення. У науковій літературі підкреслюється можливість її проведення до звернення до суду та на будь-якій стадії судового розгляду [1, с. 3555-3556]. Це свідчить про процесуальну автономію медіації та її здатність існувати як самостійна процедура поряд із цивільним і господарським судочинством.

Результат медіації не є наперед визначеним. Сторони можуть досягти повної або часткової домовленості, звузити предмет розбіжностей чи завершити процедуру без врегулювання спору. Досягнуті домовленості можуть бути оформлені угодою за результатами медіації, яка передбачена ст. 21 Закону України «Про медіацію», однак така угода сама по собі не припиняє судове провадження та не набуває автоматично сили виконавчого документа. Отже, медіація є насамперед процедурою формування погодженого рішення, а не процесуальною формою завершення судової справи.

Мирова угода, навпаки, функціонує в межах судового процесу. До її визначальних характеристик відносять письмову форму, судове затвердження, спрямованість на завершення справи та можливість примусового виконання ухвали суду [2, с. 27]. Після перевірки допустимості погоджених сторонами умов суд затверджує мирову угоду ухвалою та закриває провадження у справі. Саме судове затвердження надає домовленостям процесуального значення і виконавчої сили.

Відмітимо, що правова природа мирової угоди є комплексною. Її зміст формується сторонами на основі взаємних поступок і стосується їхніх прав та обов'язків, але юридичні наслідки у межах судочинства виникають після судового контролю. У доктрині мирова угода характеризується як процесуальний письмовий документ, що водночас містить ознаки цивільного договору та після затвердження судом має силу виконавчого документа [3, с. 220]. Тому не можна ототожнювати її з угодою за результатами медіації.

Разом з тим медіація та мирова угода можуть бути послідовними елементами одного механізму примирення. Цивільне і господарське процесуальне законодавство допускає оформлення досягнутого сторонами результату мировою угодою. Відтак положення угоди за результатами медіації можуть бути відтворені у мировій угоді в тій частині, яка необхідна для завершення судового провадження, але з обов'язковим дотриманням принципу конфіденційності медіації. Такий підхід поєднує гнучкість медіації з процесуальними гарантіями судового контролю та виконання.

Водночас буквальне перенесення всього змісту медіаційних домовленостей до мирової угоди створює ризик порушення конфіденційності. Медіація дозволяє обговорювати не лише предмет позову, а й економічні, організаційні, репутаційні та особисті інтереси. Натомість умови мирової угоди відображаються в ухвалі суду. Тому практично обґрунтованою є модель «процесуального витягу» з угоди за результатами медіації: до суду подаються лише умови, необхідні для припинення спору, визначення прав та обов'язків сторін і подальшого

виконання, без розкриття переговорних пропозицій, мотивів поступок чи іншої конфіденційної інформації.

Отже, медіацію та мирову угоду доцільно розглядати не як взаємозамінні механізми, а як різні за правовою природою інструменти консенсуального врегулювання спору. Медіація створює простір для формування домовленостей і дозволяє сторонам ширше враховувати їхні інтереси, тоді як мирова угода забезпечує процесуальне оформлення погодженого результату в суді та можливість його примусового виконання. Найбільш послідовною моделлю їх взаємодії є відтворення у мировій угоді лише тих положень медіаційного результату, які необхідні для завершення судової справи й виконання домовленостей, із збереженням конфіденційності решти змісту медіації.

Література:

1. Федоренко Т.В., Кармаза О.О., Каращук К.Л. Вирішення спадкових спорів в Україні: переговори, медіація, врегулювання спору за участю судді, мирова угода, позовне провадження в цивільному судочинстві. Наукові інновації та передові технології. 2026. № 4(56). С. 3549-3562. DOI: 10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3549-3562.

2. Петренко Н.О. Щодо правової природи та поняття мирової угоди. Правовий часопис Донбасу. 2024. № 2 (87). С. 25-29. DOI: 10.32782/2523-4269-2024-87-25-29.

3. Кармаза О.О., Федоренко Т.В., Дурнов Є.С. Мирова угода в цивілістичному процесі: історико-правовий аспект. Науковий вісник публічного та приватного права. 2025. Вип. 6. С. 215-220. DOI: 10.32844/2618-1258.2025.6.33.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-57

ПРИВІД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ГАРАНТІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

Тарасюк Сергій Миколайович
доктор філософії у галузі права,
керуючий партнер АО «Тарасюк і Партнери» (Київ, Україна)
м. Київ, Україна

У сучасних умовах розвитку кримінального процесуального законодавства України та посилення впливу міжнародних стандартів захисту прав людини особливо значимою стає проблема забезпечення

ефективних гарантій прав і свобод особи в разі застосування заходів процесуального примусу. Найбільш актуальним це питання стає під час застосування заходів примусу короткочасного характеру, які спрямовуються передусім на забезпечення належного перебігу кримінального провадження та безпосередньо пов'язані з втручанням у сферу особистої свободи людини.

У межах кримінального провадження насамперед таким заходом є привід, передбачений ст. 140 КПК України. Даний захід обумовлюється короткочасним обмеженням свободи особи, що зумовлює необхідність у дотриманні вимог законності, обґрунтованості та пропорційності його реалізації.

Дослідження чинного кримінального процесуального законодавства дає підстави стверджувати про існування різних підходів до нормативного регулювання приводу. Так, привід законодавець розглядає як захід забезпечення кримінального провадження (далі – ЗЗКП), спрямований на забезпечення належної процесуальної поведінки учасника провадження та його явки до органу досудового розслідування чи суду.

Разом з тим формальне нормативне визначення приводу не повністю відображає реальний характер обмежень, яких зазнає особа. У разі застосування приводу особа на короткий термін обмежується у свободі пересування та перебуває під контролем уповноважених державних органів, а в окремих випадках до неї може застосуватися фізичний вплив. Таким чином, привід не слід розглядати лише як засіб забезпечення участі особи у кримінальному провадженні, оскільки його практичне застосування безпосередньо пов'язане з примусовим обмеженням її особистої свободи.

У цьому контексті важливе значення становить практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо тлумачення положень ст. 5 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ). Так, у справі «Guzzardi v. Italy» ЄСПЛ визнав, що для оцінки втручання у право на свободу вирішальним є не назва заходу в національному законодавстві, а його фактичний зміст, зокрема тип, тривалість, наслідки та спосіб реалізації (п. 92) [1]. Аналогічний підхід було застосовано і в справі «Austin and Others v. the United Kingdom», у якій Суд зауважив щодо необхідності комплексно оцінювати фактичні обставини застосування заходу та реальний ступінь обмеження свободи особи (п. 57) [2].

Таким чином, правову природу приводу не слід визначати лише через його формальне місце у системі ЗЗКП. Під час реалізації приводу вирішальне значення має характер втручання у право особи на свободу та особисту недоторканність, оскільки саме він дозволяє об'єктивно визначити примусову сутність приводу та обґрунтувати необхідність посилення процесуальних гарантій захисту прав людини в разі його застосування.

Отже, слід визнати, що привід має складну правову конструкцію, оскільки поєднує забезпечувальне функціональне призначення та примусовий механізм реалізації. Відповідно до ст. 140 КПК України привід полягає в примусовому супроводженні особи до місця її виклику у визначений в ухвалі час особою, на яку покладено виконання відповідного судового рішення.

Зазначимо, що спосіб реалізації приводу свідчить про його примусовий характер. Насамперед це виявляється в тому, що захід застосовується на підставі відповідної ухвали незалежно від волі особи. Вона не може відмовитися від її виконання, самостійно визначати порядок своєї участі у процесуальній дії чи обирати спосіб прибуття до визначеного місця. Виконання приводу забезпечується владними повноваженнями уповноважених державних органів, законним вимогам яких особа зобов'язана підкоритися. Унаслідок цього вона на певний час втрачає можливість вільно пересуватися, самостійно визначати своє місцеперебування та напрямок руху, оскільки перебуває під контролем осіб, які виконують ухвалу про привід.

Для застосування даного заходу законодавством передбачено окремі підстави, а саме спеціальну процедуру розгляду відповідного клопотання, постановлення окремої ухвали слідчого судді або суду та порядок виконання такого рішення. Наявність цього процесуального механізму доводить, що привід є окремим заходом процесуального примусу.

Особливою ознакою приводу є те, що його виконання забезпечується можливістю застосування заходів фізичного впливу. Так, у випадку невиконання особою законних вимог щодо виконання ухвали уповноважені суб'єкти мають право застосовувати примусові дії, необхідні для її супроводження до місця виклику. Саме можливість силового виконання найбільш чітко відображає сутність приводу як заходу державного примусу.

Сучасні науковці намагаються переосмислити правову природу приводу крізь призму фактичного характеру втручання в права людини. Так, О. А. Сопронюк визначає привід як захід кримінального процесуального примусу, покликаний гарантувати ефективність інститутів кримінального процесуального права, а не карати за порушення диспозиції кримінальної процесуальної норми [3, с. 74, 89]. Ю. Головата вважає привід заходом процесуального примусу, що виявляється в затриманні і примусовому доставленні особи до суду [4].

Узагальнення зазначених вище наукових тверджень дозволяє дійти висновку, що в сучасному розумінні привід доцільно розглядати як захід, який поєднує забезпечувальне функціональне призначення та примусову природу. За функціональним призначенням він є ЗЗКП, але спосіб реалізації свідчить про наявність ознак самостійного заходу

процесуального примусу, застосування якого пов'язане з фактичним втручанням у право особи на свободу та особисту недоторканність.

Значимою допустимою умовою застосування приводу в кримінальному провадженні є наявність законних підстав, які підтверджують необхідність відповідного втручання в права та свободи людини. Їх встановлення має ключове значення для дотримання законності та запобігання необґрунтованому процесуальному примусу, оскільки саме підстави являють собою первинну гарантію від свавільного втручання держави у сферу особистої свободи особи.

Згідно зі ст.ст. 139, 140, 142 КПК України підставою для застосування приводу є неприбуття підозрюваного, обвинуваченого або свідка за належним викликом без поважних причин або неповідомлення про причини свого неприбуття. Отже, застосування приводу можливе за наявності двох основних умов: належного інформування особи про її виклик та відсутності у неї об'єктивних причин, які перешкоджали їй прибути до органу досудового розслідування чи суду.

Разом з тим чинне кримінальне процесуальне законодавство містить суттєві гарантійні прогалини в нормативному регулюванні підстав застосування приводу. Зокрема, згідно з положеннями ч. 3 ст. 142 КПК України перевірка допустимості застосування приводу зводиться лише до формального встановлення належного виклику особи та відсутності поважних причин її неприбуття. Законодавство не зобов'язує слідчого суддю або суд оцінювати необхідність застосування відповідного заходу процесуального примусу з точки зору співмірності втручання в права людини.

Зазначимо, що законодавством не передбачено проводити перевірку щодо існування об'єктивної необхідності застосування приводу в конкретній процесуальній ситуації та можливого використання менш обмежувальних заходів забезпечення явки особи і відповідності характеру втручання завданням та потребам кримінального провадження. Унаслідок цього привід часто сприймається не як винятковий процесуальний захід примусу, допустимий лише за наявності реальної процесуальної потреби, а як стандартний спосіб реагування на неявку учасника кримінального провадження.

Даний підхід не зовсім узгоджується із сучасним гарантійним розумінням кримінального процесу та практикою ЄСПЛ. Будь-яке втручання держави в право особи на свободу та особисту недоторканність має бути не лише формально законним, а й необхідним та пропорційним визначеній процесуальній меті.

Зважаючи на зазначене, доцільно нормативно закріпити обов'язок слідчого судді або суду проводити оцінку не лише формальної наявності передбачених законом підстав для застосування приводу, а й реальної процесуальної потреби забезпечення участі особи в кримінальному

провадженні, можливості застосування менш обмежувальних заходів для досягнення процесуальної мети та ступеня втручання в права і свободи особи, дотримуючись пропорційності в застосуванні приводу із завданнями конкретного кримінального провадження. Окреме значення мають також причини неприбуття особи та належність її інформування про виклик, оскільки саме ці обставини безпосередньо впливають на обґрунтованість застосування відповідного заходу процесуального примусу. Даний підхід сприятиме кращому балансу між інтересами кримінального провадження та захистом прав і свобод людини.

Література:

1. Guzzardi v. Italy : judgment of the European Court of Human Rights of 6 November 1980, application no. 7367/76. URL: https://policehumanrightsresources.org/case-of-guzzardi-v-italy-application-7367-76
2. Austin and Others v. the United Kingdom : judgment of the European Court of Human Rights of 15 March 2012, applications nos. 39692/09, 40713/09, 41008/09. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-109581%22]}
3. Сопронюк О. А. Кримінальні процесуальні санкції : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2020. 240 с.
4. Головата Ю. Привід як захід процесуального примусу та наслідки невиконання ухвали про привід. URL: https://bh.vn.court.gov.ua/sud0202/pres-centr/news/355470/

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-58

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ДЕКОНСТРУКЦІЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПРАВА

Ткаченко Олександр Валерійович
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії права, міжнародного права
та приватного права,
Київський міжнародний університет
м. Київ, Україна

Цифровізація (діджиталізація) цілком слушно визначається найбільш вагомим зрушенням, спричиненим Третьою і вкоріненим Четвертою індустріальною революцією [1, с. 35]. Вона докорінно змінює не лише економічні та соціальні практики, а й ставить під питання усталені

філософсько-правові категорії, які були розроблені для регулювання світу матеріальних і ідеальних об'єктів, щодо їх відповідності новим – цифровим об'єктам. Це зумовлює потребу в деконструкції наявного правового інструментарію та переосмисленні його філософських засад.

Цифровізація ґрунтується на онтологічній тезі, згідно з якою фізичні системи слід розглядати як обчислювальні об'єкти, що самі фізичні об'єкти є, певною мірою, лише інформаційними моделями, підпорядкованими математичним, обчислюваним законам.

Важливість цифровізації й її спроможність задавати семантичне поле сучасності підтверджується тим, що вона перебуває в епіцентрі всіх дискусій про сучасний стан і майбутнє цивілізації. Так, в енцикліці Льва XIV «Magnifica Humanitas» цифровізація визначається не просто як технологічний виклик, а як сила, що безпосередньо торкається самого єства людини і людяності. Суть цифровізації розкривається за допомого метафори вавилонської вежі. Для права найбільшого значення мають дві конотації, які в енцикліці пов'язуються з явищем цифровізації. По-перше, це ілюзії, ніби єдина цифрова мова здатна перекласти в дані і показники все, включно з таємницею особистості. З цієї ілюзії випливає прагнення уніфікації, яка нівелює відмінності між людьми. У сучасній вітчизняній компаративістській доктрині ці питання досліджуються, зокрема, А. Сапаровою [2]. По-друге, це ризик дегуманізації – тобто побудови такого майбутнього, яке зводить людину до засобу [3].

Можна припустити суттєве напруження між усталеною для західних країн парадигмою людиноцентричності, тобто людини як лише цілі і ніколи не засобу, й новим світом цифровізації, який ставить людину перед вимогою цілковито розчинити себе в плануванні й обчисленні всього сущого. Цифровізація трансформує епістемічні зв'язки людини зі світом. «Пізнавальний процес дедалі більше рухається обчислювальним розумом, ефективність якого виражається через метафізичний акт вимірювання, що поступово витісняє інші форми розуміння дійсності» [4, с. 452].

Цифровізація, здійснюючи онтологічну метаморфозу у вигляді заміни світу атомів на світ бітів, докорінно змінює саму природу майнової цінності. Тепер вона полягає не у володінні матеріальними речами, а у володінні даними у цифровому світі [5, с. 5]. За словами Н. Філатової-Білоус, завдяки поширенню онлайн-платформ, що надають миттєвий доступ до матеріальних і цифрових об'єктів, цінність володіння певним благом дедалі більше поступається цінності наявності доступу до нього та можливості його ефективного використання [1, с. 42-43].

Цифровізація створила не лише нову природу майнової цінності, але й нові форми її втілення, невідомі до того. Не буде перебільшенням говорити про деструкцію традиційного розуміння об'єктів цивільних прав. Існуючі цивілістичні конструкції навряд можуть

екстраполюватись на ці нові форми майнової цінності. А отже, цифровізація стає екзистенційним викликом для права, яке повинно докорінно переосмислювати власну догматичну матерію.

Ще одним фундаментальним зрушенням, ініційованим цифровізацією, є докорінна зміна природи правового регулювання – заміна дискурсу алгоритмічним кодом. Місце правових текстів поступово займають комп'ютерні програми, засновані на технологіях штучного інтелекту і машинного навчання, коли штучний інтелект-агент самостійно ухвалює рішення на основі великого масиву даних.

Питання можливості чи неможливості для права зберігати себе при переході з природної мови на мову програмування постає як одне з найбільш вагомих для сучасного філософсько-правового дискурсу. Можливість цифровізації права нерозривно пов'язана з обґрунтуванням комп'ютаціоналізму – твердження, що людське мислення є лише формою обчислення, тобто цифрової обробки інформації.

Чи є правове мислення обчисленням? При наближенні до цього питання важливо пам'ятати категоричне твердження Р. Пенроуза про те, що свідомість не є обчисленням [6]. Ключовим питанням тут постає відсутність будь-якого взаємозв'язку між обчисленням і розумінням. Виникнення здатності розуміння внаслідок суто обчислювальної активності є рішуче неможливим.

Цифровізація, й розвинуті в її межах сучасні технології штучного інтелекту, досягають високих результатів у вмінні аналізувати великі масиви даних, однак жодна цифрова технологія не може розуміти ці дані, не спроможна з'ясувати смисли інформації, яка обчислюється. Є нездолання прірва між обчисленням і творенням смислів. Право, за словами Я. Остера, є складною системою, а не просто набором даних, тому його правильне застосування вимагає глибинного розуміння сенсу окремих правил, а також взаємозв'язків між ними [7, с. 110].

Допоки право розглядається як семіосфера, тобто простір рефлексії і творення смислів, перенесення обчислювальної логіки на сферу права буде непродуктивним і небезпечним. З огляду на це необхідно редукувати зміст самого концепту цифровізації права. Така цифровізація допоки стосується лише метаморфоз майнової цінності і форм її втілення, впливаючи на появу нових об'єктів права. Але цифровізація принципово не сумісна з самою природою правового регулювання і правового мислення, допоки право розглядається як людська, ціннісно-орієнтована справа.

Природа мислення, й відповідна йому природа права, задають принципові межі комп'ютаціоналізму. Право, залишаючись системою сенсів, а не лише даних, потребує збереження людиновимірного підходу навіть в умовах поглибленої алгоритмізації суспільних відносин.

Література:

1. Філатова-Білоус Н. Ю. Правовий концепт договору в умовах цифровізації. Дисертація доктора юридичних наук. Харків, 2026. 446 с.
2. Сапарова А. О. Цифрові права людини в системі конституційних цінностей: теоретико-правові засади. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». Вип. 2. 2026. Ч. 1. С. 193–198. DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2026.1.71
3. Encyclical letter Magnifica Humanitas of his Holiness Pope Leo XIV on safeguarding the human person in the time of artificial intelligence. URL: https://www.vatican.va/content/leo-xiv/en/encyclicals/documents/20260515-magnifica-humanitas.html
4. Siliquini-Cinelli L. Experience vs. knowledge in comparative law: critical notes on Pierre Legrand's 'sensitive epistemology'. *International Journal of Law in Context*. 2020. Vol. 16. P. 443–458. https://doi.org/10.1017/S1744552320000439.
5. Murray A. Information Technology Law: The Law and Society. 4th ed. Oxford, 2019. 736 p.
6. Penrose R. Shadows of the mind. A search for the missing science of consciousness. Oxford, 1994. 457 p.
7. Oster J. Code is code and law is law–the law of digitalization and the digitalization of law. *International Journal of Law and Information Technology*. 2021. Vol. 29, iss. 2. P. 101–117. DOI: https://doi.org/10.1093/ijlit/eaab004.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-59

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЛАНСУ МІЖ ГРОМАДСЬКИМИ ТА ПРИВАТНИМИ ІНТЕРЕСАМИ У МІСЬКОМУ ПЛАНУВАННІ ТА НЕРУХОМОСТІ

Топор Іван Вікторович
старший науковий співробітник відділу проблем публічного права,
Науково-дослідний інститут публічного права
м. Київ, Україна

Сфера містобудування та нерухомості поєднує приватні інтереси власників, забудовників, інвесторів і покупців із публічними інтересами держави та територіальних громад. Перші потребують захисту майнових прав і передбачуваності діяльності, другі – безпечного розвитку

територій, належної інфраструктури, охорони довкілля та дотримання прав інших осіб [1, ст. 1, 2; 2, ст. 2].

Публічний інтерес реалізується через містобудівне планування, будівельні норми, екологічні та санітарні обмеження, охоронні зони і контроль за забудовою. Він охоплює безпеку, транспортну доступність, функціонування інженерних мереж і збереження зелених та історичних територій, а в науковій літературі визначається як важливі для значної кількості осіб потреби, захист яких забезпечує публічна адміністрація [3, с. 178, 181].

Приватний інтерес має юридичне значення. Власник може використовувати майно відповідно до закону. Забудовники потребують стабільних правил, а зміни вимог можуть погіршити інвестиційну привабливість.

Основні конфлікти виникають через ущільнення забудови, реконструкцію історичних районів, зміну цільового призначення землі та реалізацію проектів без врахування інфраструктури. Дозволи забудовника не завжди підтверджують законність проекту і потрібно перевірити їх відповідність встановленим нормам і іншим офіційним документам. Закон України «Про регулювання діяльності з містобудування» визначає просторове планування та розвиток як діяльність, спрямовану на забезпечення сталого розвитку, раціонального розподілу функціональних зон, розвитку інфраструктури та узгодження державних, суспільних та приватних інтересів. Головним інструментом державного регулювання у цій галузі є містобудівна документація на національному, регіональному та місцевому рівнях [1, ст. 2]. На місцевому рівні така документація включає комплексні плани просторового розвитку територіальних спільнот, генеральні плани поселень та детальні територіальні плани [1, ст. 16]. Генеральний план визначає довгострокову стратегію розвитку населеного пункту [1, ст. 17], тоді як докладний територіальний план встановлює параметри розвитку, організацію інфраструктури та транспорту, благоустрій та розташування зелених зон [1, ст. 19]. Відповідно, окремий будівельний проект має оцінюватись з урахуванням загального розвитку відповідної території та прав її мешканців.

Особливого значення слід надавати запобіганню несанкціонованого будівництва. Будівництво, яке здійснюється без необхідних документів, порушуючи діючі норми або на землі, не призначеній для відповідного виду забудови, становить загрозу громадській безпеці та порушує суспільні інтереси. Верховний суд ухвалив, що такий інтерес може полягати у захисті життя та здоров’я невизначеної групи осіб [4].

Відповідь держави повинна бути пропорційною. Знесення не завжди є єдиним заходом. У разі можливості усунення порушення через зміни в

документації, реконструкцію чи накладання санкцій, необхідно вибрати менш обтяжливі заходи, враховуючи характер порушення та права інвесторів. Захист добросовісних інвесторів є складним питанням. Набувачі прав на квартиру часто не можуть професійно перевірити законність рішень щодо земельних ділянок та дозвільної документації. Якщо порушення були приховані і інвестор діяв розумно, він не повинен нести всі негативні наслідки. У таких випадках можливі компенсація, відшкодування збитків або інші форми правового захисту. Однак особа, яка знала про незаконність проекту, не може отримати той самий рівень захисту.

Баланс інтересів багато в чому залежить від діяльності органів державної влади. Ці органи затверджують містобудівну документацію, видають дозволи, здійснюють контроль та координують учасників містобудівних правових відносин. Їхня діяльність має бути спрямована на забезпечення сталого розвитку територій та створення комфортного довкілля для населення [5, с. 30]. Будівництво є складним комплексом правових відносин, що включають приватних осіб, державні органи та органи місцевого самоврядування [6, с. 113-114]. Відповідно, відповідальність має покладатися на учасника, який фактично вчинив порушення, а не автоматично перекладатися на інвестора чи власника.

Будь-яке рішення, що обмежує права власності або зупиняє будівництво, має відповідати принципу пропорційності. Необхідно вивчити наявність правової основи, легітимність суспільної мети, доцільність та необхідність заходу, можливість застосування менш обтяжливої альтернативи, а також співвідношення шкоди, заподіяної особистості, та користі для суспільства [7, с. 51-52]. Згідно з прецедентним правом Європейського суду з прав людини, втручання у право власності допустиме лише в тому випадку, якщо воно забезпечує справедливий баланс між суспільними інтересами та захистом прав особи. Накладення на людину надмірного тягаря порушує цей баланс [8, п. 69, 73].

Участь громадськості та цифровізація є важливими інструментами узгодження конкуруючих інтересів. Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» передбачає участь громадськості в обговоренні проектів державних планових документів та відповідних звітів [9, ст. 12]. При цьому така участь не повинна стати засобом блокування будь-якого будівельного проекту. Його мета – забезпечення прозорості прийняття рішень та зниження соціальних конфліктів.

Єдина державна електронна система у будівельному секторі та відкриті реєстри сприяють прозорості процедур містобудування [1, ст. 22-1; 10, п. 1]. Доступ до відповідної документації дозволяє громадянам перевіряти проекти до інвестування, сприяє можливість ефективно оцінювати ризики та надає державним органам найкращі інструменти для здійснення контролю.

Таким чином, баланс між суспільними та приватними інтересами у містобудуванні є безперервним процесом. Права власності мають враховувати суспільну безпеку та права інших осіб, але не повинні використовуватися для довільного втручання.

Для забезпечення справедливого балансу потрібні висока якість документації з міського планування, прозорі адміністративні процедури, участь громади, доступні реєстри, чіткий розподіл відповідальності, захист інвесторів та пропорційні вимоги. Поєднання цих умов дозволяє сприяти розвитку міст, одночасно захищаючи права власності, зберігаючи інвестиційну привабливість та зміцнюючи довіру громадськості до держави.

Література:

1. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 № 3038-VI. Редакція від 22.07.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text
2. Закон України «Про основи містобудування» від 16.11.1992 № 2780-XII. Редакція від 15.11.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2780-12#Text
3. Галунько В. В. Публічний інтерес в адміністративному праві. *Форум права*. 2010. № 4. С. 178–182. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2a98cc5f-0810-4848-9c59-36c2aae24fdf/content
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13.02.2019 у справі № 810/2763/17. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=79883398
5. Artemenko O., Yatsenko V. Administrative and legal regulation of urban planning activities of local government bodies. Law. Human. Environment. 2025. Vol. 16, № 2. P. 25–40. DOI: https://doi.org/10.31548/law/2.2025.25
6. Буга В. В. Адміністративно-правове забезпечення запобігання правопорушенням у сфері будівництва в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2024. 419 с. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/04/dysertacziya-1.pdf
7. Погребняк С. Принцип пропорційності у судовій діяльності. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 49–55. URL: https://phtl.nlu.edu.ua/article/view/183856/183686
8. European Court of Human Rights. Sporrong and Lönnroth v. Sweden, applications nos. 7151/75 and 7152/75, judgment of 23 September 1982. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57580
9. Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» від 20.03.2018 № 2354-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text

10. Постанова Кабінету Міністрів України від 23.06.2021 № 681 «Деякі питання забезпечення функціонування Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/681-2021-%D0%BF#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-60

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ГРАЛЬНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Топорецька Зоряна Миколаївна
доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник наукової лабораторії № 1
науково-організаційного центру,
Національна академія Служби безпеки України
м. Київ, Україна

Гральний бізнес в Україні на момент здобуття нею незалежності функціонував за законодавством СРСР та УРСР. Зокрема, у 1988–1989 роках в готелях Держкоммінтуризму почали розміщувати перші ігрові автомати. В Україні перше казино було відкрито в 1990 році в готелі «Русь Київська» [1, с. 46]. Казино відкривались лише як валютні для обслуговування тільки іноземних громадян, але основний дохід в касу казино завжди приносили вітчизняні гравці (члени злочинних угрупувань, рекетирів тощо). На момент здобуття незалежності в Україні вже функціонувало казино, яке було відкрито в 1990 році в готелі «Русь Київська». З 1992 року в Києві відкрилися ще декілька казино.

Впродовж 90-х років на державному рівні було практично відсутнє законодавче регулювання грального бізнесу, що не дозволяло законному гральному бізнесу розвиватися у встановлених межах. Відсутність в Україні навіть визначення грального бізнесу призвела до стрімкого розвитку шахрайства. Поряд з класичними казино почали з'являтися і гральні автомати (встановлення яких і розмір виграшу в яких не контролювався). Гральний бізнес перетворився на професійну діяльність шахраїв наперсточників, які шляхом обману видурювали гроші в населення. Держава практично не отримувала коштів від діяльності сектору грального бізнесу, оскільки дієвий механізм оподаткування також не було розроблено [2, с. 263].

Вперше термін «гральний бізнес» з'явився в законодавстві України в 1996 році у Законі «Про патентування деяких видів підприємницької

діяльності» [3], але в той час правове регулювання було несистемним і йшло двома шляхами: централізованим і місцевим. Якщо централізоване правове регулювання встановлювало лише вимоги до патентування, ліцензування, сплати податків і жодних обмежень щодо створення та роботи гральних закладів, то місцеві органи влади встановлювали обмеження щодо режиму роботи гральних закладів та обмеження їх розміщення та функціонування [4, с. 515].

Вперше в державі введено ліцензування грального бізнесу Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності». Згідно п. 29 ст. 9 Закону ліцензуванню підлягала організація та утримання тоталізаторів, гральних закладів, випуск та проведення лотерей, організація діяльності з проведення азартних ігор [5]. Органом ліцензування діяльності з організації та утримання тоталізаторів та гральних закладів були місцеві органи (Рада міністрів АРК, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації). Інші ліцензії видавало Міністерство фінансів України. Тобто було створено модель регулювання, за якої суб'єкт отримував декілька ліцензій: від Міністерства фінансів на організацію та проведення певного виду азартних ігор (на гральних автоматах чи в казино), а від облдержадміністрації – на утримання кожного грального закладу, який знаходився на відповідній території.

Діяльність у сфері грального бізнесу було більш системно врегульовано лише у 2006 році з прийняттям Ліцензійних умов провадження організації діяльності з проведення азартних ігор і Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження організації діяльності з проведення азартних ігор [6]. Цим актом дозволялося проведення практично всіх азартних ігор за умови отримання ліцензії та дотримання встановлених вимог.

Вже у 2009 році відкритий ліцензований ринок азартних ігор замінено на тотальну заборону всього грального бізнесу. З прийняттям Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні» від 15 травня 2009 року № 1334-VI ця діяльність була заборонена в Україні та визнана злочином [7].

Після заборони грального бізнесу до Парламенту вносились ряд законопроєктів, які пропонували різні моделі легалізації ринку, проте вдалось легалізувати гральний бізнес на рівні Закону лише в 2020 році. Так вже 14 липня 2020 року вказаний Закон України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» № 768-IX було прийнято [8].

З прийняттям Закону відбулась легалізація на нове становлення і розвиток ринку грального бізнесу, адже було створено регулятора – Комісію з регулювання азартних ігор та лотерей (КРАІЛ) та вперше на

законодавчому рівні закладено основи діяльності ринку азартних ігор. КРАІЛ розпочала свою діяльність в кінці 2020 року, а в 2021 році було видано перші ліцензії організаторам азартних ігор.

Але в кінці 2024 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою боротьби з ігровою залежністю (лудоманією) та вдосконалення державного регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор та лотерей» №4116-IX, який став важливим етапом еволюції інституційної моделі ринку азартних ігор в Україні [9]. Закон повноцінно набрав чинності з 1 квітня 2025 року і запустив новий етап реформи ринку.

Таким чином, еволюцію публічного управління грального бізнесом в Україні доцільно розглядати як послідовну зміну моделей державного регулювання, що відображають трансформацію підходів держави до балансу між фіскальними, та соціальними цілями.

У межах досліджуваного періоду можемо виокремити п’ять основних етапів:

1 етап – інституціно-правова невизначеність (1990–1998 рр.). Це етап формування та фактичної нерегульованості ринку, який характеризувався відсутністю спеціального законодавства та переважанням стихійного розвитку гральних закладів та закладенням основ формування перших елементів ринку азартних ігор;

2 етап – фіскально-ліцензійне регулювання (1998–2009 рр.). Це етап нормативного становлення, коли гральний бізнес був легалізований як вид господарської діяльності та регулювався через патентування, ліцензування та податкові механізми без належного соціального контролю, адже в цей період домінувала фіскальної функція держави у регулюванні грального бізнесу, а саме законодавство характеризувалось фрагментарністю і колізійністю та відсутністю системи захисту гравців;

3 етап – заборонно-тіньова модель (2009–2020 рр.). Цей етап передбачав повну заборону грального бізнесу і його криміналізацію та характеризувався витісненням грального бізнесу в тіньовий сектор, криміналізацією діяльності організаторів азартних ігор та відсутності захисту гравців, а також передбачав періодичні спроби легалізації грального бізнесу;

4 етап – інституційна легалізація (2020-2025 рр.). Цей етап передбачав впровадження вперше на рівні закону дозволу грального бізнесу та визначав основні засади публічно-адміністративного регулювання ринку грального бізнесу. В рамках цього етапу передбачалось створення окремого регулятора (Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей), створення ліцензійної моделі ринку та впровадження елементів відповідальної гри, однак все це ще перебувало

у стадії інституційного становлення, тому виникали постійні проблеми у сфері регулювання ринку.

5 етап – інституційної трансформації ринку (2025 р. і дотепер). Цей етап передбачає ліквідацію КРАІЛ та перехід до цифрово-адміністративної моделі регулювання. Він характеризується не лише посиленням соціального регулювання, а насамперед глибинною інституційною перебудовою системи державного управління галуззю, що включала ліквідацію попереднього регулятора та запровадження нової моделі розподілу функцій між органами виконавчої влади. Після ліквідації КРАІЛ відбулося функціональне розмежування державного управління ринком: формування державної політики у сфері азартних ігор було передано Міністерству цифрової трансформації України; реалізація політики, ліцензування та операційне управління ринком – новоствореному Державному агентству України ПлейСіті. Розпочалась впровадження цифрової інфраструктури управління ринком, де контроль здійснюється через цифрові сліди діяльності організаторів; змінився акцент державного регулювання з підвищенням уваги до захисту прав гравців та мінімізації соціальних ризиків.

У сукупності ці етапи відображають перехід від спонтанної ринкової моделі до жорстко регульованої адміністративно-правової системи з поступовим включенням інструментів соціального захисту гравців. Наразі в Україні триває процес створення легального цивілізованого ринку грального бізнесу, що свідчить про хороші перспективи для розвитку цього ринку як важливого та інвестиційно привабливого сектора економіки, базуючись на найкращих європейських практиках.

Література:

1. Погорецький М.А. Топорецька З.М. Гральний бізнес: історія та правове регулювання. Київ, Алерта. 2014. 92 с.

2. Топорецька З. М. Генезис правового регулювання грального бізнесу в Україні. *Юридична наука*. 2019. № 12 (102). Т. 2. С. 262-269.

3. Про патентування деяких видів підприємницької діяльності: Закон України № 98/96-ВР від 23 бер. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/98/96-%D0%B2%D1%80#Text.

4. Топорецька З. М. Історія грального бізнесу незалежної України. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі:* матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9–10 груд. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 515–518.

5. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України № 1775-III від 01 черв. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1775-14#Text.

6. Про затвердження Ліцензійних умов провадження організації діяльності з проведення азартних ігор і Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження організації діяльності з проведення азартних ігор: Наказ Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва, Міністерства фінансів України № 40/374 від 18 квіт. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0622-06#Text.

7. Про заборону грального бізнесу в Україні: Закон України № 1334-VI від 15 трав. 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1334-17#Text.

8. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор: Закон України №768-IX від 14 лип. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/768-20#n1162.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою боротьби з ігровою залежністю (лудоманією) та вдосконалення державного регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор та лотерей: Закон України від 4 грудня 2024 року № 4116-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4116-20#Text.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-61

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО

Трегубенко Сергій Валерійович
аспірант науково-організаційного центру,
Національна академія Служби безпеки України
м. Київ, Україна

Правовий статус військовополоненого має комплексний характер і формується на перетині міжнародно-правового та національного публічно-правового регулювання. З одного боку, він є спеціальним міжнародно-правовим статусом, що виникає за наявності визначених міжнародним гуманітарним правом юридичних фактів та зумовлює застосування до особи особливого режиму захисту з моменту її потрапляння під владу противника [1, с. 234]. З іншого боку, реалізація такого статусу зумовлює виникнення комплексу національних публічно-правових відносин, у межах яких уповноважені суб'єкти держави здійснюють ідентифікацію особи, її реєстрацію та облік, організовують

утримання, медичне забезпечення, інформаційний супровід, контроль за дотриманням прав, підготовку та проведення звільнення, а також забезпечують подальше відновлення прав звільненої особи.

Отже, якщо міжнародне гуманітарне право визначає юридичні підстави набуття статусу військовополоненого, основні права такої особи та стандарти поводження з нею, то національне адміністративне право забезпечує інституційно-процедурну реалізацію відповідних міжнародних гарантій. Саме на цьому рівні міжнародно-правові приписи трансформуються у конкретні адміністративні процедури, управлінські рішення, інформаційні процеси, організаційні заходи, форми міжвідомчої взаємодії та контрольні механізми. На цю проблему звертає увагу М. В. Каптан, який досліджує особливості реалізації міжнародно-правових норм щодо поводження з військовополоненими в умовах широкомасштабної збройної агресії РФ проти України та обґрунтовує необхідність подальшого вдосконалення національного механізму їх імплементації [2, с. 24].

Такий підхід узгоджується із сучасними науковими дослідженнями правового статусу військовополонених. Зокрема, Л. А. Маслова, аналізуючи сучасний стан правового регулювання цього статусу, звертає увагу не лише на нормативне визначення прав військовополонених, а й на еволюцію інституційного забезпечення їх утримання та звільнення, розширення кола суб'єктів, залучених до відповідних процесів, і необхідність подальшого нормативного врегулювання окремих сценаріїв припинення перебування особи в полоні [3, с. 29].

Л. П. Медвідь та П. А. Прокопчук також обґрунтовують міжвідомчий характер системи поводження з військовополоненими, зазначаючи, що відповідні заходи здійснюються центральними та місцевими органами виконавчої влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, військовими формуваннями, правоохоронними органами та громадськими об'єднаннями [4, с. 1234]. Такий підхід безпосередньо підтверджує тезу про те, що забезпечення правового статусу військовополоненого не може бути функцією одного державного органу, а становить комплексну систему публічного адміністрування.

Таким чином, цей механізм не є тотожним сукупності норм, які визначають статус військовополоненого. Його сутність полягає саме у перетворенні нормативно визначених прав і гарантій на реальні управлінські дії держави.

Тому механізм обміну військовополоненими не можна ототожнювати з самим фактом передачі особи. Передача є лише завершальним елементом значно ширшого процесу.

На нашу думку, цей процес доцільно представити як послідовність таких функціональних етапів:

1. виявлення інформації про можливе перебування особи в полоні;
2. первинна фіксація та перевірка отриманих відомостей;
3. ідентифікація особи та підтвердження її статусу;
4. встановлення або уточнення місця та обставин утримання;
5. інформаційно-аналітичне опрацювання отриманих даних;
6. оцінювання достовірності інформації та прогнозування можливих сценаріїв звільнення;
7. визначення можливостей та умов повернення особи;
8. підготовка й узгодження управлінських та переговорних рішень;
9. формування та погодження списків осіб, які можуть бути включені до відповідного механізму;
10. переговорне забезпечення та узгодження параметрів передачі;
11. безпекове забезпечення операції;
12. фактичне повернення особи;
13. ідентифікація та документування факту звільнення;
14. актуалізація інформаційних систем;
15. медичний, психологічний, правовий та соціальний супровід звільненої особи.

Таким чином, механізм обміну є багатоступеневим адміністративно-правовим процесом, результатом якого є не лише фізичне повернення особи, а й повне відновлення її правового, соціального та фактичного становища.

Отже, сучасна модель забезпечення статусу військовополоненого поступово переходить від традиційної конструкції «полон – утримання – обмін» до значно ширшої моделі: «виявлення – ідентифікація – облік – захист – утримання – інформаційний супровід – підготовка звільнення – обмін – реінтеграція – відновлення прав» [5, с. 388]. Саме ця безперервність дозволяє розглядати механізм як цілісну систему публічного адміністрування.

Проведений аналіз дає підстави розмежувати поняття адміністративно-правового статусу військовополоненого та адміністративно-правового механізму забезпечення його реалізації. Адміністративно-правовий статус є характеристикою правового становища особи [6, с. 490], тоді як механізм його реалізації є системою засобів, процедур і діяльності уповноважених суб’єктів, спрямованих на практичне забезпечення цього становища.

Адміністративно-правовий механізм забезпечення реалізації статусу військовополоненого пропонуємо визначити як *систему взаємопов’язаних нормативних, інституційних, організаційних, інформаційних, процедурних, контрольних і гарантійно-*

відновлювальних засобів та заходів, що здійснюються уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації на основі визначеної законом компетенції та спрямовані на безперервне забезпечення прав військовополоненого від моменту його потрапляння під владу противника до звільнення та повного відновлення його прав.

Механізм обміну військовополоненими є не самостійною та ізольованою конструкцією, а спеціальною функціональною підсистемою загального адміністративно-правового механізму забезпечення реалізації статусу військовополоненого. Його специфіка полягає в концентрації найбільш складних інформаційних, організаційних, безпекових, переговорних та міжвідомчих процедур.

Тому механізм обміну військовополоненими пропонуємо визначити *як комплекс взаємопов'язаних адміністративно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційних, розвідувальних, переговорних та безпекових заходів, що здійснюються уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації та іншими суб'єктами в межах визначеної законом компетенції, спрямованих на встановлення й підтвердження особи та факту її перебування в полоні, отримання і верифікацію інформації про її місцезнаходження та умови утримання, підготовку і прийняття рішень щодо звільнення, організацію безпечної передачі та приймання особи, документування результатів обміну і забезпечення її подальшого правового, медичного та соціального супроводу.*

Література:

1. Трегубенко С.В. Військовополонений: щодо визначення поняття. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : матеріали XXI Всеукр. науково-практич. конфер. (з міжнар. участю) з проблем розвитку та функціонування державної мови (Київ, 20 лист. 2025 р.) / редкол.: Р.А. Сербин, С.С. Чернявський, С.В. Шутенко, К.С. Усачова. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025*. С. 234-238.

2. Каптан М.В. Реалізація міжнародно-правових норм щодо поводження з військовополоненими під час відсічі широкомасштабної збройної агресії РФ проти України. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ*. 2024. № 2(81). С. 24–33. DOI: 10.33099/2304-2745/2024-2-81/24-33.

3. Маслова Л.А. До питання правового регулювання статусу військовополонених. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2025. № 3 (26). С. 29–37. DOI: 10.32755/sjlaw.2025.03.029.

4. Медвідь Л.П., Прокопчук П.А. Аналіз міжнародних договорів та нормативно-правових актів України, що регулюють порядок поводження з військовополоненими. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 1234–1239. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.02.186.

5. Трегубенко С.В. Від звільнення до реінтеграції: правові та гуманітарні механізми підтримки військовополонених в Україні. *X Міжнародна наукова конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект»: збірник матеріалів (Харків, 21-22 травня 2026 року).* Х.: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2026. С. 388-392.

6. Трегубенко С. В. Поняття і принципи адміністративно-правового регулювання діяльності розвідувального співтовариства. *Вісник кримінального судочинства*. 2026. № 2. С. 490-510. https://doi.org/10.59835/2413-5372.2026.2/490-510.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-62

ЗАХИСТ МАЙНОВИХ ПРАВ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ – ПРОГАЛИНИ В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ ВІДПОВІДНО ДО НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Федчук Тетяна Юріївна
ад'юнкт кафедри військового права та правоохоронної діяльності навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук, Національний університет оборони України м. Київ, Україна

Одним із основних нормативно-правових актів, що регулює правовий статус військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей, є Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991року № 2011-XII [1].

Стаття 9 цього Закону з моменту його прийняття була присвячена матеріальному забезпеченню військовослужбовців, яке згодом трансформувалося у регулювання грошового забезпечення. Проте протягом тривалого часу норми статті 9 не містили жодних спеціальних положень щодо збереження та порядку виплати грошового забезпечення у разі захоплення військовослужбовця в полон, інтернування чи зникнення безвісти. Зокрема, у редакції Закону, чинній до 01.01.2007 року, пункт 6 статті 9 взагалі не згадував про військовополонених. Ситуація кардинально змінилася після початку збройної агресії російської федерації проти України. З 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення 24.02.2022 року, значна

кількість українських військовослужбовців опинилися в російському полоні. Масштабність полонів, їх тривалість (нерідко понад два-три роки) та гостра потреба у матеріальній підтримці як самих полонених, так і їхніх сімей поставили перед державою необхідність термінового законодавчого реагування.

Пункт 6 статті 9 Закону було викладено в новій редакції відповідно до Законів України № 1486-VIII від 06.09.2016 року [2] та № 3995-IX від 08.10.2024 року [3]. Згідно з чинною редакцією, за військовослужбовцями, захопленими в полон або заручниками, інтернованими в нейтральних державах або зниклими безвісти, зберігається виплата грошового забезпечення. При цьому військовослужбовець має право скласти у письмовій довільній формі особисте розпорядження на випадок захоплення його в полон або заручником, інтернування в нейтральних державах або зникнення безвісти про виплату належного йому грошового забезпечення особі (особам) за його вибором, визначивши розмір частки таких осіб у відсотках [1].

Один із яскравих прикладів недосконалості та наявності прогалини в нормі, передбаченій пунктом 6 статті 9 Закону № 2011-XII, є справа звільненого з російського полону військовослужбовця Дмитра Панчука (справа № 570/6026/25, Рівненський районний суд, рішення від 13.04.2026 року [4]).

За чисельними відкритими даними медіа [5]: 22-річний Дмитро Панчук провів у полоні майже 3 роки (близько 32 місяців). Під час його перебування в неволі мати отримувала повне грошове забезпечення сина, загальною сумою близько 4 млн грн. Після звільнення вона відмовилася повертати кошти, посилаючись на їх витрачання «на потреби сім'ї», і навіть зняла сина з реєстрації місця проживання. Рівненський районний суд зобов'язав матір повернути Дмитру 3 894 338 грн як невиправдане збагачення. Рішення мотивоване тим, що кошти належать саме військовослужбовцю.

Ця справа демонструє наслідок прогалини в національному законодавстві, яка не відповідає зобов'язанням України за Третьою Женевською конвенцією 1949 року [6]. Відповідно до статті 14 Женевської конвенції військовополонені повністю зберігають свою цивільну правоздатність, яку вони мали на момент узяття в полон. Держава, що тримає в полоні, не може безпідставно обмежувати здійснення прав, які випливають з цієї правоздатності [6]. Цивільна правоздатність включає, зокрема, майнові права: право власності на грошове забезпечення, право розпоряджатися ним та право захищати його в суді.

Хоча стаття 14 безпосередньо адресована державі-утримувачу (в даному випадку росії), стаття 1 (спільна для всіх Женевських конвенцій) покладає на Україну як державу-учасницю обов'язок

дотримуватись та забезпечувати дотримання Конвенції. Це означає необхідність створення національних механізмів, які дозволяють військовополоненому реально, а не формально, здійснювати свою цивільну правоздатність, у тому числі контролювати власні кошти протягом тривалого полону.

До внесення змін Законом №3995-IX, які набули чинності з 01.02.2025 року, механізм дозволяв виплату практично 100% коштів родичам за їхньою заявою [3]. Навіть після змін 2025 року складання особистого розпорядження залишається правом, а не обов'язком військовослужбовця. У випадку його відсутності значна частина коштів (до 50%) все одно може виплачуватися родичам, а превентивні механізми контролю за їх використанням залишаються слабкими.

Постанова Кабінету Міністрів України № 884 від 30.11.2016 року (зі змінами, внесеними постановою № 449 від 15.04.2025 року) [7] лише деталізує порядок виплат, але не усуває ключову прогалину – відсутність обов'язкового та надійного механізму збереження контролю військовополоненого над своїми коштами.

У справі Дмитра Панчука протягом майже трьох років він був позбавлений можливості будь-яким чином впливати на використання своїх коштів. Такий стан подій фактично призвів до суттєвого обмеження його майнових прав, що суперечить цілям статті 14 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими.

Узявши приклад із практики здійснення в обов'язковому порядку відбору зразків ДНК у військовослужбовців в умовах воєнного стану, а саме згідно із п.2 ст.8 Закону України № 2392-IX «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» [8]. З 2025 року в системі Міністерства оборони налагоджено повний цикл відбору та зберігання біологічних зразків військовослужбовців Збройних Сил України та Державної служби спеціального транспорту.

У такому разі ключовою пропозицією є: до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (стаття 9) [1]:

– зробити складання особистого розпорядження на випадок полону обов'язковим при укладанні контракту, його продовженні або щорічно (для мобілізованих);

– передбачити можливість подачі такого розпорядження через платформу Армія+ з нотаріальним посвідченням або підтвердження через електронний кабінет військовослужбовця з використанням КЕП (Дія, банки);

– встановити мінімальну обов'язкову частку депонування коштів на спеціальний захищений рахунок самого військовослужбовця, не менше 70%. Родичі можуть отримувати не більше 30 % (лише за доведеної

потреби неповнолітні діти, діти/дружина/чоловік з інвалідністю та інші додатково враховані причини);

– закріпити посилання на статтю 14 Третьої Женевської конвенції як на стандарт збереження цивільної правоздатності.

до Постанови КМУ № 884 від 30.11.2016 [7]:

– деталізувати механізм депонування коштів і порядок їх автоматичного повернення звільненому військовополоненому без додаткових судових процедур;

– передбачити адміністративну відповідальність за відмову або неналежне оформлення розпорядження.

до наказів Головнокомандувача та Міністра оборони України:

– додати вимогу щодо інструктажів для військовослужбовців про складання розпорядження та наслідків його відсутності.

Таким чином, справу Дмитра Панчука не можна розглядати лише як сімейний конфлікт (як про це всюди зазначає його мама та її адвокат). На наше переконання, це є проблема імплементації норм міжнародного гуманітарного права. Україна, як держава, що ратифікувала Женевські конвенції, зобов'язана не лише зберігати грошове забезпечення під час полону, а й створювати ефективний і реальний захист майнових прав військовополоненого.

Висновок. Отже, під впливом воєнних реалій було зроблено важливий крок від повної відсутності спеціального регулювання до спроби створення механізму, який би частково враховував волю самого військовослужбовця щодо розподілу його коштів під час полону. Однак практика застосування цих норм виявила суттєві прогалини, які потребують негайного законодавчого вирішення.

Література:

1. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII (Редакція від 15.02.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12/ed20260215#Text (дата звернення: 01.09.2026).

2. Про внесення зміни до статті 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо забезпечення рівності прав військовослужбовців на грошове забезпечення : Закон України від 06.09.2016 № 1486-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1486-19#Text (дата звернення: 01.09.2026).

3. Про внесення зміни до пункту 6 статті 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо грошового забезпечення військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або

безвісно відсутніх : Закон України від 08.10.2024 № 3995-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3995-20#Text (дата звернення: 01.09.2026).

4. Рішення Рівненського районного суду Рівненської області від 15.03.2026 у справі № 570/6026/25 (провадження № 2/570/573/2026). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/135636765 (дата звернення: 01.09.2026).

5. Мати присвоїла виплати сина-військового, доки він був у полоні: на чий бік став суд. Уніан. URL: https://www.unian.ua/society/mati-prisvojila-viplati-sina-viyskovogo-doki-vin-buv-u-poloni-na-chiy-bik-stav-sud-13351008.html (дата звернення: 01.09.2026).

6. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 02.09.2026).

7. Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або зниклих безвісти : постанова Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 884 (Редакція від 19.04.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/884-2016-%D0%BF#Text (дата звернення: 02.09.2026).

8. Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 09.07.2022 № 2392-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text (дата звернення: 02.09.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-63

РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Чижиков Олександр Олександрович
доктор філософії в галузі право,
старший науковий співробітник,
Науково-дослідний інститут публічного права
м. Київ, Україна

Сучасна трансформація правової системи України відбувається в умовах правового режиму воєнного стану, спричиненого повномасштабною збройною агресією російської федерації. Головним імперативом її адаптації до безпекових викликів постає збереження фундаментальних засад правової держави та забезпечення оптимального

балансу між інтересами національної безпеки й гарантіями прав і свобод людини.

Конституційне визнання людини, її життя та гідності найвищою соціальною цінністю, а захисту прав і свобод – головним обов'язком держави [1], зумовлює оцінку ефективності правової системи не тільки через призму стійкості державного механізму під час криз, а й за рівнем гарантування основоположних прав особи.

Особливого значення зазначене питання набуває в умовах воєнного стану. Законодавство України передбачає можливість тимчасового обмеження окремих конституційних прав і свобод у разі запровадження відповідного правового режиму. Водночас такі обмеження повинні бути чітко визначені, мати законодавчу основу та відповідати встановленим Конституцією України вимогам [2]. Отже, воєнний стан не створює необмежених повноважень для органів державної влади, а передбачає функціонування спеціального правового режиму в межах Конституції та законів України.

Однією з основних проблем сучасного розвитку правової системи є забезпечення принципу верховенства права, його реалізація в умовах війни має особливе значення, оскільки саме в кризових умовах виникає найбільший ризик надмірного розширення дискреційних повноважень державних органів. Відповідно, будь-яке втручання держави у сферу прав і свобод людини повинно мати належне правове обґрунтування та відповідати принципу пропорційності.

Важливе значення у цьому контексті має практика Конституційного Суду України. У Рішенні від 19 квітня 2024 року № 8-р(II)/2024 Суд наголосив, що і в умовах воєнного стану верховенство Конституції України та її принципів, зокрема верховенства права, поділу влади і поваги до прав і свобод людини, є основами демократичного конституційного ладу України [3]. Такий підхід свідчить про те, що особливий правовий режим не може розглядатися як підстава для фактичного усунення конституційних гарантій.

Окремого науково-практичного аналізу потребує питання гарантування права на судовий захист як фундаментального елемента верховенства права. Саме судовий контроль виступає вирішальним механізмом захисту особи від неправомірних рішень, дій чи бездіяльності органів публічної влади. Попри безпекові загрози, вимушену релокацію судів та обмежену територіальну доступність в умовах воєнного стану, це право підлягає безумовному забезпеченню, оскільки належить до конституційних гарантій, що не підлягають обмеженню навіть під час дії особливих правових режимів [3]. З огляду на це, пріоритетним напрямом розвитку правової системи України постає забезпечення безперервності та ефективності правосуддя, що вимагає поєднання інституційно-організаційної адаптації

судової системи із комплексним гарантуванням доступності судового захисту, дієвості судового контролю та обов'язковості виконання судових рішень.

Іншим актуальним питанням є забезпечення юридичної визначеності. В умовах воєнного стану законодавство може змінюватися значно швидше, ніж у звичайних умовах, що зумовлено необхідністю оперативного реагування на безпекові, соціальні та економічні виклики. Проте швидкість законодавчих змін не повинна призводити до втрати системності правового регулювання. Особа повинна мати можливість передбачити правові наслідки своєї поведінки та розуміти порядок реалізації власних прав.

Вектор сучасного розвитку правової системи України щільно корелює з тенденціями трансформації вітчизняного конституціоналізму та розробкою правових механізмів повоєнної відбудови. Практичним підтвердженням цього є акцентування Конституційного Суду України, спільно з міжнародними інституціями та науковою спільнотою, на фундаментальних проблемах дії Основним Законом під час воєнного стану та формуванні правових засад концепції повоєнного відновлення [4]. Зокрема, прикладом такої концептуалізації є започатковані КСУ міжнародні форуми щодо конституційного контролю та захисту прав людини в умовах безпекових викликів [5]. Окреслена тенденція відображає формування нового напряму правової доктрини, орієнтованого на забезпечення інституційної стійкості держави та стійких гарантій прав людини в умовах тривалого кризового стану.

Важливим завданням є також забезпечення узгодженості національної правової системи з європейськими правовими стандартами. Європейська інтеграція України передбачає подальше вдосконалення законодавства, зміцнення судової влади, забезпечення ефективності механізмів захисту прав людини та підвищення якості діяльності органів публічної влади. В умовах війни цей процес не втрачає актуальності, а навпаки – набуває додаткового значення.

Матеріали міжнародної конференції «Конституція в умовах війни та повоєнного відновлення: сучасні виклики і правові рішення», проведеної 27 червня 2025 року, засвідчують актуальність комплексного осмислення конституційно-правових механізмів функціонування держави під час війни та в період майбутнього відновлення [4]. У межах відповідних дискусій увага приділялася питанням конституційної юстиції, захисту прав людини, функціонування державних інституцій та правового забезпечення повоєнної відбудови.

Водночас розвиток правової системи України має враховувати нові категорії правовідносин, які виникли або істотно трансформувалися внаслідок війни. Йдеться, зокрема, про правове забезпечення статусу

військовослужбовців і ветеранів, захист прав внутрішньо переміщених осіб, компенсацію шкоди, завданої збройною агресією, документування воєнних злочинів, притягнення винних осіб до відповідальності та забезпечення прав осіб, які постраждали внаслідок війни.

Стратегічним напрямом розвитку постає цифровізація правової системи. Впровадження електронних державних сервісів, цифровізація судочинства та розвиток дистанційних інструментів взаємодії суб'єктів владних повноважень із фізичними та юридичними особами створюють підґрунтя для підвищення доступності юридичних послуг. Водночас цифрова трансформація вимагає нормативно-правового забезпечення належних гарантій кібербезпеки, захисту персональних даних та дотримання процесуальних прав особи на ефективний судовий захист у цифровому середовищі.

Самостійним елементом модернізації правової системи виступає вдосконалення функціонування інституту конституційного контролю. Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції забезпечує верховенство Основного Закону шляхом оцінки відповідності нормативно-правових актів конституційним приписам. Актуальна практика конституційного судочинства засвідчує необхідність систематичного забезпечення пропорційного балансу між публічними інтересами держави та основоположними правами і свободами людини [5].

Підсумовуючи, слід зазначити, що сучасна трансформація правової системи України зумовлена необхідністю подолання безпекових, соціально-економічних та інституційних викликів. Застосування екстраординарних правових механізмів під час воєнного стану не має порушувати імперативів правової держави: верховенства права, юридичної визначеності, пропорційності обмежень та забезпечення судового захисту [6, с. 112].

Довгостроковий вектор оновлення правової системи полягає у формуванні стійкого правопорядку, здатного функціонувати в умовах підвищеного ризику. Головним критерієм його спроможності постає гарантування правової визначеності особи та створення превентивних механізмів захисту фундаментальних прав від свавілля.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 12.08.2026)

2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28.

Ст. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 12.08.2026).

3. Рішення Конституційного Суду України від 19.04.2024 № 8-р(II)/2024 у справі щодо конституційності окремих положень законодавства у контексті введення воєнного чи надзвичайного стану. Конституційний Суд України. URL: https://ccu.gov.ua/en/node/17473 (дата звернення: 12.08.2026).

4. Конституція в умовах війни та повоєнного відновлення: сучасні виклики і правові рішення: збірник матеріалів міжнародної конференції з нагоди відзначення 29-ї річниці ухвалення Конституції України (м. Київ, 27 червня 2025 р.). Київ : ВАІТЕ, 2025. 146 с.

5. Офіційний вебсайт Конституційного Суду України. Доповіді та резолюції Міжнародних науково-практичних конференцій щодо захисту конституційного порядку в умовах війни (2022 – 2024 рр.). URL: https://ccu.gov.ua.

6. Правова система України в умовах сучасних викликів та загрози національній безпеці : монографія / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків : Право, 2021. С. 112–118.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-64

СУЧАСНІ БІОЛОГІЧНІ ЗАГРОЗИ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Шамсутдінов Олександр Володимирович
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник,
Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби
з організованою злочинністю при РНБО України
м. Київ, Україна

У сучасних умовах, коли характер безпекових викликів зазнає суттєвої трансформації під впливом глобалізації, розвитку біотехнологій, пандемічних ризиків та військових конфліктів, значення кримінально-правової політики істотно зростає. Саме вона покликана забезпечити своєчасну адаптацію кримінального законодавства до нових форм суспільно небезпечних проявів та створити належні правові механізми охорони найважливіших соціальних цінностей.

Як справедливо зазначає В. Я. Тацій, кримінальне право не може розвиватися ізольовано від потреб суспільства та держави, а тому кримінально-правова політика становить концептуальну основу правотворчої та правозастосовної діяльності у сфері кримінально-правової охорони суспільних відносин [1, с. 8–9].

Від того, які суспільні відносини визнаються такими, що потребують кримінально-правового захисту, залежить подальший розвиток кримінального законодавства та структура Особливої частини Кримінального кодексу. В. Я. Тацій наголошує, що об'єктом кримінально-правової охорони виступають поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність найбільш важливі суспільні відносини, яким кримінальним правопорушенням вчиняється або може бути вчинена шкода [2, с. 48–50].

Сучасний розвиток кримінально-правової політики дедалі більше пов'язується із концепцією безпеки. Якщо традиційно основними об'єктами кримінально-правової охорони вважалися життя і здоров'я особи, власність, громадський порядок, державна безпека та інші фундаментальні суспільні цінності, то нині коло таких об'єктів істотно розширюється. Зокрема, розвиток сучасного суспільства призводить до появи нових об'єктів кримінально-правової охорони, які ще кілька десятиліть тому не розглядалися як самостійні напрями кримінально-правової політики. Причиною цього є поява нових глобальних ризиків, здатних створювати загрози не лише окремим особам чи державам, але й усьому людству.

Серед новітніх ризиків особливе місце посідають біологічні загрози. На відміну від традиційних форм злочинності, більшість біологічних загроз характеризується складністю прогнозування, транскордонним характером та значним часовим розривом між небезпечною поведінкою і настанням негативних наслідків. Особливістю біологічних загроз є також їх здатність одночасно впливати на різні сфери суспільного життя. Наслідки реалізації біологічних ризиків можуть одночасно впливати на здоров'я населення, продовольчу безпеку, функціонування економіки, стан довкілля, політичну стабільність та обороноздатність держави.

Найбільш переконливим підтвердженням цього стала пандемія COVID-19. Пандемія спричинила масштабні людські втрати, істотні економічні збитки, порушення міжнародних транспортних і логістичних ланцюгів, кризу систем охорони здоров'я та безпрецедентні обмеження прав і свобод людини у більшості країн світу. За оцінками міжнародних організацій, пандемія продемонструвала недостатню готовність більшості держав до реагування на біологічні загрози глобального характеру [3, с. 2]. У зв'язку із цим відбулося суттєве переосмислення самого поняття біологічної безпеки та її місця у структурі державної політики.

Є. Л. Стрельцов і Л. Є. Стрельцов ще на початку пандемії влучно вказали, що коронавірусна інфекція COVID-19 стала не тільки медичною проблемою, а й фактором, який суттєво впливає на різні напрями суспільного життя, у тому числі й на сферу кримінально-правового регулювання [4]. У наукових дослідженнях почали активно порушуватися питання достатності кримінально-правової охорони громадського здоров'я, біологічної безпеки та санітарно-епідемічного благополуччя населення. При цьому стало очевидним, що чинне кримінальне законодавство не формує цілісної системи протидії біологічним загрозам, а відповідні норми мають фрагментарний характер.

Водночас пандемія продемонструвала й обмеженість виключно репресивного підходу. Ефективність протидії біологічним загрозам залежить насамперед від функціонування систем раннього виявлення ризиків, належного епідеміологічного нагляду, міжвідомчої взаємодії та суспільної довіри до державних інституцій. У зв'язку з цим кримінально-правова політика у сфері біологічної безпеки повинна розглядатися як складова ширшої державної політики управління біологічними ризиками. Усе це актуалізувало питання про необхідність удосконалення кримінально-правових механізмів забезпечення біологічної безпеки.

Не менш важливим чинником трансформації кримінально-правової політики стала повномасштабна агресія Російської Федерації проти України. Хоча основна увага суспільства закономірно зосереджена на воєнних злочинах, злочині агресії та злочинах проти людяності, війна також створила численні ризики для біологічної безпеки держави. Одним із найбільш очевидних наслідків війни стало руйнування системи громадського здоров'я та об'єктів критичної інфраструктури, які забезпечують санітарно-епідемічне благополуччя населення. Знищення систем водопостачання, водовідведення, утилізації відходів, медичних закладів та лабораторій істотно підвищує ризик виникнення спалахів інфекційних захворювань. Руйнування природних екосистем, переміщення тварин, знищення систем ветеринарного контролю та порушення механізмів моніторингу сприяють поширенню небезпечних патогенів і шкідливих організмів. W. Leal Filho та співавтори зазначають, що війна в Україні має довгострокові наслідки для здоров'я населення через деградацію довкілля, забруднення природних ресурсів та порушення функціонування екосистем [5, с. 8-11].

Окрім того, сучасна війна актуалізувала проблему біологічного тероризму та можливого використання біологічних агентів як засобу ведення гібридної війни. Незважаючи на відсутність достовірних підтверджень застосування біологічної зброї у війні проти України, сама можливість реалізації подібних сценаріїв вимагає належного кримінально-правового реагування та вдосконалення системи біобезпеки.

У цьому контексті заслуговує на увагу тенденція до інтеграції питань біологічної безпеки у документи стратегічного планування у сфері національної безпеки. 15 жовтня 2021 року Рада національної безпеки і оборони України схвалила Стратегію біобезпеки та біологічного захисту, метою якої визначено поетапне створення єдиної системи біологічної безпеки з урахуванням сучасних загроз. У цьому документі наголошується на необхідності формування комплексної державної політики у сфері біологічного захисту, що враховувала би як біологічні загрози природного характеру, так і ризики можливих актів біотероризму та іншого умисного використання патогенів [6]. Поява такого акта свідчить про поступове усвідомлення державою того, що біологічні ризики потребують окремої політики управління та спеціалізованих правових механізмів протидії.

На міжнародному рівні аналогічні тенденції спостерігаються в документах Європейського Союзу, НАТО, та Організації Об'єднаних Націй. Біологічні загрози дедалі частіше включаються до переліку ризиків стратегічного характеру поряд із тероризмом, кіберзагрозами, військовими конфліктами та змінами клімату. Особливий інтерес становить підхід Європейського Союзу, відповідно до якого забезпечення біологічної безпеки дедалі тісніше пов'язується з екологічною безпекою. Нова Директива Європейського Парламенту і Ради № 2024/1203/ЄС про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права спрямована на формування єдиних мінімальних стандартів криміналізації екологічно небезпечних діянь, виходячи не лише з факту заподіяння шкоди, але й з високої ймовірності її настання [7]. Такий підхід відображає загальну тенденцію розвитку кримінально-правової політики у напрямі посилення превентивної функції кримінального права.

Зазначені тенденції мають важливе значення для розвитку української кримінально-правової політики. Євроінтеграційний курс України передбачає поступове наближення національного законодавства до стандартів Європейського Союзу, у тому числі у сфері кримінально-правової охорони екологічної та біологічної безпеки. Відповідно, питання криміналізації найбільш небезпечних посягань на біологічну безпеку набуває не лише національного, але й міжнародно-правового виміру.

Для кримінально-правової політики це означає необхідність перегляду традиційних підходів до криміналізації, розширення кола об'єктів кримінально-правової охорони та формування цілісної системи кримінально-правового забезпечення біологічної безпеки як одного з ключових елементів національної безпеки України. Водночас такий перегляд не повинен призводити до необґрунтованого розширення кримінальної репресії. Навпаки, криміналізація має здійснюватися лише за наявності достатніх підстав, а кримінально-правові заборони повинні

відповідати принципам необхідності, пропорційності та правової визначеності.

Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що біологічна безпека поступово трансформується із відносно вузької галузевої проблематики у самостійний об'єкт сучасної кримінально-правової політики. Саме такий підхід відповідає сучасним тенденціям розвитку міжнародного права, законодавства Європейського Союзу та потребам забезпечення національної безпеки України в умовах зростання глобальних біологічних ризиків.

Література:

1. Тацій В.Я. Стабільність та динамізм кримінального законодавства України як запорука його якості та ефективності. *Основні напрями розвитку права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність:* матеріали міжнар. наук-практ. конф., 11-12 жовтня 2012 р. / за ред.: В.Я. Тація, В.І. Борисова та ін. Харків : Право, 2012. С. 6–13.
2. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків : Право, 2016. 256 с.
3. World Health Organization Regional Office for Europe. The COVID-19 pandemic: lessons learned for the WHO European Region. A living document – version 1.0, 15 September 2020. URL: https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/334385/WHO-EURO-2020-1121-40867-55292-eng.pdf.
4. Стрельцов Є., Стрельцова Л. Коронавірус і кримінальне право: парадоксальність чи доречність їх спільного аналізу. *Юридичний вісник України*. 2020. 6 травня. URL: https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/koronavirus-i-kryminalne-pravo-paradoksalnist-chy-dorechnist-yih-spilnogo-analizu/
5. Leal Filho W., Eustachio J. H. P. P., Fedoruk M., Lisovska T. War in Ukraine: an overview of environmental impacts and consequences for human health // Frontiers in Sustainable Resource Management. 2024. Vol. 3. Article 1423444. DOI: 10.3389/fsrma.2024.1423444.
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію біобезпеки та біологічного захисту»: Указ Президента України від 17.12.2021 № 668/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 100. Т. 1. Ст. 6588.
7. Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-65

ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 6 ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ У ПРАКТИЦІ ВИЩОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО СУДУ

Ярема Олена Олегівна
студентка 2 курсу факультету міжнародних відносин,
Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів, Україна

Основна місія ВАКС полягає у здійсненні правосуддя на засадах верховенства права у кримінальних провадженнях щодо корупційних та пов'язаних із ними злочинів, забезпечення кожному права на справедливий суд та повагу до прав і свобод людини. Відповідно до вищесказаного, основними орієнтирами при здійсненні ефективного та справедливого правосуддя з урахуванням права людини на свободу та особисту недоторканність виступають статті 5 і 6 ЄКПЛ, що безпосередньо реалізують надані гарантії [1]. Оскільки юрисдикція ВАКС поширюється на кримінальне, цивільне та адміністративне судочинство, то важливим елементом при розгляді справ є право власності. Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції гарантує захист даного права та допомагає Суду реально оцінити пропорційність втручання держави в майнові права особи [2].

Статистичні дані діяльності ВАКС свідчать про стрімке зростання навантаження на інституцію, що вимагає послідовного дотримання як національних, так і європейських стандартів. Зростання кількості обвинувачених вимагає від суддів ВАКС не тільки вчасного та справедливого розгляду справ, а й забезпечення права на свободу та особисту недоторканність у разі порушень процесуальних процедур розгляду справ, що гарантується статтею 5 Конвенції [1].

Аналіз здійснення судочинства ВАКС свідчить про поширеність кримінальних правопорушень. Найбільш вагомими з яких є злочини у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, а також злочини проти власності [3]. При здійсненні правосуддя у даних справах суд повинен опиратись не тільки на класичні корупційні статті національного законодавства, а й на статтю 1 Першого протоколу до ЄКПЛ, який надає гарантії захисту права власності [2]. Особливо актуальним відсиланням на дане право є питання при вирішенні справ арешту майна, цивільної конфіскації необґрунтованих активів або спецконфіскації. Важливим елементом при розгляді вищезгаданих справ виступає прецедентна практика ЄСПЛ щодо

тривалого втручання держави у майнові права громадян та відповідність пропорційності втручання суспільним інтересам.

Яскравим віднсоно недавнім прикладом винесення виправдального вироку є справа № 991/2142/25 щодо колишнього першого заступника голови Дніпропетровської обласної державної військової адміністрації [4]. Посадовця було обвинувачено за ч. 4 ст. 368 КК України, що передбачає прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою в особливо великому розмірі [5]. При розгляді справи ВАКС апелює на статтю 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, де закріплено, що кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку [1]. У національному законодавсті суд посилається на статтю 62 КУ, відповідні положення якої гарантують, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [6]. ВАКС також посилається на практику ЄСПЛ, а саме на рішення у справі «Barbera, Messegue and Jabardo v. Spain». У п. 77 рішення ЄСПЛ зазначив, що принцип презумпції невинуватості вимагає, щоб судді, виконуючи свої обов'язки, не розпочинали розгляд справи з упередженої думки, що підсудний вчинив злочин, який йому ставиться в вину; обов`язок доказування лежить на обвинуваченні, і будь-який сумнів має тлумачитися на користь підсудного [7]. При розгляді справи ВАКС також звертається до критеріїв, вироблених ЄСПЛ, задля відмежування провокації від допустимої поведінки правоохоронних органів. Відповідно до практики ЄСПЛ захист від провокації обов`язково передбачає, що обвинувачений визнає вчинення ним інкримінованих дій, але стверджує, що вчинив їх унаслідок незаконного підбурювання з боку працівників правоохоронного органу. Тому, заперечення особою вчинення злочину одночасно з її заявою про провокацію цього злочину вважається непослідовними і не підпадає під категорію «справ про провокацію злочину». ВАКС зазначив, що обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях чи непрямих свідченнях, а обов'язок доведення вини лежить на державі. Суд дійшов висновку, що винуватість підсудного у вчиненні кримінального правопорушення не доведено. Дане рішення суду показало реальну, а не декларативну дію статті 6 ЄКПЛ, що гарантує право кожної особи на справедливий суд.

Отже, підсумовуючи можна зазначити, що імплементація стандартів ЄКПЛ у судову практику ВАКС є складним та тривалим процесом, який вимагає високого рівня кваліфікації суддів задля легітимного розгляду справи. Натомість сприяння держави в імплементації положень у

процесуальні дії компетентних органів виступає ключовим елементом реалізації здійснення ефективного правосуддя та забезпечення основоположних прав та свобод людини.

Література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 04.11.1950 / Рада Європи. Урядовий кур'єр. 2010. 17 листоп. № 215.
2. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 08.06.2026).
3. Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом у 2025 році (як судом першої інстанції) / Вищий антикорупційний суд. Київ, 2026. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/hcac/statistics/analyses/justice_2025_.pdf (дата звернення: 10.09.2026).
4. Вирок Вищого антикорупційного суду від 11 лютого 2026 року у справі № 991/2142/25 (провадження № 1-кп/991/32/25). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133981394 (дата звернення: 13.09.2026).
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 13.09.2026).
6. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 13.09.2026).
7. Case of Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain : Judgment of the European Court of Human Rights of 06 December 1988 (Application № 10590/83). *HUDOC: database of the European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57429%22%5D%7D (дата звернення: 14.09.2026).

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

08 жовтня 2026 року

Підписано до друку 12.10.2026. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 13,95. Тираж 100. Замовлення № 1026-96.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres»
79000, м. Львів, вул. Технічна, 1
87-100, м. Торунь, вул. Лубіцка, 44
Телефон: +38 (050) 658 08 23
E-mail: editor@liha-pres.eu
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6423 від 04.10.2018 р.